

VandenEnde
FOUNDATION

15 jaar

Ondernemend
cultuurmecenaat

5 jaar

DeLaMar Theater

Ondernemend
cultuurmecenaat

VandenEnde
FOUNDATION

15 jaar

Ondernemend
cultuurmecenaat

5 jaar

DeLaMar Theater

AMSTERDAM 2015

Inhoud

- 1 *Interview Joop en Janine van den Ende* Paul Schnabel p. 7
  - 2 *Cultuurmecenaat met een missie* Ryclef Rienstra p. 19
  - 3 *De cijfers* p. 22
  - 4 *Kansen geven* Jowi Schmitz, Ryclef Rienstra
Interviews met kenners over talentontwikkeling en met jonge talenten
over hun carrière p. 25
  - 5 *Joop van den Ende over cultureel ondernemen* p. 129
  - 6 *Blockbusterfonds* Ryclef Rienstra p. 133
  - 7 *Edwin van Balken en Robert Guijt over het DeLaMar Theater* Jowi Schmitz p. 141
  - 8 *DeLaMar Theater fotocollectie* p. 151
  - 9 *DeLaMar Theater – van verleden tot heden* p. 166
  - 10 *Projecten VandenEnde Foundation – een keuze* p. 175
  - 11 *Vijftien jaar VandenEnde Foundation – alle bijdragen* p. 183
  - 12 *Bestuursleden, medewerkers, adviseurs* p. 199
- Colofon* p. 207

FOTO: ERWIN OLAF

*Joop en Janine
van den Ende*

15 jaar ondernemend cultuurmecenaat

In gesprek met Joop en Janine van den Ende

PAUL SCHNABEL

‘Met trots en in dankbaarheid’, zo kijken Joop en Janine van den Ende terug op de eerste vijftien jaar van hun *VandenEnde Foundation*. Joop wat meer trots op wat dankzij de *Foundation* voor de podiumkunsten in Nederland kon worden gedaan. Janine vooral dankbaar voor de inspirerende contacten met zoveel talentvolle mensen, meestal nog jong, soms zelfs kinderen. We zitten in de ruime lichte werkkamer van hun huis in Baarn en maken met Ryclef Rienstra, directeur van de *Foundation* vanaf de eerste dag, de balans op van de stichting die hun naam draagt en uitdraagt waarmee zij naam hebben gemaakt. Toneel, musical, dans in al zijn variaties, podiumkunsten van komedie tot drama, van licht tot klassiek, van traditioneel tot modern. Met ook altijd aandacht voor alle variabelen daar omheen: opleidingen, ondernemerschap, marketing, subsidies, gastheerschap, mecenaat.

‘Beslissingen aan de keukentafel’

We beginnen bij het begin en dat ligt lang voor de oprichting van de *Foundation*. Net als veel andere vermogende mensen van naam werd ook Joop van den Ende steeds vaker benaderd met verzoeken om steun en hulp. Om een voorstelling mogelijk te maken, een opleiding te kunnen volgen, een muziekinstrument te kunnen kopen of simpelweg uit de financiële problemen te komen. Dat werd niet alleen gestimuleerd door de steeds grotere zichtbaarheid en herkenbaarheid van Joop van den Ende als producent van televisieprogramma’s, maar zeker ook door zijn inzet voor inzamelingsacties voor goede doelenorganisaties als het Rode Kruis, het Wereld Natuur Fonds, Foster Parents en Natuurmonumenten. Een hele reeks van grote nationale tv-campagnes met een mengeling van informatie en amusement die de Nederlander moesten bewegen geld te geven. Alles bij elkaar werd zeker meer dan een miljard euro opgehaald en de formule, mits met mate toegepast, is nog steeds niet versleten.

Het persoonlijke beroep op Van den Ende leidde, zoals Joop het zelf noemt, tot ‘beslissingen aan de keukentafel’. Samen met Janine werd uit de aanvragen een keuze gemaakt, weloverwogen (‘Past dit bij ons en ons werk?’, ‘Lijkt de aanvrager te goeder trouw?’, ‘Is het gevraagde bedrag realistisch?’) maar zonder dat er sprake was van een echt beleid of meer objectieve criteria van beoordeling. Het keerpunt kwam toen voor een zorghotel voor gehandicapten (Parc Spelderholt in Beekbergen) de televisieactie niet de benodigde twaalf miljoen gulden opbracht, maar net de helft daarvan.

Joop en Janine hebben toen geholpen het project alsnog te realiseren door de persoonlijke financiële hulp van nog een groot aantal andere mensen uit hun relatiekring in te roepen. De stap naar de oprichting van een eigen goede doelenorganisatie was toen niet groot meer.

Amerikaanse voorbeelden

De inspirerende voorbeelden werden niet in Nederland gevonden, maar in de Verenigde Staten. Universiteiten, wetenschappelijke instituten en denktanks, maar ook musea, theaters, orkesten en toneelgezelschappen zijn daar veel meer dan in Europa aangewezen op financiële steun van particulieren, die niet zelden ook zelf de initiatiefnemers zijn van wat er aan moois te zien of te horen is. De Van den Ende's gingen regelmatig naar de VS – vooral naar New York, het bedrijf was daar zelf ook actief – en al gauw leerden ze daar in de wereld van de podiumkunsten ook veel van de mecenasen persoonlijk kennen. In ieder museum is er te zien wie (meestal echt)paren de bouw of de inrichting van een bepaalde zaal mogelijk hebben gemaakt en in elk programmaboekje van een toneelstuk, musical of opera is te lezen wie wat heeft bijgedragen om deze voorstelling mogelijk te maken. Men is er trots op te kunnen laten zien hoe persoonlijke rijkdom publiek goed kan worden en de samenleving is er trots op en dankbaar voor dat zoveel mensen bereid zijn dat te doen. Ze hoeven het niet, ze willen het zelf.

In Nederland bleven schenkingen vaak anoniem en werden meestal ook niet bij leven gedaan, maar in de vorm van een legaat. Dat is aan het veranderen. Het Prins Bernhard Cultuurfonds, dat zich steeds meer profileert als het huis van het mecenaat, heeft nu meer dan 350 fondsen op naam met een totaal vermogen van ruim honderd miljoen euro en een jaarlijks giftenbudget van acht miljoen euro. De Turing Foundation is een voorbeeld van een grote schenking bij leven, gedaan door een van de oprichters van TomTom. De *VandenEnde Foundation* is het eerste grote fonds dat financieel afhankelijk is van stichters, die ook nauw bij de uitvoering van de doelstellingen van het fonds betrokken zijn en blijven. Veel culturele instellingen zijn daar nog niet heel erg vertrouwd mee en weten er ook niet altijd goed mee om te gaan. Als professional onderkent Joop van den Ende een structureel probleem in de marketing, communicatie en relatiebeheer van veel culturele instellingen, de goede niet te na gesproken. Ook op dat gebied is de *VandenEnde Foundation* actief. 'Uiteraard' zou je bijna zeggen.

Het Amerikaanse voorbeeld kon meteen op een voor Nederland opvallend grote schaal gerealiseerd worden na de succesvolle beursgang in 1996 van Endemol en de zo mogelijk nog succesvollere verkoop in 2000 van het bedrijf aan het Spaanse telecombedrijf Telefónica. Het was wel de bedoeling van Joop en Janine van den Ende

dat hun *Foundation* in Nederland zelf een voorbeeldfunctie zou hebben. Dat is minder gebeurd dan ze hebben gehoopt. Er blijft nog een historisch bepaald gevoel van ongemak over om de eigen naam te verbinden aan een goed doel. Nog afgezien van de vraag of de bereidheid op zich om gedurende een reeks van jaren een deel van het eigen vermogen te bestemmen voor een 'het Algemeen Nut Beogende Instelling' wel zo breed aanwezig is als in de Amerikaanse samenleving. Heel veel Nederlanders geven aan goede doelen, maar per persoon en per doel gaat het om relatief kleine bijdragen. In de VS is het eerder zo dat relatief weinig mensen juist heel grote bedragen schenken.

Naar het bestuur van de eigen stichting

De 'keukentafel' van huize Van den Ende werd in 2001 vervangen door een kleine organisatie voor de *Foundation* vlakbij het Museumplein in Amsterdam. Er kwam een directeur, Ryclef Rienstra, die ook nu nog verantwoordelijk is voor het goede beheer van de tien miljoen euro die Joop en Janine van den Ende elk jaar beschikbaar stellen middels periodieke lijfrenteschenkingen. Rienstra hielp het 'echtpaar' bij het omzetten van hun ideeën en wensen in een beleid en in een jaarlijks bij te stellen activiteitenplan. De *Foundation* kreeg de juridische vorm van een stichting. De Van den Ende's vormen nu samen met Hans van Veggel, Peter Prein, Frank Klijberg en Ewald Kist het bestuur. Joop is voorzitter, maar de vergaderingen worden geleid door de vicevoorzitter, zodat Joop – niet gehinderd door de rol van gespreksleider – vrij kan praten over de voorstellen om iets of iemand wel of niet te ondersteunen. Het is een Nederlands bestuur, dus men probeert in consensus tot besluiten te komen, maar inderdaad 'het is toch ons eigen geld'. Overigens worden, zoals ook bij andere goede-doelenorganisaties gebruikelijk, de vergaderingen door de directeur en de verschillende adviseurs al zo voorbereid dat het bestuur in principe op hun voorstellen kan varen. En dat gebeurt ook. Voor het bestuur om een beslissing wordt gevraagd, zijn alle aanvragen kritisch bekeken en hebben musici, zangers, acteurs en dansers die een beroep doen op de *Foundation* al auditie moeten doen. 'Daar zitten wij niet bij', aldus Janine, 'we vertrouwen op de deskundigheid van de beoordelaars. Zij zijn kritisch en ze weten dat wij dat ook zijn.'

Geen 'kunsthuis', maar toch

Vijftien jaar geleden was het profiel van de *VandenEnde Foundation* niet zo helder als nu het geval is. Ook de oriëntatie op de podiumkunsten was nog niet evident. Aanvankelijk werd door Joop en Janine van den Ende gedacht aan de stichting van een soort 'kunsthuis' met een accent op beeldende kunst. Voor hun theaters kochten zij al jaren kunst aan en er waren zelfs concrete plannen om op instigatie van Rudi Fuchs, de

FOTO: ROY BEUSKER

In zijn Mandeville-lezing op 19 mei 2011 riep Joop van den Ende op om niet op cultuur te bezuinigen, maar er juist extra in te investeren.

Deze Mandeville-lezing bekrachtigde het eredoctoraat dat hij ontving uit handen van prof. dr. H.G. Schmidt, rector magnificus van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

toenmalige directeur van het Stedelijk Museum Amsterdam, aan de 'andere' kant van het Museumplein een Karel Appel-museum in te richten in het kantoor van Stage Entertainment. In samenwerking met het Stedelijk Museum zouden er ook wisselentoonstellingen ingericht kunnen worden. Het is er niet van gekomen en een reis naar Wenen eindigde in een ferme streep door deze plannen, want tijdens het diner na de opening van een overzichtstentoonstelling van Karel Appel in Wenen bleken de gesprekken aan tafel in de woorden van Janine 'alleen maar over de financiële kanten van kunst te gaan, helemaal niet over de kunst zelf. Daar hadden we geen zin in'.

Een jaar later werd de relatie met het Stedelijk Museum toch weer actueel, toen er extra geld nodig was om de restauratie en de nieuwbouw mogelijk te maken. De *Foundation* droeg zes miljoen euro bij en dankzij een door Joop en Janine van den Ende mogelijke gemaakte fondsenwervingsactie kwam er nog eens ruim twintig miljoen euro uit particulier mecenaat bij. En ja, wat vanzelfsprekend is in het MoMa of het Metropolitan Museum in New York, is er dus in het Stedelijk een zaal die de naam van hun *Foundation* draagt. De interesse die vooral Janine van den Ende voor fotografie als kunstuiting heeft – heel zichtbaar in de bijzondere fotocollectie van onder anderen Erwin Olaf aan de wanden van het DeLaMar – leidde nog tot een langdurige en intensieve betrokkenheid bij een ander museum, het Foam fotografie-museum Amsterdam.

Het nieuwe Blockbusterfonds

Een relatief nieuwe loot aan de stam is het Blockbusterfonds, dat de *Foundation* samen met de BankGiroLoterij, het VSBfonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds in 2012 heeft opgericht om musea, maar ook andere organisaties, de financiële ruimte te geven grote en kostbare tentoonstellingen en manifestaties te organiseren. In principe is het een '*revolving fund*' van anderhalf miljoen euro per jaar vermeerderd met drie miljoen bijdrage van de BankGiro Loterij. Het fonds wordt aangevuld met de opbrengsten van tentoonstellingen en evenementen, voor zover die ook voldoende betalend publiek hebben getrokken om de lening of garantiestelling van het Blockbusterfonds terug te kunnen betalen. Dat geld kan dan weer voor een volgend groot project ter beschikking komen. Maar uiteraard is het ook het Blockbusterfonds dat het risico draagt als de gesteunde tentoonstelling of het evenement rode cijfers schrijft. Dan moet er weer geld bij. Het Blockbusterfonds maakte onder meer de tentoonstellingen 'De weg naar Van Eyck' in het Museum Boymans van Beuningen mogelijk en de tentoonstelling Munch: Van Gogh in het Van Goghmuseum, maar ook de spectaculaire theaterproductie War Horse, de overzichtstentoonstelling van Malevich in het Amsterdamse Stedelijk Museum, het Amsterdam Light Festival en de internationale fotobeurs Unseen.

Steun aan jong talent

Van het begin af was duidelijk dat de *VandenEnde Foundation* steun zou gaan geven aan de ontwikkeling van jonge artistieke talenten. Zeker in muziek en dans is ook voor echte talenten een vroege start essentieel om de top te kunnen bereiken. Dat vraagt veel van de kinderen en zeker ook van hun ouders. Voor de zich al bewezen hebbende talenten is bijna altijd financiële steun nodig om de kosten van opleidingen, masterclasses in het buitenland, audities en instrumenten te kunnen betalen. Met trots en bewondering worden namen genoemd als Lucas en Arthur Jussen, Halina Reijn, Noa Wildschut. Sommigen zijn gedurende een reeks van jaren door de *Foundation* met studiebeurzen gesteund en ook begeleid bij hun eerste stappen op de weg naar succes. Op initiatief van vooral Janine van den Ende is er ook meer aandacht gekomen voor talent buiten de canon van de gevestigde en goed georganiseerde kunsten.

Cultureel ondernemerschap

In 2002 benaderde Hannah Belliot, toen wethouder cultuur van Amsterdam, Joop van den Ende met vragen over de toekomst van het in verval geraakte Nieuwe de la Mar Theater en de aanpalende bioscopen. Zou daar een 'Amerikaanse' oplossing met particulier geld voor gevonden kunnen worden? De vraag leidde tot de ontwikkeling van een plan om in Nederland het cultureel ondernemerschap te gaan stimuleren. In de woorden van Joop van den Ende: 'Er moet subsidie zijn voor kunst, maar ook voor kunst is goede zakelijke leiding nodig. Het is juist goed om ook in de cultuur gebruik te maken van commerciële instrumenten als publieksonderzoek en merkontwikkeling. Uiteindelijk wil je binnen je doelgroep toch graag volle zalen hebben!'. In de Verenigde Staten weet men dat dit nodig is om ook financieel te overleven en worden marketing en sponsoring heel professioneel aangepakt, ook in de sfeer van opleidingen op dat gebied. De *Foundation* heeft om die reden aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Erasmus Universiteit Rotterdam de instelling van bijzondere leerstoelen cultureel ondernemerschap mogelijk gemaakt. In samenwerking met De Baak werd het trainingsprogramma 'De Overdracht' opgezet dat een selecte groep jonge managers en adjunct-directeuren van theaters en de kans gaf hun leiderschapskwaliteiten te versterken. De Van den Ende's zijn er trots op dat ze de deelnemers nu op belangrijke posities als culturele ondernemers tegenkomen.

Tegen het dedain

In 2011 besloot het kabinet Rutte I fors te snijden in het rijksbudget voor de kunsten. Er ging 200 miljoen af, ongeveer een kwart van het budget. Joop van den Ende laat er geen twijfel over bestaan dat deze bezuiniging naar zijn idee desastreus heeft uitgewerkt op de kansen van vooral jonge acteurs, regisseurs, musici en dansers

om een goede start te kunnen maken. Los van de bezuiniging zelf is hij tot op de dag van vandaag in het bijzonder verontwaardigd over het dedain waarmee toenmalig staatssecretaris Halbe Zijlstra over de culturele sector en over de betekenis van kunst voor de samenleving sprak. In de Mandeville-lezing 2011 over cultureel ondernemerschap aan de Erasmus Universiteit heeft Joop van den Ende daar zijn gram over gehaald, zeker ook omdat de bezuiniging gepaard ging met een verhoging van de btw op theaterbezoek. Een brandbrief aan de minister-president over deze rampzalige combinatie van bezuiniging en prijsverhoging bleef zonder antwoord totdat Van den Ende hem in een kranteninterview hard herinnerde aan dit verzuim. Het gesprek kwam toen alsnog tot stand en dat leidde uiteindelijk tot de oprichting van het Blockbusterfonds. Met instemming maar zonder geld van de overheid.

DeLaMar: het grootste project

De gesprekken met wethouder Hannah Belliot tien jaar eerder leidden er uiteindelijk ook toe dat de *Foundation* zich het lot van het inmiddels zeer verouderde Nieuwe de la Mar Theater ging aantrekken. Meer dan dat, op de plek van het oude theater en de aanpalende leegstaande bioscopen – een klein kavel in een volledig volgebouwde omgeving – verrees een heel nieuw theatercomplex met twee zalen voor de zogenoemde ‘vrije producties’, toneel dat zonder subsidie tot stand komt en de eigen kosten moet terugverdienen door de verkoop van kaartjes en sponsoring van bedrijven. Een groot deel van de middelen van de *Foundation* zijn aangewend voor de nieuwbouw. Het doel van de *Foundation*, eigenaar van het DeLaMar, is om het gebouw zo snel mogelijk hypotheekvrij te maken en de huur (‘zalen kosten geld en de huur moet altijd betaald worden’, aldus Joop van den Ende) zoveel mogelijk ten goede te laten komen aan de programmering.

In het convenant dat de *Foundation* met de gemeente Amsterdam heeft afgesloten staat opgenomen dat de zalen van het DeLaMar bedoeld zijn voor vrije producties van ook andere producenten dan Van den Ende of Stage Entertainment. De inkt van het contract was nog niet droog of de economische crisis haalde een streep door de rekening. Er kwamen simpelweg te weinig vrije producties op de markt om de podia van het DeLaMar het hele jaar door, dus ook in de zomer, te kunnen bespelen. De oplossing was zelf productiehuis te worden en de keuze viel op een artistieke positionering tussen de Stadsschouwburg en de Kleine Komodie in. Een breed aanbod van muziek en toneel voor een breed publiek, dat daarvoor uit het hele land graag naar Amsterdam komt. Dat publiek moet ook goed en gastvrij ontvangen worden, bij de entree en in de zaal, maar ook in de foyers en het restaurant en niet te vergeten de toiletten. Alles moet er perfect uitzien en met gemiddeld een half miljoen bezoekers per jaar is dat een permanente zorg en een grote kostenpost. Hoewel het theater

FOTO: ROY BEUSKER

Gala-opening DeLaMar Theater 28 november 2010.

H.M. Koningin Beatrix geflankeerd door Joop en Janine van den Ende en hun kinderen Iris en Vincent.

dus niet hun naam draagt en niet hun persoonlijk eigendom is, voelen Joop en Janine van den Ende allebei een sterke band met juist DeLaMar, dat ook het meest hun persoonlijke stempel draagt. Dat vraagt ook continu aandacht, omdat 'vijfsterrenhotel' perfectie nu eenmaal in de details zit. 'Hostmanship' is in het DeLaMar uitgegroeid tot een voorbeeldfunctie en een opleidingsprogramma. Alle nieuwe medewerkers volgen een inwerk cursus en zien in een video hoe Joop en Janine van den Ende vorm willen geven aan een feestelijk en gezellig theaterbezoek. De gastvrijheid geldt ook voor de acteurs en de artiesten. De kleedkamers zijn comfortabel en foto's herinneren aan hun aanwezigheid en prestaties. In Nederland is de tijd van het echte sterrentoneel met vedettes als Mary Dresselhuys en Ko van Dijk voorbij, maar er blijft behoefte aan acteurs en actrices die door hun uitstraling en persoonlijkheid een toneelavond tot een belevens weten te maken. In de jongere generatie heeft een actrice als Tjitske Reidinga, de huidige *leading lady* van het DeLaMar, die uitstraling. Dat is belangrijk, omdat de producties alleen in het DeLaMar te zien zijn en de zaalbezetting minimaal 50 tot 60 keer goed gevuld moet zijn om uit de kosten te komen. De tijd dat een toneelstuk 250 tot 300 keer werd opgevoerd, is inmiddels voorbij.

Een podium voor de geschiedenis

Het DeLaMar Theater staat op een plek waar decennia lang toneelgeschiedenis werd geschreven. Fien de la Mar trad er op, maar ook Wim Sonneveld, Wim Kan en later ook Freek de Jonge. In de naam en de gevel van het nieuwe gebouw blijft iets van die geschiedenis bewaard. Podiumkunsten zijn naar hun aard vluchtig, al is dat nu minder het geval dan toen het nog moeilijk en kostbaar was om het vertoonde vast te leggen. Zelfs niet meer dan een kwart eeuw geleden was dat nog zo. De *VandenEnde Foundation* heeft zich altijd beijverd de geschiedenis van het Nederlandse toneel en de Nederlandse film van na de Tweede Wereldoorlog in een voor iedereen beschikbare vorm vast te leggen. Elders in dit boek zijn hiervan diverse voorbeelden beschreven. Inmiddels is de *Foundation* zich meer gaan richten op de verstrekking van studiebeurzen en de subsidiëring van tentoonstellingen en festivals, waaronder ook het Holland Festival. In de laatste jaren is er ook een toenemende inzet voor de verbetering en versterking van het muziekonderwijs voor kinderen bijgekomen.

De toekomst

15 jaar *VandenEnde Foundation*, hoe gaat het verder? De *Foundation* is geen vermogensfonds dat uitsluitend de opbrengst van het kapitaal besteedt. De tien miljoen euro die de *Foundation* per jaar te besteden heeft, worden door Joop en Janine van den Ende persoonlijk jaarlijks beschikbaar gesteld. Dat is niet eindeloos en er is ook geen andere mecenas die zich met de *Foundation* heeft verbonden. De *VandenEnde Foundation* wil

wel graag een voorbeeld zijn voor potentiële mecenasen, maar anderen financieel toegang te geven tot hun eigen fonds sprak de Van den Ende's toch niet erg aan. Vanaf het begin hebben zij alles altijd in nauwe samenspraak met elkaar en met het bestuur en de directie van de *Foundation* gedaan. Dat voelt goed en het werkte tot nu toe ook altijd goed. Ook de kinderen Vincent en Iris zijn niet betrokken bij de *Foundation*. Zij zijn nog jong en druk bezig zelf een carrière op te bouwen, Vincent als muziekproducer, componist en deejay en Iris als producente met een eigen productiehuis voor televisieprogramma's. Misschien hebben ze in de toekomst wel een inbreng, maar daar valt nu nog niets over te zeggen.

De *VandenEnde Foundation* heeft een eigen plaats en een duidelijke positie verworven in het niet erg geaccidenteerde Nederlandse landschap van cultuurfondsen. Het is een van de weinige en zeker het grootste fonds dat zich inzet voor de podiumkunsten, ook voor de lichtere genres, zoals musical, kleinkunst en dance. Voor zover cultuurfondsen zich op de podiumkunsten richten is dat vaak vooral ter ondersteuning van de klassieke muziek, ballet of festivals. Soms gaat de voorkeur uit naar steun voor de aanschaf van instrumenten of ook uniformen. De *Foundation* kijkt eerder naar de kwaliteit van het jonge talent dan naar het specifieke genre waarin wordt gewerkt.

Aan het einde van het gesprek komt dan toch nog de vraag of Joop en Janine van den Ende het gevoel hebben dat de *Foundation* als initiatief is geslaagd. De jaren voorafgaand aan de *Foundation* meegerekend hebben zij zo'n 200 miljoen euro van hun vermogen besteed om 'ontplooiingskansen te bieden aan talentvolle jonge en gevestigde kunstenaars, de cultuurparticipatie te bevorderen en het cultureel ondernemerschap te stimuleren'. Ja, zeggen ze allebei, 'het was het waard, het was het ook voor onszelf meer dan waard en we gaan er mee door.'

Paul Schnabel is oud-directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij is universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht, voorzitter van het Platform Onderwijs 2032 en bestuurslid van verschillende culturele organisaties. Schnabel is lid van de Eerste Kamer voor D66.

FOTO: JOHN LEWIS MARSHALL

*Het vernieuwde Stedelijk Museum Amsterdam met Richard Serra's Sight Point.
De VandenEnde Foundation investeerde 6 miljoen euro in dit museum.*

FOTO: BRINKHOF EN MÖGENBURG

'War Horse', muziektheaterproductie van de Theateralliantie i.s.m. Holland Festival en Koninklijk Theater Carré, 2014.

De Theateralliantie is een initiatief van Joop en Janine van den Ende om speciale theaterproducties financieel mogelijk te maken.

2

Cultuurmecenaat met een missie

RYCLEF RIENSTRA

'Ben u mecenas?, vroeg de journalist. 'Ik weet niet of we dat predicaat al verdienen. Het is nog te vroeg om dat nu al te stellen. Kom over een paar jaar maar terug, dan zien we of het allemaal goed is gegaan.'

Deze dialoog ontspoon zich tijdens de perspresentatie van de *VandenEnde Foundation* op 25 april 2001. Ten overstaan van een zaal vol nieuwsgierige journalisten lichtten Jooop en Janine van den Ende hun plannen met dit nieuwe cultuurfonds toe. Het was een bijzonder moment. Voor het eerst sinds lange tijd werd door een prominent ondernemerspaar bij leven een groot cultuurfonds opgericht. Niet zonder reden vond deze presentatie plaats in de Amsterdamse Beurs van Berlage, symbool van het samengaan van ondernemerschap en cultuur.

Gezien de achtergrond van beide oprichters werden vooral de podiumkunsten het werkterrein van het nieuwe fonds. Daarbinnen werd gekozen voor de prioriteiten talentontwikkeling, cultuureducatie en cultureel ondernemerschap. Deze driedeling is de afgelopen vijftien jaar richtinggevend geweest in de keuzen voor ondersteuning van inmiddels zo'n 1.000 projecten en personen met een totaalbedrag van ruim 153 miljoen euro.

Daarnaast zijn ook tal van eigen initiatieven genomen. Het meest in het oog springend initiatief is ongetwijfeld ons DeLaMar Theater in Amsterdam. Wat ooit bij de oprichting van de *VandenEnde Foundation* begon als een nog niet nader ingevulde wens voor een eigen kunsthuis, heeft uiteindelijk geresulteerd in een ambitieus theatercomplex in het theatercentrum van Amsterdam. De totstandkoming hiervan ging niet over rozen en vergde uiteindelijk ruim acht jaar. Een proces dat mooi is gevangen in de uitspraak van de legendarische Amsterdamse wethouder Floor Wibaut begin vorige eeuw: "De democratie is een groot goed. Voor kennelijke tijdsbesparing is zij echter niet bedoeld." Ruim 2 miljoen bezoekers wisten tot nu toe hun weg te vinden naar het nieuwe theater en genoten van een breed aanbod van toneel, musical en cabaret.

Aandacht en respect voor ons cultureel verleden hebben geleid tot tal van eigen boekpublicaties over prominente Nederlandse theaterpersoonlijkheden. Ook werden op initiatief van de *Foundation* dvd-boxen geproduceerd over de naoorlogse theatergeschiedenis en de Nederlandse film en werden tal van televisieprogramma's over de podiumkunsten en talenten ondersteund.

Publiek-private samenwerking in wankel evenwicht

In het Nederlands cultuurbeleid voert de overheid, nationaal en lokaal, de boventoon en is in de financiering ervan vaak doorslaggevend. Soms staat dit beleid op gespannen voet met dat van private cultuurfondsen.

In de beginjaren van de *Foundation* zagen wij ons geconfronteerd met een dreigende subsidiestop van het Fotografiemuseum Amsterdam, Foam. Dit zou vrijwel zeker de sluiting van dit nieuwe, veelbelovende fotomuseum tot gevolg hebben gehad. Met als gevolg dat onze jarenlange substantiële financiering van de marketing en communicatie van Foam zonder de beoogde groei en bloei zou zijn gebleven. Missie niet geslaagd, geld weg. Gelukkig zag ook de lokale overheid tijdig in dat hier het behoud van een goede relatie tussen publieke en private investering op het spel stond en besloot Foam te blijven ondersteunen. Inmiddels bestaat dit succesvolle museum bijna vijftien jaar en heeft het zijn bestaansrecht meer dan bewezen.

Met M-Lab, het laboratorium voor muziektheater liep het anders af. In 2007 nam het echtpaar Van den Ende het initiatief tot oprichting van dit nieuwe productiehuis voor muziektheater. Kort na de oprichting omarmde het ministerie van OCW dit initiatief voor talentontwikkeling en gaf het een plaats in de zogenoemde Basis Infrastructuur. Daarmee was, naast de structurele steun van de *VandenEnde Foundation*, de financiering voor meerdere jaren verzekerd. De rest is helaas geschiedenis. Het abrupt beëindigen van de overheidssteun aan productiehuizen luidde het langzame einde in van M-Lab. In 2015 sluit het noodgedwongen zijn deuren. Hoewel M-Lab een groot aantal jonge talenten op weg geholpen heeft en enkele succesvolle kleinschalige musicals heeft ontwikkeld, heeft onze investering van totaal ruim 3 miljoen euro in dit unieke productiehuis helaas niet tot een duurzame voorziening voor talentontwikkeling geleid.

Beide voorbeelden illustreren het wankel evenwicht tussen de publieke en private financiering van de kunsten. Overheidssubsidie op zowel nationale als lokale schaal is onmisbaar voor de continuïteit van en vernieuwing in de kunsten. Private cultuurfondsen zullen deze rol nooit kunnen overnemen. Maar zoals inmiddels is gebleken kunnen zij wel een rol spelen als aanjager. En als financier van bijzondere evenementen. De samenwerking tussen de *VandenEnde Foundation*, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het VSBfonds en de BankGiro Loterij in het Blockbusterfonds is hier een goed voorbeeld van. Evenals de samenwerking tussen publieke en private fondsen in het behoud van cultureel erfgoed. Zo zijn er nog meer goede voorbeelden te vinden van een vruchtbare relatie tussen publieke en private geldstromen. Vaak ging het initiatief uit van private fondsen of zelfs particuliere financiers. In veel gevallen waren deze initiatieven bepalend of op zijn minst katalysator voor een succesvol resultaat.

Na vijftien jaar kan wel zonder aarzeling worden gesteld dat Joop en Janine van den Ende zich met hun *VandenEnde Foundation* als mecenas pur sang hebben gemanifesteerd, zij het niet op een louter traditionele wijze. In alle besluiten die de *Foundation* de afgelopen vijftien jaar genomen heeft over het al of niet honoreren van aanvragen, waren het talent en de kwaliteit van de aanvragers doorslaggevend. Maar daarnaast werden aanvragers ook altijd beoordeeld op hun ondernemingslust, het aangaan van uitdagingen en hun streven naar het beste. Ondernemend zijn is hoe dan ook de rode draad in het beleid van de *VandenEnde Foundation* die, kort gezegd, staat voor ondernemend cultuurmecenaat.

Ryclef Rienstra is directeur van de VandenEnde Foundation.

FOTO: ROY BEUSKER

3 De cijfers

28 november 2010

Gala-opening DeLaMar Theater

3.000

voorstellingen

260.000

restaurantgasten

2 mln

bezoekers

DeLaMar Theater

18 januari 2001

Oprichtingsdatum

VandenEnde Foundation

96,7 mln

DeLaMar Theater

Totale bestedingen

153 mln

6 mln

Stedelijk Museum
Amsterdam

/

€ 500

masterclass viool

14

eigen boekuitgaven
en dvd-boxen

571

bijdragen voor
jonge talenten

1.020

bijdragen toegekend

ALEX PRAGER, COURTESY OF THE ARTIST, MICHAEL HOPPEN GALLERY AND YANCEY RICHARDSON GALLERY

*'3 32 pm,
Coldwater
Canyon',
Alex Prager,
Foam,
Amsterdam*

4

Kansen geven

RYCLEF RIENSTRA

Kansen geven. Mensen de kans bieden hun droom te verwezenlijken. En dan vooral jonge mensen, die vaak nog niet op een uitgebreide ervaring of grote bekendheid kunnen bogen, maar die al wel duidelijk blijken te geven van talent en originaliteit. Als geen ander hebben ook Joop en Janine van den Ende op cruciale momenten in hun professionele leven ervaren hoe belangrijk het is dat je de kans gegeven wordt je plannen te verwezenlijken.

*‘Belangrijk dat je de kans gegeven wordt
je plannen te verwezenlijken’*

Het waren keerpunten, waarbij niet alleen geld maar ook het geschonken vertrouwen de stimulans was om verder te gaan. Vanuit deze ervaring is het kansen geven leidend voor het beleid van de *VandenEnde Foundation*.

Kansen krijgen

Kansen krijgen is een andere zaak. Buitenlandse opleidingen zijn talrijk, maar de kans er toegelaten te worden is vaak klein. Ben je als talent in Nederland misschien de beste van de klas, op internationaal niveau moet je wedijveren met alleen maar besten van de klas.

Dit vraagt doorzettingsvermogen en de drang om te excelleren.

Ook de weg naar het publiek is niet zonder obstakels. Voor filmmakers biedt het internet vrijwel ongekende mogelijkheden om, buiten het klassieke bioscoopcircuit, een groot publiek te bereiken. Voor de podiumkunsten ligt dit heel wat lastiger. Het is maar weinig talenten gegund om tijdens of direct na hun opleiding furore te maken. De broedplaatsen en productiehuizen waar in een beschermde omgeving kon worden geëxperimenteerd en in de luwte een publiek opgebouwd, zijn vrijwel allemaal verdwenen. Voor de jonge musicus is er niet langer de impresario die na het briljante eindexamen beleefd bij hem op de deur klopt. Meer dan ooit zijn jonge talenten aangewezen op hun eigen inventiviteit om zich te bewijzen en zich te presenteren aan het publiek.

Wat opvalt is dat voor veel jonge makers en uitvoerende kunstenaars een carrière als zelfstandig ondernemer een logische ontwikkeling is en niet slechts een noodzake-

lijk kwaad. Zij zijn praktisch ingesteld, inventief in het vinden van mogelijkheden om zich te manifesteren. Ook in het mobiliseren van de benodigde financiering van hun voorstelling of uitvoering zijn zij ondernemend. Het is een vanzelfsprekend onderdeel van hun talent.

‘Cultureel ondernemerschap is een vanzelfsprekend onderdeel van hun talent’

Wat is nu de beste route naar de top? Een relevante vraag voor alle talenten die de afgelopen jaren financiële steun ontvingen van de *VandenEnde Foundation*. Maar zeker ook relevant voor hen die nu een kunstvakopleiding volgen of dit nog van plan zijn.

Wij bevroegen hiervoor een aantal professionals uit de wereld van de podiumkunsten en de film. Hun antwoorden laten zien hoe de wereld veranderd is. Een twintigtal talenten verhalen van hun ervaringen in het buitenland en hoe zij met vallen en opstaan hun beroepspraktijk aan het opbouwen zijn.

Bij elkaar vormen deze artikelen zowel een overzicht van het veld als ook een vorm van evaluatie van het vijftien jaar kansen geven door de *VandenEnde Foundation*.

Of de ondersteunde talenten allemaal de top bereiken, is niet te voorspellen. Ontwikkeling, zelfkennis, doorzettingsvermogen en niet in de laatste plaats een portie geluk, spelen hierbij een cruciale rol. En bovenal de gretigheid om de top te willen bereiken. Oefenen, volhouden, doorzetten en hopen op de juiste wind in de zeilen.

Hierbij wil de *VandenEnde Foundation* zijn stimulerende rol blijven spelen, door de juiste zeilen te leveren en bij de afvaart helpen blazen.

Joop van den Ende Theaterproducties
presenteert

Hij Gelooft in Mij

FOTO: ROY BEUSKER

Musical 'Hij
Gelooft in Mij',
met Chantal
Janzen en
Martijn Fischer
speelde van
november 2012
t/m januari
2015 exclusief
in het DeLaMar
Theater

Een musical over het dramatische leven van

André Hazes

van Frank Ketelaar, Kees Prins en Ruut Weissman

NU EXCLUSIEF TE ZIEN IN HET

DE
LA
MAR
THEATER

'Keys#1'

Foto: Robin Rhode, fotocollectie DeLaMar Theater

Topschool voor topmuziek

Talentontwikkeling in de klassieke muziek en de jazzmuziek

JOWI SCHMITZ

De klassieke route: start jong, zorg dat je op zijn laatst op je tiende aan een jongtalentopleiding begint en studeer vervolgens aan een gerenommeerd conservatorium, al dan niet in het buitenland. Er zijn jongeren die op hun tiende al naar het buitenland vertrekken maar mocht je dat wat vroeg vinden dan mag je die reis ook best tot je laatste studie jaren uitstellen. Dankzij private fondsen is er voor toptalent dikwijls een mogelijkheid om een buitenlandse droom te volgen. En het blijft een goede manier om een – essentieel – internationaal netwerk op te bouwen.

Paradox

Het wordt past lastig ná je studie. En dat is een groot verschil met vroeger. De pay-off van jaren studeren is dankzij de bezuinigingen niet meer vanzelfsprekend. Er werden orkesten opgeheven en ook het bezoek aan concerten werd minder groot. Vergrijzing sloeg toe. Bovendien heeft de wereld niet stilgezeten. Zelfs de allerbesten hebben te maken met drukte aan de top. De paradox van deze tijd: nooit waren de talenten talrijker en talentvoller, nooit was er minder werk.

‘Nooit waren de talenten talrijker en talentvoller, nooit was er minder werk’

Volgens pianist en docent Jan Wijn zijn de toelatingsexamens vandaag de dag wat niveau betreft gelijk aan de eindexamens vroeger. Maar je kan nog zo’n briljant klarinettist zijn, als er met jou nog 46 andere klarinettisten afstuderen en er is maar één baan, dan zijn er dat jaar 45 werkloze klarinettisten bijgekomen.

Impresario’s zoals die er vroeger waren, bestaan vrijwel niet meer. Tenminste niet zoals violist en docent Peter Brunt en Jan Wijn zich dat herinneren. Dat je een belletje kreeg of iemand je impresario mocht worden en dat je daarna op een goed gevulde agenda kon rekenen.

Hedendaags talent heeft een enorm lange nek nodig om een beetje op te vallen. Reden te meer, aldus vioolpedagoge Coosje Wijzenbeek, om dat talent met de grootste zorg te omringen. En dan niet, zoals in Nederland gebruikelijk is, pas vanaf het achttiende jaar maar meteen aan het begin, als ze tien zijn, misschien zelfs nog jonger.

Maatwerk

Maatwerk, daar pleit Wijzenbeek voor. Want in Rusland of in Azië doen ze dat al veel langer en dát zijn de latere concurrenten. Wijzenbeek: 'De overheid zou topmuziek meer als topsport moeten zien. Wij hebben net als de topsport een speciale school nodig, voor de allerbeste kinderen. Die leerlingen moeten vrij krijgen als ze een concert hebben, ze moeten geen eindexamen in het vak tekenen hoeven doen. Ze moeten wel hun school afmaken, zeker in de huidige muziekwereld weet niemand hoe lang een carrière duurt. Maar dat neemt niet weg dat ze die extra zorg verdienen. Ze krijgen later misschien niet een stadion vol met supporters, maar er wordt minstens zo hard gewerkt en de uitkomst is minstens zo bijzonder.'

'De overheid zou topmuziek meer als topsport moeten zien'

Jazzpianist Peter Beets ziet eenzelfde route naar de top als zijn klassieke vakgenoten. Hoewel je wat hem betreft niet eens per se een vakopleiding nodig hebt. Met een hele goeie docent zou het ook moeten kunnen. 'Het verschil met klassieke muziek is vooral dat er in de jazz jamsessies zijn. Dat is fantastisch, want dat geeft je al vroeg de kans om te spelen met iemand die je heel erg goed vindt. Het geeft je de kans om op te vallen. Bij klassieke muziek speel je soms pas met het orkest of de dirigent die je bewondert als je de baan al hebt. Anderzijds heb je, als je vroeg wilt opvallen, in de klassieke muziek meer concoursen die je kunt winnen. Wij hebben de jamsessies, zij de concoursen.'

Speeldrift

Bovenal, aldus Beets, moet je als talent alle kansen met beide handen grijpen. 'Dus ook als je eenmalig moet invallen, ook als je in een jamsessie zit waar niet zoveel publiek is. Altijd met volle concentratie maar ook met volle voorbereiding ergens in duiken. En als je weet dat je die concentratie of voorbereiding niet hebt, dan moet je het optreden ook niet doen.'

Speeldrift, daar gaat het volgens alle kenners om.

*‘Speeldrift, daar gaat
het volgens alle kenners om’*

*‘Je hebt niets aan een tien op papier,
je moet hem iedere keer opnieuw halen’*

Helemaal vol van hun instrument moeten ze zijn, die jonge toptalenten. Ze moeten niet met hun vingers van de piano af kunnen blijven, ze moeten vooraan zitten en doodstil luisteren naar de langste concerten. Die liefde is vaak zichtbaar. Peter Brunt: ‘Vaak zie je het al aan de manier waarop ze hun viool stemmen. Aan de concentratie waarmee ze binnenkomen, hoe ze gaan staan, het moment vlak voor de aanhef. Echt grote talenten hebben een verbijsterend grote concentratie.’

Het zijn essentiële onderdelen, speeldrift en concentratie, want het is in meerdere opzichten een keihard vak. Nog los van de concurrentie moet je ook jezelf en je zenuwen de baas kunnen. Je hebt niets aan een tien op papier, je moet hem iedere keer opnieuw halen.

En het helpt als mensen een goed woordje voor je doen. Als je een uitnodiging krijgt van een orkest, als een docent je ziet en bereid is een cd met je op te nemen.

En zelfs dan. Waar vroeger het oor de jury was, is nu ook het oog aan de macht. Het visuele wordt in de muziek steeds belangrijker. Coosje Wijzenbeek heeft de Fancy Fiddlers, een orkest van getalenteerde jonge musici en die leert ze niet alleen spelen, zegt ze. ‘Soms zie ik kinderen op een voorspeelavond van het conservatorium in hun gewone kloffie! Dat gebeurt bij mij niet. Je kleedt je goed, je bent op tijd en je hebt als je gaat repeteren altijd een potlood bij je. Dat lijken kleine dingen, maar ze zijn allemaal essentieel als je later gaat optreden.’

Zichtbaarheid

Maar het gaat vaak nog verder dan het kloffie. Voorbereiding is nóg belangrijker geworden, niet alleen muzikaal, maar visueel. Jan Wijn ziet het met lede ogen aan: ‘Een radio wordt tegenwoordig als een kapotte tv gezien. Presentatie is van steeds groter belang. Je moet niet als een briljante kamergeleerde je lesje afdraaien. Je moet meer bewegen, dat is tegenwoordig ook veel meer ‘in’. Vroeger moest je stil staan, nu moet je met je gezicht laten zien hoe mooi je je eigen muziek vindt. Blijkbaar willen we muziek tegenwoordig ook zien, niet alleen horen.’

‘Blijkbaar willen we muziek tegenwoordig ook zien, niet alleen horen’

Die zichtbaarheid voegt nogal wat eisen toe aan het pakket van het toptalent. Alleen maar enorm je best doen lijkt niet meer voldoende. Maar wat doe je dan wel?

Wees er vroeg bij, stelt Peter Brunt. ‘Vroeger won je een prijs als je afstudeerde van het conservatorium en dán mocht je op een buitenlandse ambassade optreden. Nu doe je dat optreden vaak al op je veertiende, halverwege je opleiding. Er zijn ook heel veel meer concoursen. Daar is bijna geen overzicht meer in te houden. Winnen staat leuk op je cv, maar de veelheid betekent ook dat de prijzen minder betekenen. Dus moet je veel concoursen winnen.’

‘Kweek meer publiek’

Talent zichtbaar maken

Nog een optie en in feite een taak voor de overheid: kweek meer publiek.

Alle kenners geven aan dat het muziekonderwijs – zeker op de basisschool – niet meer is wat het geweest is. Dat betekent dus dat er ieder jaar kinderen elf worden die nooit zullen weten dat er een topmuzikant in ze schuilging. Het betekent ook dat er kinderen van de middelbare school komen die niet eens weten dat ze van klassieke muziek of jazz houden, omdat ze nooit iets anders dan popmuziek hebben gehoord. Geen groepsmuzieklessen, maar 1 op 1 onderwijs. Dat zou ideaal zijn. Opdat een kind zijn eigen smaak ook daadwerkelijk kan ontdekken.

Het klinkt alsof er in Nederland een vermorzelde generatie musici rondloopt. De talenten van vóór de iPad en van ná de impresario’s. Voormalig toptalenten van halverwege de dertig, begin veertig, die niet opgroeiden met alom aanwezige websites. Die zichzelf onvoldoende zichtbaar wisten te maken en ook niet scherp genoeg konden concurreren met beter toegeruste Aziaten of Russen. Ze zijn vaak al gestopt met hun loopbaan, wisten nooit hoe ze zichzelf moesten verkopen, omdat hun muzikale voorbeelden dat ook nooit hoefden te doen. Op school was er nog geen aandacht voor.

De generatie die ná hen komt heeft het allemaal veel beter in de gaten. Jongeren die nu in het laatste jaar van het conservatorium zitten, hebben vaak al een website, organiseren vaak hun eigen concerten. Ze gaan samenwerkingen aan met festivals, spelen op Lowlands, ze laten hun gezicht op andere plekken zien. Het zijn toptalenten

die niet meer exclusief in concertzalen willen spelen. Het levert nieuwe kruisbestuivingen op, en het is noodzakelijk tegelijk.

Geluk of toeval

Wat is de route naar de top? Uiteindelijk is er ook nog de factor geluk of toeval, zeker bij een concours met louter toptalent. Je moet maar net in de smaak van de jury vallen. Net zoals je net toevallig met je klarinet in New York moet landen op het moment dat jouw lievelingsorkest aldaar een klarinettist zoekt. Peter Beets kan over toeval meepraten. Op een dag kwam hij door een samenloop van omstandigheden in de workshop van de Amerikaanse jazzdrummer Jeff Hamilton terecht, wat achteraf gezien een katapult voor zijn verdere carrière bleek. 'Bovenal herinner ik me wat Jeff toen zei: "Kies helden – het helpt als ze leven – waarmee je wilt spelen"'

Draai hun muziek grijs, doe niets anders dan die muziek bestuderen, drie jaar lang, vreet de muziek op, spuug 'm uit, herkauw 'm. En dan bel je zo iemand op en zeg je: ik wil met je spelen. Natuurlijk heb je daar ook lef voor nodig, maar als je drie jaar lang hebt geoefend dan breng je die moed wel op, dan grijp je zo iemand beet en zeg je: 'meekomen'.

Het is niet ondenkbaar dat het recept van Beets in enigszins aangepaste vorm ook voor de klassieke muziek kan gelden. Dan is het misschien een dirigent of een orkest waar je mee wilt werken. Je gaat naar de concerten, je leert het repertoire, je bestudeert de stijl. Toewijding helpt. En uiteindelijk is het ook gewoon zeilen. De wind moet net de goede kant op staan. [JS]

*'Uiteindelijk is het ook gewoon zeilen:
de wind moet net de goede kant op staan'*

Jan Wijn

Peter Brunt

Coosje Wijzenbeek

Peter Beets

FOTO: LEO VAN VELZEN

*'Vaslav', een toneelstuk van Arthur Japin met Jeroen Krabbé en Maarten Heijmans.
Eigen productie DeLaMar Theaterproducties, 2014*

Doorbreek de vaste patronen

Talentontwikkeling in het theater

De bezuinigen hebben behoorlijk aan de poten van theatertalentontwikkeling gezaagd. Werkplaatsen werden afgeserveerd, productiehuizen ontdaan van subsidie, in een paar jaar tijd werd de theatertalentontwikkeling vrijwel van de kaart geveegd. Slechts een klein groepje dappere productiehuizen hield stand, waaronder Theater en Productiehuis Frascati onder leiding van Mark Timmer en de Toneelschuur met Toneelschuur Producties onder leiding van Frans Lommerse. Ook Theu Boermans, artistiek leider van het ITS (International Theatre School Festival) en het Nationale Toneel, zoekt nog altijd naar manieren om theatertalent te begeleiden.

Is er nog een beste route naar de top, en wat moet daarvoor gebeuren?

Mixen

Op het eerste gezicht lijken de routes in theaterland nog steeds op de routes van vroeger. De top is alleen wat dunner bevolkt en de weg er naar toe wat meer vertakt. Het komt er, meer dan vroeger, op neer dat je eerder moet zorgen dat je opvalt.

‘Je moet eerder zorgen dat je opvalt’

Begin dus nog tijdens je theatervakopleiding met knallen, werk hard bij het maken van je producties in een productiehuis, of zorg dat je wordt geadopteerd door een bestaand gezelschap. Ben je regisseur, houd dan het veld goed in de gaten en grijp je kans zodra een oudere leider van een theatergezelschap met pensioen gaat. Ben je acteur, sluit je dan aan bij een bestaand gezelschap. Het zelf oprichten van een groep kan ook nog, maar dat is financieel niet de meest stabiele route.

Het grootste verschil met twintig jaar geleden: het beschikbare aantal banen is gedaald. Onveranderd of misschien wel gegroeid is het aantal opleidingen. Wat ook nog steeds in grote lijnen hetzelfde is gebleven: de subsidiestromen.

Doorbreek ze, stelt Theu Boermans. Zorg als mecenas of privaat fonds dat een getalenteerde jonge acteur bij het Nationale Toneel kan worden aangenomen door zijn of haar loon te betalen. Geef als overheid steun aan een niet-gemeentetheater. De tijd is rijp om te mixen. Misschien levert het ook wel nieuwe theatervormen op. Mixen is immers in: overal ontstaan interdisciplinaire projecten. Net zoals er steeds meer interdisciplinaire kunstenaars opkomen.

Combineren

‘Ik zie veel talent met een gecombineerde beroepspraktijk,’ aldus Mark Timmer van productiehuis Frascati. ‘Marjolijn van Heemstra is behalve theatermaakster ook schrijfster, Anoeek Nuyens is kunstenaar en journaliste, regisseur Davy Pieters doet naast haar theaterwerk ook werk in het clubcircuit.’ Dat zijn niet de ideale omstandigheden als het gaat om het uitwerken van je theatrale handschrift, maar het levert wel wat nieuws op.

Daarnaast is er het ‘traditionele’ talent, dat het vooral wat sneller probeert te doen. Dat er in slaagt om soms al op de toneelschool de schijnwerpers op zichzelf te richten en op die manier alvast aan een carrière bouwt.

Volgens Timmer heeft talent met een neus voor publiek als voordeel dat het vrij herkenbaar is en vaak wel wordt opgepikt, dan wel door een productiehuis dan wel door een bestaand gezelschap. De meer eigenzinnige stemmen daarentegen, die wat grilliger stukken maken en niet altijd enthousiast publiek oogsten, die hebben het moeilijker.

‘Meer eigenzinnige stemmen hebben het moeilijker’

Ze zijn authentiek, eigenzinnig en bijzonder en potentieel heel erg goed, maar hoe ze zich zullen ontwikkelen kan alleen de tijd leren. Timmer: ‘Paradoxaal genoeg zijn de huidige artistieke leiders en meest toonaangevende theatermakers van het moment ook die grillige talenten van een paar jaar geleden. Denk aan mensen als Boukje Schweigman (Schweigman&), Jetse Batelaan (Theater Artemis), Marcus Azzini (Toneelgroep Oostpool), Ira Judkovskaja (Theater Tryater). Allemaal mensen die het in de huidige tijd heel moeilijk hadden gehad; er zou nauwelijks plek of tijd voor ze zijn geweest om zich te ontwikkelen.’

Schreeuwen

Toneelschuur Producties, ook al een voormalig nest voor een heleboel huidige artistieke leiders, verloor haar subsidie en moet veel tijd besteden aan het werven van fondsen. Tijd die niet aan de kerntaak, het begeleiden van talenten kan worden besteed. Dat het lukt om overeind te blijven, wil niet zeggen dat het een goede manier is. Bovendien kan dat talent dat op dit moment schreeuwt, niet alsmäär blijven schreeuwen en dan tegelijk ook nog kwetsbaar en innovatief zijn.

Frans Lommerse: ‘Als je een pas afgestudeerd talent niet vier jaar de tijd kan geven om zich te ontwikkelen, verlies je sommige mensen. Of ze vallen je in de eerste plaats

‘Als je een pas afgestudeerd talent niet de tijd kan geven om zich te ontwikkelen, verlies je sommige mensen’

al niet op, omdat anderen meer in het oog springen. Ieder talent zou de kans moeten krijgen om zichzelf in rust te ontplooien. Ik zeg altijd tegen talent: Het hoeft niet meteen perfect. Neem de tijd om je taal te ontwikkelen, maak gebruik van de faciliteiten van De Toneelschuur. Hier hebben we alles in huis.

Soms zie je net afgestudeerden met een budget van 1000 euro in zo'n zeecontainer aan het werk. Proberen ze er toch nog wat van te maken. Maar wat je dan eigenlijk ziet is de beperktheid van het systeem, niet het talent.'

Mark Timmer: 'Wat mij betreft hoeven talenten zich niet per se in te houden bij hun eerste stuk. Ik geloof wel in die jeugdige overmoed; gewoon alles erin knallen. Maar houd er rekening mee dat je ook valt. Dat je daarna ook weer overeind moet krabbelen. Die mogelijkheid móet er zijn. Dat is de infrastructuur waar talent behoefte aan heeft. Ze moeten zeker in het begin, een plek vinden waar ze thuishoren.'

Vrije sector

Nog moeilijker, volgens Theu Boermans, hebben de talenten het die meer op de vrije sector of muziektheater en musicals mikken. 'Ik zou jongeren in die sector wel wat meer ruimte willen geven, zij zijn na hun school vrijwel geheel overgeleverd aan audities. Er is nauwelijks plek om in rust aan het werk te gaan, ze moeten meteen op volle kracht presteren. Zij hebben het als je het mij vraagt nog zwaarder dan pas afgestudeerden in het gesubsidieerde systeem. Er zou een meer door overheid en scholen gedragen postacademische opleiding of werkplek moeten zijn.'

Wáár ze ook van school komen, ze branden vaker op, de hedendaagse talenten. Omdat de druk zoveel hoger is. Niet alleen door gebrek aan geld of werkplek, maar ook door de huidige mode. Het aantal *likes* op Facebook bepaalt in hoge mate het gevoel van succes. Alles moet snel, toegankelijk, makkelijk. Roem is ook al een nieuw en wat mistig streven. Lommerse en Timmer krijgen steeds vaker jongeren met onrealistische toekomstverwachtingen. Lommerse: 'Mensen die zeggen: volgend jaar wil ik op dát punt in mijn ontwikkeling zitten, anders ben ik mislukt.'

BN-ers

Minder opleidingen of op zijn minst een veel strengere selectie aan de poort, dat lijkt een goede oplossing te zijn. Zelfs tijdens een traject in een productiehuis is het van belang op tijd te onderkennen als de samenwerking spaak loopt. Lommerse: 'Soms

blijkt het na een paar maanden toch niet te kloppen. Dan zeg ik ook meteen: “Aan ons heb je niks”. Misschien vindt iemand dan een andere plek, misschien komt het inzicht dat theater niet voor hem is. Nu neemt non-talent te veel ruimte in. De ruimte waar talent zou kunnen zitten.’

‘Nu neemt non-talent te veel ruimte in’

Alle kenners geven aan dat er voor acteurs naast de geijkte route ook een nieuwe weg is ontstaan: eerst BN-er worden en dán die vaste plek in een gezelschap bemachtigen. Wat vroeger *not done* was in het gesubsidieerde toneel: herkenbaar in een reclame spelen, deel uitmaken van een soapserie – is nu gunstig. Net als in de musical-wereld heeft het zin om een bekend gezicht te hebben, want dat trekt publiek. Ivo van Hove van Toneelgroep Amsterdam moedigt zijn acteurs aan om in films te spelen. En met succes, vertelt Lommers: ‘Een tijd geleden zat ik na een voorstelling van Toneelgroep Amsterdam in de tram met twee dames die tegen elkaar zeiden: “Gut, wat goed dat jij ontdekte dat die Barry Atsma ook aan toneel doet.”’

De reden dat het BN-er zijn loont hangt onder meer samen met de gegroeide macht van het publiek. Kunst is niet meer allesbepalend. Publiek moet zich comfortabel voelen. Dus duren voorstellingen niet meer uren, en als ze langer duren is er een pauze en een drankje. Want publiek, daar zijn de gezelschappen zich nu meer van bewust, moet worden binnengehaald. Was dat eerder vooral de taak van het theater waarin een gezelschap langskwam om te spelen, tegenwoordig staan stukken vaker langer op dezelfde plek, wat alleen kan bij voldoende belangstelling.

Boermans: ‘Het is ook helemaal niet erg om het publiek in het oog te houden vind ik. Mits je het doel niet uit het oog verliest: de kwaliteit van de voorstelling. Maar dat is ook logisch, want zonder goed stuk heb je niets aan dat binnengehaalde publiek. Dat komt dan namelijk niet meer terug.’

‘We moeten het vermolmde systeem herzien’

Wensen

Ruimte houden voor talent, meer steun voor productiehuisen, strenge selectie bij de diverse poorten en wat Theu Boermans betreft het doorbreken van het financiële systeem, dat zijn de wensen van de kenners.

Boermans: ‘We moeten datgene doen wat we twintig jaar geleden hebben nagelaten; we moeten het vermolmde systeem herzien. Enerzijds geconcentreerde spreiding van het toneelaanbod naar die regio’s waar voldoende belangstelling is,

anderzijds het geïnteresseerde publiek uit de regio naar de kerntheaters brengen. Om dat te laten functioneren is een fusie nodig tussen de gezelschappen in de grote steden en de theaters. Een stadsbestel zoals in Duitsland, dat werkt beter, daar is het normaal dat gezelschap en theater samenvallen. Maar ook een fenomeen als een sponsoravond moet je in je theater toelaten.

De laatste avond van het Nationale Toneel heeft behoorlijk wat geld opgeleverd. Niet toevallig was het onderwerp talentontwikkeling. Wat dat laatste betreft zijn er nog steeds mensen die dan bang worden voor het verlies van hun artistieke autonomie, maar ik denk dat die autonomie hele-maal geen gesubsidieerd systeem nodig heeft om gewaarborgd te worden. Dat idee kwam voort uit een negentiende eeuws verheffingsideaal. Nou, die tijd is wel voorbij.' [JS]

FOTO: BIANCA SISTERMANS

Mark Timmer

FOTO: SABRINA BONGIOVANNI

Theu Boermans

FOTO: INEKIJKT.NL

Frans Lommerse

FOTO: ROY BEUSKER

*'De Tweeling',
muziektheater-
productie 2015.
Met Rosa da Silva
en Hanna van
Vliet. Naar een
script van Frank
Ketelaar en
Kees Prins,
naar een idee
van Ulrike
Bürger-Bruijs.
Muziek: Ilse
de Lange en
JB Meijers.
Regie: Ruut
Weissman.
Mogelijk
gemaakt door de
Theateralliantie*

Supermens gezocht

Talentontwikkeling in de musical

Wie een musicalopleiding gaat doen, moet een beetje supermens zijn. Want men zoekt toch altijd naar iemand die alles kan. De *triple threat*: iemand die kan zingen, dansen én acteren.

Zelf is Carline Brouwer afkomstig uit de toneelwereld. Ze regisseert al acht jaar musicals en vanuit haar functie doet ze regelmatig castings voor musicaltalent. ‘Maar het vinden van de perfecte persoon voor een rol is altijd lastig. Je wordt verliefd op een stem, maar dan blijkt die persoon niet te kunnen acteren. De *triple threat* is zeldzaam. Dat geldt overigens niet alleen voor Nederland, in Londen – waar je dat natuurlijk helemaal niet verwacht – is het net zo lastig.’

*‘Het grotere aanbod van musicals
levert ook grotere talenten op’*

Ontwikkeling

Nederland heeft zich de laatste vijftien jaar enorm ontwikkeld op het gebied van musical. Zowel wat de inhoud van de musicals betreft, als wat betreft de talenten die op het podium schitteren. Werd begin jaren negentig nog gedacht dat het land wellicht te klein was om grote talenten voort te brengen, inmiddels weet men beter. Het grotere aanbod van musicals levert ook grotere talenten op.

Met musicals als *De Jantjes*, *Ciske de Rat*, *Moeder ik wil bij de Revue*, *De kleine blonde dood*, *Hij Gelooft in Mij*, *Sister Act*, *Billy Elliot* en *Wicked* hoeft ons land zich beslist niet te schamen.

Het duurde even voor musicals aanzien kregen. Hoewel er nog een handjevol mensen is dat denkt dat het een genre is voor gemankeerde zangers en dansers, was dat begin jaren negentig nog erger. Toen was het helemaal een genre waar je het als serieus cultuurvorser liever niet over had.

Toch waren er toen al musicals van belang. De Nederlandse versie van *Les Miserables* (1991) was volgens dramaturg en regisseur Paul Eenens een voorbeeld van een baanbrekende productie die ook nog eens een nieuwe generatie belangwekkende talenten voortbracht. De productie viel samen met zijn afstudeerscriptie voor Theaterwetenschap, waarin hij pleitte voor meer diepgang oftewel dramaturgie in musicals. Eenens voegde daad bij woord. Zijn timing was uitstekend, want sindsdien zijn er

niet alleen steeds meer musicals gekomen, ze hebben ook dikwijls diepere lagen gekregen, of meer aandacht voor de verhaallijn.

Uitschieters

Opperproducent van al die musicals is ontegenzeggelijk Stage Entertainment. Stage Entertainment produceert tussen de vijfendertig en de veertig musicals per jaar in verschillende landen, veel meer dan andere producenten. Maar ook andere producenten zijn zich bewust geworden van het potentieel van muziektheater; dankzij al deze producties werd het veld de afgelopen jaren breder en diverser. Niet enorm breed en enorm divers overigens – men bleef lange tijd tegen het Amerikaanse model aan schurken, maar er gebeurde wel wat. Zeker de laatste acht jaar zitten er bijzondere uitschieters bij. Het jeugdtheater heeft daar aan bijgedragen, maar er waren ook kruisbestuivingen tussen het gesubsidieerde theater en de ‘vrije’ producties. *Soldaat van Oranje* is zo’n voorbeeld, maar ook *Cirque Stiletto* van Stardust Theatre of de muzikale familievoorstellingen van het Ro Theater, zoals de *Woef Side Story*. Er ontstond hierdoor naast de Amerikaanse stijl ook een eigen stijl, de ‘eigenwijze, Europese stijl’.

Ook de Nederlandse opleidingen werden steeds beter.

In de jaren negentig moest je voor een musicalworkshop van echte goeie leraren naar New York, naar Broadway. Maar de mensen die destijds gingen, zijn inmiddels teruggekeerd en kunnen nu op hun beurt bij opleidingen in Nederland hun kennis delen.

‘Ook de Nederlandse opleidingen werden steeds beter’

Carline Brouwer vindt die verheerlijking van studies in Londen of New York tegenwoordig dan ook dikwijls overdreven. ‘Vaak is de buitenlandse verleiding groter dan het resultaat.

Zo’n cursus in Amerika trekt heel veel mensen, namelijk iedereen die bereid is te betalen. Dat maakt die cursus niet per se beter. Integendeel; soms sta je met een heleboel mensen om aandacht van de docent te bedelen. Ik begrijp de behoefte wel om na je Nederlandse opleiding een vervolgstudie te doen en vind ook absoluut dat je je moet blijven verbeteren. Maar het idee dat Nederland niets dan polder is en dat het in Amerika gebeurt, dat is achterhaald.’

Voeding

Er zijn ook studenten die juist wat huiverig zijn voor het buitenland omdat ze dan de trein in Nederland denken te missen. Ben je net afgestudeerd, heb je net een plekje in een ensemble weten te bemachtigen, stap je uit die trein om naar Londen of New York te vertrekken. Dat moet je maar durven.

Eenens: 'Maar als je merkt dat je na je opleiding nog stappen wilt of kunt zetten en je zegt tegen mij: "Zal ik mijn acteerprestaties in het buitenland verbeteren?" Dan zeg ik: "Doe het." Zelfs Pia Douwes gaat in haar vrije tijd naar Londen voor een workshop. Het leren houdt nooit op.'

'Neem Celine Schoenmakers, afgestudeerd aan het Fontys Conservatorium Tilburg. Nog tijdens haar opleiding volgde zij al een zomercursus aan de Guildford School of Acting in Engeland. Meteen na haar studie vertrok ze naar London om er in *Les Misérables* te spelen en lessen en workshops te volgen, waarna ze vervolgens de hoofdrol speelde in de Nederlandse versie van *Love Story*. En nu gaat ze de vrouwelijke hoofdrol spelen in *The Phantom of the Opera* op West End. Celine werkt bewust aan een internationale carrière, maar koestert, voedt en verrijkt ondertussen wel zorgvuldig haar talent.'

Zorgen

Zorgen zijn er overigens wel. Wat opvalt is dat opleidingen niet altijd studenten afleveren met voldoende techniek of ver genoeg ontwikkelde *skills* in huis. Studenten die bijvoorbeeld vooral excelleren op het gebied van dans en zang, maar wier acteerprestaties achterblijven.

Dat is overigens niet alleen de opleidingen te verwijten. Het is ook een gevolg van natuurlijke selectie: weet je als student dat je goed bent in zang en dans, dan ligt het voor de hand een opleiding te kiezen waar je er nog beter in wordt. Sterker nog, de kans dat je bij die opleiding wordt aangenomen, is groter dan de kans te worden aangenomen bij een opleiding waar de nadruk meer op het acteren ligt.

Er is dus een gat waar veel studenten na hun opleiding in vallen en waar geen goed vangnet voor is. In het artikel over talentontwikkeling in het theater elders in dit boek, vertelt theaterregisseur Theu Boermans dat hij in gesprek is met opleidingen over een postacademische theateropleiding, waar ook ruimte zou zijn voor muziektheater.

*'M-Lab heeft de afgelopen jaren
bewezen een unieke plek te zijn
binnen de theaterwereld'*

FOTO: BOB BRONSHOFF

M-Lab was de enige andere mogelijkheid voor schoolverlaters, maar daar was aansluiting met de opleidingen niet optimaal, hoewel er hard aan werd gewerkt. Helaas sluit het Laboratorium voor Muziektheater eind 2015 definitief de deuren. Directeur Hidde Meijer: 'M-Lab heeft de afgelopen jaren bewezen een unieke plek te zijn binnen de theaterwereld.

Niet alleen jong talent, maar ook gevestigde namen zoals René van Kooten, Simone Kleinsma en William Spaaij speelden hier graag. Na een moeizame periode waren we afgelopen jaar op alle fronten onderweg naar een gezond M-Lab. Het is triest te moeten concluderen dat zo'n mooi initiatief zonder steun niet langer kan blijven bestaan.'

Veilig

Een ander probleem is de huidige neiging van sommige producenten om 'veilige' musicals te produceren. Beproefde successen met bekende namen in de hoofdrollen, het is een neiging die samenhangt met een slecht economisch conjunctuur. Maar het levert niet alleen een verarming van het aanbod op, het maakt het voor pas afgestudeerden ook extra lastig om een rol te bemachtigen: de top is namelijk al bezet door Bekende Nederlanders.

Opleidingen en kenners pleiten ervoor dat de producenten risico's blijven nemen. En niet alleen uit zuivere artistieke of menslievende overwegingen. Experimenten zorgen ook voor ontwikkeling van het genre, en daardoor blijft het zowel voor nieuw als oud publiek interessant. Bovendien, als men vers talent geen kans meer geeft zal het een andere werkplek zoeken. Waardoor het aanbod van talent op termijn zal verschromelen.

Bij-effect van produceren in minder florissante economische tijden is ook de neiging van veel producenten om steeds meer stagiaires steeds langer in dienst te nemen, een ontwikkeling die Paul Eenens zorgen baart. Het wordt steeds gebruikelijker om stagiaires een heel seizoen te laten meedraaien, in plaats van een paar maanden, zoals eerder normaal was.

Voor de producent is het goedkoper en het wordt aan de opleidingen verkocht als een manier voor studenten om extra lang ervaring op te doen. Maar het gevolg is ook dat net afgestudeerden niet in een ensemble terecht kunnen omdat hun plek bezet wordt door een stagiair.

Explosief

De ontwikkeling van musicals de afgelopen vijftien jaar is explosief te noemen. Explosief en contrastrijk. Enerzijds indrukwekkende voorstellingen als *War Horse*, *Hij Gelooft in Mij* en *De Tweeling*. Anderzijds is de groeiende druk van bezuinigingen en gekrompen budgetten.

Er is steeds meer talent dat in de buurt komt van de *triple threat*, maar het vinden van een goed podium is lastiger geworden. Er zijn nauwelijks werkplaatsen om je als talent in de luwte te ontwikkelen, bij de audities is de concurrentie groot.

‘Zichtbaarheid is dan ook op dit moment het sleutelwoord’

Zichtbaarheid is dan ook op dit moment het sleutelwoord. Brouwer vertelt dat ze tegenwoordig het advies aan studenten geeft om vooral die rol in een soap aan te nemen, om vooral in reclames te spelen. Vroeger was dat *not done* en kon je na een stevige reclamerol een serieuze rol op de planken wel vergeten. Nu is het voor veel producenten een pré: Ze kennen je gezicht al en hetzelfde geldt voor het publiek. Want dat publiek heeft er helemaal geen moeite mee dat hun hoofdrolspeler in het theater soms nog diezelfde avond op tv een verzekering aanprijst. [JS]

FOTO: ROY BEUSKER

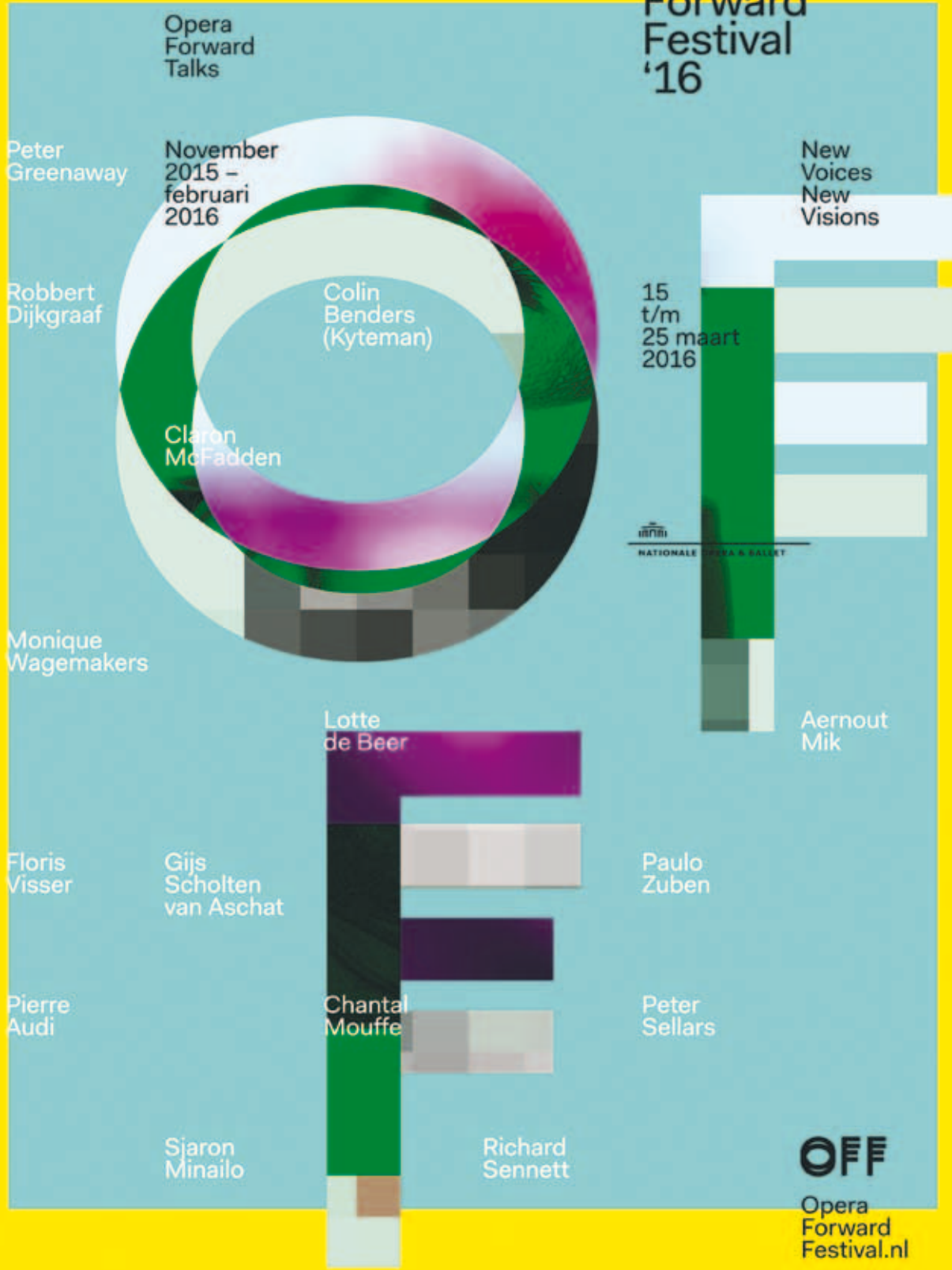
Carline Brouwer

FOTO: ROY BEUSKER

Paul Eenens

Opera Forward Festival '16

De Nationale Opera, 'Opera Forward Festival', 2016

*Uit de serie: Talent, 2010
Nationale Ballet Academie*

Foto: Cuny Janssen, fotocollectie DeLaMar Theater

Gretigheid als grootste talent

Talentontwikkeling in de dans

Twintig jaar geleden waren er al wel moderne dansopleidingen, maar de nadruk lag toch vooral op ballet en jazzballet. In beide gevallen was het zaak flink te oefenen, en het hielp enorm als je daarbij werd geholpen door een goed scharnie stijlen en soorten niet aan te slepen. Voor iedereen is er een geschikte dansvorm, mét bijbehorende podium, met dank aan tv-shows, talentenjachten en hippe muziekclips.

Maakt die ontwikkeling ook uit voor de beste route naar de danstop? Drie experts aan het woord.

Onzekere toekomst

Waar iedereen het over eens is: dans is in geen enkel opzicht een makkelijk beroep. Zelfs toptalenten redden het niet altijd. Er is de factor geluk, op het juiste moment op de juiste plek zijn. En je moet in staat zijn om niet alleen in die veilige studio te schitteren, maar ook op het podium. Iedere keer weer. Marc van Loon, choreograaf en docent aan de Fontys Dansacademie in Tilburg: 'Als je maar een beetje twijfelt, ga dan wat anders doen. Er is meer in het leven dan dans. Zelfs al denk je van niet.'

Voor balletdansers geldt die onzekere toekomst nog het meest. Tegelijkertijd is er voor een beginnend balletdanser maar één heldere route: kies een topopleiding en werk zo hard je kunt.

*'Kies een topopleiding
en werk zo hard je kunt'*

Kun je bij veel dansopleidingen nog onderling overstappen en valt er over de ingrediënten van 'talent' nog te discussiëren, klassieke dans vereist technisch en fysiek toptalent en een goede gedegen opleiding. Je kunt niet zomaar doorstromen van een reguliere – lees; niet-klassieke – dansopleiding naar klassiek ballet.

Ted Brandsen, artistiek directeur van Het Nationale Ballet en de Junior Company in Amsterdam: 'Toptalenten brengen soms enorme offers. Ik heb nu een Japanse danseres van zeventien in de Junior Company die al op haar tiende in haar eentje in Amerika ging wonen. Ze ziet haar ouders maar één keer per jaar. Bovendien past ballet niet in de tijdgeest: je moet jaren werken, er is geen instant bevrediging en zelfs na al die jaren red je het soms alsnog niet.'

Populair

Toch is dankzij de populariteit van dans het aantal aanmeldingen op hbo-dansopleidingen merkbaar gestegen. Ook zijn er meer soorten dansopleidingen gekomen. Het is dus zaak dat een getalenteerde danser die niet voor het klassiek ballet gaat, ook goed zoekt naar de opleiding die bij hem of haar past. Opleidingen zouden op hun beurt ook in de gaten moeten houden wat de meest geschikte weg voor hun leerlingen is.

Eén van die wegen zou niet eens langs een vakopleiding hoeven leiden, zo is de ervaring van Hildegard Draaijer, al zeventien jaar artistiek directeur van DOX, platform voor jong dans- en theatertalent in Utrecht. Hier kunnen talentvolle jongeren terecht voor een talentontwikkelingstraject. Draaijer: ‘Tachtig procent van de leerlingen tussen de 16 en de 24 jaar die bij ons een traject heeft gedaan, stroomt door. Vijftig procent stroomt door naar een vakopleiding, dertig procent stroomt direct het werkveld in. Vroeger werd van die dertig procent gezegd: die komen nog wel terug van hun beslissing om zonder opleiding door te gaan. Maar ik volg ze allemaal en na zeventien jaar weet ik dit: als ze maar creatief genoeg zijn als cultureel ondernemer – en de meesten zijn dat – dan wacht ze een prima carrière.’

‘Cultureel ondernemerschap moet onderdeel zijn van je talent’

Gracieus

Cultureel ondernemerschap als onderdeel van je talent, zorgen dat je opgemerkt wordt. Dat is anders dan twintig jaar geleden. Wat nog steeds geldt is een bijbehorende focus en doorzettingsvermogen. Vooral in de balletwereld is dan ook nog dat rechte, gracieuze en flexibele lichaam een vereiste. Bezit je die talenten, dan is de balletroute wat Brandsen betreft helder: ‘De balletlessen starten vaak eerder, maar op je tiende moet je wel beginnen met een professionele opleiding, zoals de Nationale Balletacademie. Als dat heel erg goed gaat, stroom je op je achttiende of negentiende door naar de Junior Company van Het Nationale Ballet waar je na twee jaar weer doorschuift naar het gezelschap of naar een ander balletgezelschap. De Junior Company als tussenschakel bestaat nu drie jaar en tot nu heeft iedereen die ervan af is gekomen werk gevonden. Voor Nederlands toptalent is dit een goede route. Ook voor dansers die later een andere richting uitgaan is klassiek ballet de beste basis’, aldus Brandsen. ‘Dus ook als je uiteindelijk niet bij Het Nationale Ballet terechtkomt, heb je als student van de Nationale Ballet Academie een voorsprong.’

Uit de serie: Talent, 2010
Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas
Foto: Cuny Janssen, fotocollectie DeLaMar Theater

Veelzijdigheid

Focus op je doelstellingen en probeer die te halen. Het lijkt zo simpel en in het geval van ballet is het dat misschien ook. Je verlanglijst kan *Het Zwanenmeer* bevatten en bij nog te behalen doelen: *De Notenkraaker*. Maar bestaan zulke doelen wel in de moderne dans? Van Loon: 'Laatst begeleidde ik de kinderen die Billy Elliot in de gelijknamige musical gaan dansen. Dan is je doel helder. Die jongens willen heel graag en oefenen keihard om zo'n rol te veroveren. Er komt een punt dat ze hun rol beheersen, dan is het doel bereikt. Zo kan je doel ook een solo in het *Zwanenmeer* zijn: ook dat is helder. Maar sleutelwoord in de danswereld is op dit moment juist *versatile* – veelzijdig zijn; je moet alles een beetje kunnen.'

'Sleutelwoord in de danswereld is op dit moment juist: veelzijdigheid'

'Er is geen vast repertoire zoals in het ballet, er is niet één choreograaf die de stijl bepaalt. Daaruit volgt dat focussen niet eenvoudig is. Net zoals eruit volgt dat er misschien niet één beste opleiding is.'

Van Loon: 'In mijn begintijd was er nog wel een duidelijke top in de moderne dans: je moest naar New York. Daar zaten Cunningham, Graham, dat waren dé dansmeesters. Inmiddels worden die stijlen ook in Nederland goed onderwezen. Maar er zijn alweer zoveel nieuwe dansvormen bijgekomen. Veel dansers gaan naar PARTS in België, daar wordt een danstechniek onderwezen die nu populair is. Maar veelzijdigheid is geen makkelijke opdracht voor een dansacademie met vaste docenten gespecialiseerd in specifieke dansstijlen.'

Radicaal

Dat leidt misschien wel tot de opleidingsstijl die DOX heeft gekozen. Daar werd twee jaar geleden het roer radicaal omgegooid om mee te gaan met de tijd. Draaijer: 'We zaten de jaren ervoor teveel in een stramien. Iedereen wist wel ongeveer wat DOX maakte. Een voorstelling werd gemiddeld tachtig keer geboekt, want het was aantrekkelijk, zo'n podium vol energieke jongeren die hun doelgroep aanspraken. Er was een vaste kern die bestond uit docenten en makers, er waren audities, vervolgens werd iemand gekozen en dan kon hij of zij instromen.'

'Nu is dat niet meer zo. De jongeren zelf zijn veranderd. We scouten veel meer, en in de gesprekken weten de jongeren veel beter wat ze willen. Dat verandert de inhoud. Het gaat nu niet alleen over de projecten die wij bieden en de begeleiding die wij kunnen geven, maar over wat zij willen en nodig hebben. De jongeren hebben vaak

ook al veel meer gedaan en gezien; ze brengen echt zelf iets mee.'

Draaijer: 'We hanteren nu een matchingsmethode. We matchen kunstenaars met de jongeren. Er is niet meer één vast team, er wordt steeds opnieuw gekeken wat nodig is. En ook de skills of disciplines die we aanbieden zijn veel breder. We proberen te 'ontschotten': door meer disciplines aan te bieden in onze ateliers of zelfs combinaties van disciplines, meerdere dansvormen, theater en film, performance en muziek, dans en *visuals*.'

'We proberen te "ontschotten"'

'We zijn op zoek naar nieuwe vormen, die we samen met de jongeren onderzoeken. Net zoals we geen onderscheid meer maken tussen amateurs en professionals, kunsteducatie of kunst, bakenen we ook de verschillende kunstdisciplines niet langer af, dat remt de artistieke ontwikkelingen. Kijk naar het buitenland, naar een gezelschap zoals FABULEUS of de Kopergieterij in België, waar die manier van werken geïntegreerd wordt aangeboden.'

Doorgaan

De definitie mag dan breder zijn geworden, talent valt nog steeds op, is ook de ervaring van Van Loon: 'Dan komt er een grote groep eerstejaars, een volle klas die je in eerste instantie nauwelijks kunt overzien. Maar aan het einde van de les is er altijd een aantal achterblijvers. Dansers die nog even iets willen uitproberen. Diezelfde dansers komen 's avonds terug naar school om nog wat te oefenen. Ze hebben eigen projecten, eigen fascinaties die ze onderzoeken. Of die dansers ook echt tot de top gaan behoren heeft ook met hun lichamelijke ontwikkeling te maken, maar je weet zeker dat het die dansers zijn, die na vier jaar opleiding enorm vooruit zijn gegaan. Zij hebben de wereld iets te bieden.'

'Het is niet aan te leren, die gretigheid. In zekere zin verzorgt een toptalent in de hedendaagse dansstijlen voor een groot deel zijn eigen opleiding. Want hij zal – als hij de behoefte voelt acrobatiek te leren en het wordt toevallig niet op zijn opleiding gegeven - zelfs wel wat kennissen bij een circusopleiding opsnoeren en ze voor bijlessen aan hun jasje trekken.'

Twee uitersten dus: enerzijds de klassieke ballet-route met strenge docenten, hard werken en volledige toewijding. De uitkomst: de balletdanser zoals we die al jaren kennen, in het bezit van uitstekende techniek en repertoirekennis. Wat Ted Brandsen betreft mag de Nationale Balletacademie daarbij de enige toprouwe worden. 'Meer topopleidingen heeft Nederland niet nodig. De opleiding heeft een wat gebrekkige huisvesting, maar is wat onderwijs betreft uitstekend.'

Aan de andere kant is een nieuw soort danser ontstaan. Een mondig, eigenzinnig type, in het bezit van een danspakket op maat, dat misschien niet eens uit alleen maar dans bestaat. Draaijer ziet deze topdanser overal aarden. Kunst kan immers overal ontstaan en in samenwerking met iedereen.

Er zijn in ieder geval genoeg opleidingen om uit te kiezen, stelt Van Loon. Waar het misschien nog het meeste om gaat is weten wat je wil als danser.

En de manier om daarachter komen? 'Doorgaan na de les omdat je niet kunt stoppen met onderzoeken, dat is waarschijnlijk het belangrijkste.' [JS]

Hildegard Draaijer

Ted Brandsen

Marc van Loon

FOTO: ROS RIBAS

Holland Dance Festival, Celis/Bonachela Ekman, IT Dansa

Hastings Park, 16 July 1955

Foto: Stan Douglas, fotocollectie DeLaMar Theater

Ze kijken niet eens meer tv

Talentontwikkeling in de film

De gangbare route naar de top is voor een filmtalent vrij helder: eerst de Nederlandse Filmacademie dan Deltaplan Talent, een serie door het Filmfonds gefinancierde wedstrijden voor het maken van kleine tot steeds grotere films, tussendoor hier en daar een internationale workshop. Vanaf daar kunnen de meest talentvolle makers met een producent in de arm op eigen houtje verder. Een animatiefilmtalent heeft andere keuzes: die begint met een kunstacademie, volgt workshops bij getrainde animatoren en kiest onderweg vooral ook welk soort filmmaker hij wil worden: iemand die de haren van het Disney-prinsesje beter laat golven, iemand die zich aansluit bij een groter bedrijf, iemand die een geheel autonome animatiefilm ontwerpt, of nog iets breder: iemand die gaat bewegen op het snijvlak van games, animatie, film en beeldende kunst.

‘Bewegen op het snijvlak van games, animatie, film en beeldende kunst’

‘Ze struinen YouTube-kanalen af op zoek naar leuke vloggers en filmpjes van klasgenoten’

Zapp-opleiding

Van filmproducent en filmmaker Sytze van der Laan mag er nog wel een route bij. Een nieuwe route, voor al die jongeren die zijn opgegroeid met iPhones en iPads en die een radicaal andere kijk op beelden hebben. ‘Ze kijken niet eens meer tv maar struinen YouTube-kanalen af op zoek naar leuke vloggers en filmpjes van klasgenoten.’

Van der Laan ziet een opleiding voor zich die bestaat uit modules. Om in de analogie van die jongeren te blijven; een soort app-store, waaruit ze hun ‘skills’ kunnen kiezen. Natuurlijk horen daar verplichte nummers bij, cameratechniek, montage, dat soort zaken, maar verder zou het de jongeren vrij moeten staan om te kiezen wat ze nodig hebben. ‘Een vierjarige opleiding is voor de interessante makers en zij-instromers – die een paar jaar ouder zijn en al iets van de wereld hebben gezien – te lang. Bovendien leidt de filmacademie niet op tot wat deze nieuwe filmmakers willen maken:

namelijk filmpjes. Zij willen veel en veelal korte films maken die niet per se tot een avondvullende featurefilm of een tv-serie leiden. Uiteindelijk zullen ze misschien ook in die tak terechtkomen, maar eerst willen ze gewoon maken.'

Klassieke opleiding

Hoewel er wel wat nieuwe opleidingen aankomen, de 'app-store filmscholen' die aansluiten op de vraag van de jongeren zijn er vooralsnog niet. Ofschoon er op kunstacademies volgens Gerben Schermer directeur van het Holland Animation Film Festival al wel meer met die mogelijkheden wordt geëxperimenteerd.

Het maakt niet uit, stelt filmproducent Frans van Gestel. Filmen is een 'doe-vak', maar eerst vier jaar studeren aan de Nederlandse Filmacademie blijft volgens hem nog steeds de beste route. 'Want stel dat zo'n talentvolle doe-het-zelver op zijn negentiende bij me aanklopt met een briljant plan, waarmee hij tóch die featurefilm of die serie wil maken, dan mist hij belangrijke kennis om verder te komen in de filmwereld. Kijk maar eens naar de lengte van een creditlijst; een filmregisseur, ervan uitgaande dat het talent dat wil worden, moet kunnen samenwerken, moet de goede mensen aan zich weten te binden. Dat leer je voor een groot deel op een filmacademie, want daar doe je vriendschappen op en bouw je aan een netwerk.'

'Op een filmacademie doe je vriendschappen op en bouw je aan een netwerk'

Bovendien leer je er zien wat kwaliteiten zijn, ook niet onbelangrijk. Als je de rest van je leven met je drie vrienden filmpjes met je telefoon maakt, kan dat natuurlijk ook, maar ik kan me voorstellen dat er dan een moment in je carrière komt waarop je enigszins vastloopt.'

Butthead

Gerben Schermer vindt dat er zeker een goede opleiding nodig is – hoewel dat voor een animator niet per se de filmacademie hoeft te zijn – en dat interessante talenten binnen een opleiding al aan elkaar gekoppeld zouden kunnen worden. Een tekenaar met een regisseur, een technicus met een artistieke ziener. Opleidingen zouden ook meer moeten gaan samenwerken om gastdocenten binnen te halen. Ze zouden gerenommeerde (animatie)filmmakers kunnen uitnodigen, of kunnen zoeken naar internationale uitwisselingen met andere scholen. 'Studenten hebben input nodig. Laat ze zoveel mogelijk festivals en vertoningen bezoeken, opdat ze meer zien dan alleen mainstream films', aldus Schermer.

‘Veel makers kiezen voor de bekende weg, maar navolgen levert saaiheid op’

Hopelijk levert inventief koppelen vervolgens nieuwe vormen van (animatie)film op, want daar is volgens Schermer een groot gebrek aan. Binnen zijn Animatiefestival valt hem op dat veel makers voor de bekende weg kiezen, dat er steeds minder experimenten komen met bijvoorbeeld een tweede scherm of radicaal andere vertelstijlen. Hij is op zoek naar autonome filmmakers die hun eigen draai aan de beelden geven. ‘Navolgen levert saaiheid op. Denk maar aan Disney, jarenlang toonaangevend op het gebied van tekenfilms. Echt interessant werd het pas toen binnen de MTV generatie animatoren opstonden. Toen kwamen Beavis en Buttthead en de Simpsons. Op dat moment werd duidelijk dat er een heel andere manier van vertellen en vooral ook van design mogelijk is. Beavis en Buttthead zijn lelijk, dat dat kon was al een ontdekking.

Later kwam er de invloed van gaming bij. Ook dat was een belangrijke invloed voor animatiefilms. Interactiviteit, Serious Games, kortere filmpjes, reclame; animatie is steeds meer een onderdeel van verschillende disciplines geworden, dat creëert ook steeds meer nieuwe mogelijkheden.’

‘Tegenwoordig is animatie zo verweven met alles, dat dat grote gat van Disney versus de rest van de wereld er al lang niet meer is.

Maar het blijft, in ieder geval in Nederland, wat de kunst betreft toch ook een trage strijd: nog steeds staat animatie niet vooraan als het om het uitdelen van subsidies gaat. Het Filmfonds zegt wel dat het genre belangrijk is, maar heeft geen extra budget om dat te ondersteunen. En als ik dan zie dat er al jaren wordt geleurd met een geweldig scenario van Piet Kroon voor de verfilming van de kat Heinz, dan zou ik willen dat de producenten wat dapperder waren. Heinz is misschien geen familiefilm, maar er is zeker publiek voor.’

‘Publiek is anders naar films gaan kijken’

Wazig verdienmodel

Hoewel ze dus verschillende routes onderscheiden, zijn de drie filmkenners het over een aantal zaken eens: er is meer lef nodig, er is minder geld, publiek is anders naar films gaan kijken en er staat een nieuwe generatie voor deur. Misschien dat die nieuwe generatie ook een nieuwe invulling aan de term ‘talent’ gaat geven. Er zijn immers andere kwaliteiten nodig voor het maken van een ander soort filmpjes. Bovendien worden de ‘gatekeepers’ die van oudsher bij de poorten van een filmacademie staan,

FOTO: ALEXANDER RODCHENKO. PRIVATE COLLECTION © A. RODCHENKO V. STEPANOVA ARCHIVE, MOSCOW HOUSE OF PHOTOGRAPHY MUSEUM

Fire Escape (with a man)

Uit de serie: House in Miasnitskaya St. 1925, Foam Amsterdam

minder machtig als er meerdere soorten opleidingen ontstaan. Dat betekent dus ook dat talent dat in de traditionele constructie geen kans had gekregen, nu misschien kan schitteren.

Het is een aantrekkelijk idee: een nieuwe wereld, met nieuwe routes naar de top. Alleen is het 'verdienmodel' van die nieuwe wereld nog wat wazig. 'Maar dat hoort zo bij nieuwe werelden,' stelt Van der Laan monter.

'Echt toptalent komt maar eens in de vijf jaar voor'

Waar het ook vandaan komt, volgens Van Gestel komt écht toptalent maar eens in de vijf jaar voor.

Hij pleit ervoor om dat talent dan ook goed te bedienen. De Filmacademie (of in het geval van een animator; een kunstacademie) kan dan nog steeds een prima route zijn, maar na die opleiding kan dat toptalent wel wat extra steun gebruiken. 'Hoe meer je filmt, hoe meer je je stem kunt ontdekken. In het huidige Deltaplan Talent is sprake van commissies, van democratie. Het ene jaar is de ene aan de beurt, het jaar erop weer iemand anders. Dat is heel eerlijk allemaal en behoorlijk democratisch, maar toptalent heeft meedogenloosheid nodig.

Dat moet dóór kunnen, en daarin voorziet het Deltaplan onvoldoende. Ik pleit ervoor om op zo'n moment een intendant met verregaande macht in te zetten. Iemand bij het Filmfonds, bij de NPO, bij de commerciëlen. Als er daar ruimte is voor toptalent, kan die ruimte op het juiste moment worden benut.'

Grenzen

Van Gestel is ervan overtuigd dat je toptalent kunt herkennen. Het is de manier waarop iemand praat, de ambitie en toewijding waarmee hij of zij aan projecten werkt. 'Op jonge leeftijd kan het vertellen van een verhaal nog best lastig zijn, toch kun je dan al die authenticiteit voelen bij iemand. Laatst sprak ik een jong talent dat net een succesvolle film had afgeleverd en binnen drie minuten dacht ik; die film was geen toeval. Soms merk je ook het tegenovergestelde. Dan is iemands hoogtepunt zijn eerste film toen hij in de twintig was en gaat het vanaf daar bergafwaarts.'

'Er nog iets fascinerends aan talent, trouwens; toptalent zit altijd in een goed jaar. Blijkbaar trekt talent elkaar omhoog, nóg een reden om voor een filmacademie te kiezen.'

Gerben Schermer vindt dat animatietalent vooral ook baat heeft bij kennis van het veld. Daarom is het van belang over de grenzen heen te kijken, al dan niet met een buitenlandse beurs. 'In Engeland doen geanimeerde commercials het bijvoorbeeld

goed, animatie-speelfilms films zijn in landen als Frankrijk en Duitsland normaler. Het is voor een talent goed om een tijdje op een plek te zijn waar het normaal is om autonome lange animatiefilms te maken. Je ziet ook dat Nederlandse animatie talenten naar het buitenland vertrekken. Het zou goed zijn die mensen af en toe terug te halen en ze workshops te laten geven. Kennis van het werkveld in het buitenland is voor alle soorten filmtalent nuttig. Al was het maar omdat de budgetten van Amerikaanse films zoveel hoger zijn dan Nederlandse, waardoor ook de sfeer en de faciliteiten op een set radicaal veranderen.'

‘Kennis van het werkveld in het buitenland is voor alle soorten filmtalent nuttig’

Monocultuur

Maar zelfs als toptalent gekoesterd en al van een opleiding af komt kan het alsnog mislopen door het steeds meer behoudende gedrag van filmproducenten. Dat komt door de toenemende macht van de commerciëlen, een gevolg van het gekrompen budget van het Filmfonds. De uitkomst van die som is grote nadruk op entertainment. Kunst komt erdoor in de knel.

Zonder kunst geen vernieuwing. Van Gestel: 'Kunst is reflectie op de eigen cultuur. Als dat niet meer voldoende gebeurt worden we teruggezet in de tijd.'

De verhoudingen zijn aan het verschuiven. Het publiek is gewend geraakt aan de steeds technischere hoogstandjes van de Amerikaanse miljoenenfilms. Er gaan weliswaar ieder jaar méér mensen naar de bioscoop, maar ze gaan naar een beperkt aantal commerciële films. Filmkijken doen ze het liefst in een mooie bioscoop als onderdeel van een avondje uit. Want 'naar de film gaan' is een 'beleving' geworden. Met een hapje en een drankje erbij. De inhoud van de film soms minder belangrijk dan de som van de avond. Het vaste publiek voor de arthouse films blijft overigens bestaan, maar neemt niet toe.

Van Gestel en Schermer zien als mogelijke reden voor deze beweging het ondergeschoven kindje dat cultuuronderwijs is. Als kinderen niet in aanraking komen met andersoortige kunst, dan gaan ze daar later ook niet naar kijken. Of eigenlijk: dan leren ze niet hoe ze moeten kijken. Terwijl het zinvol kan zijn om een beeld lang dan een paar seconden tot je te nemen, om verder te kijken dan alleen *special effects*. Ook de andere kenners signaleren het gevaar van een monocultuur, het passief achterover leunen en de *experience* ondergaan, een cultuur van uitsluitend consumeren.

Downloaden

Nog een punt van zorg. De filmverkoop hobbelt achter de muziek aan, omlaag. Tien jaar geleden ging de muziek bijna kopje onder door al het illegale downloaden van cd's. Precies hetzelfde gebeurt nu met de film. Van Gestel: 'De generatie die opgroeit met YouTube en Netflix is simpelweg niet bereid om zoveel voor een dvd neer te tellen als wij ooit deden. Ik merkte het al in een paar jaar tijd: de dvd-opbrengst voor *Alles is liefde* was tien keer zo hoog als de dvd-opbrengst voor *Alles is familie* acht jaar later.'

Van der Laan denkt dat het voorlopig alleen maar erger wordt. 'Het stopt pas als er een filmequivalent voor iTunes of Spotify wordt gevonden. Een centrale plek waar je alle films die je maar wilt kunt downloaden, waar het betalen helder en makkelijk geregeld is. Ik voorzie ook dat internet uiteindelijk de bron van 'alles' wordt. Van daaruit gaan we muziek en films streamen. Of dat nou op een tv, een telefoon of een iPad is.' Paradoxaal genoeg is het dus die nieuwe generatie jongeren, met een spanningsboog van een aardbei en opgegroeid met *special effects*, die potentieel de wereld van film en beeld op zijn kop gaat zetten.

De monocultuur gemixt met de eigen YouTube filmpjes: het gaat een onvoorspelbare cocktail opleveren. Als het al geen bijbehorende opleiding oplevert, dan toch nieuwe producten, nieuwe crossovers, nieuwe uitvindingen, dat moet haast wel. Van der Laan: 'Er zit al wel beweging in, er komen al wat meer vertellers aan bod. Er zijn omroepen met oog voor jong talent. Waarbij het dan weer jammer is dat hun werk wordt vertoond op kanalen waar hun leeftijdsgenoten niet naar kijken.' De filmkenners hopen vooral dat de nieuwe generatie binnenkort haar tanden vindt en een brutale hap neemt uit de gevestigde filmorde. Hoe precies, dat weet niemand. [js]

Frans van Gestel

FOTO: ROBERT ELSING

Sytze van der Laan

Gerben Schermer

FOTO: DIRK KIKSTRA

We hebben altijd zin om te spelen

Pianisten Lucas en Arthur Jussen

De broers Arthur en Lucas Jussen hebben altijd hun eigen pad gevolgd. Niet de Jongtalent-Conservatorium route, maar veel reizen, en langere periodes in het buitenland, op jonge leeftijd al. Dat reizen begon bij hun pianolerares: de Portugese pianogrootheid Maria João Pires.

Flexibiliteit

Arthur: 'Ik was tien en Lucas was dertien toen we naar Maria gingen. Eerst vijf maanden in Portugal, toen nog drie in Brazilië. Ik heb nooit het gevoel gehad dat we waren 'losgerukt uit onze omgeving', iets waar mensen weleens bang voor waren. Bovendien was onze moeder mee, ze had een sabbatical genomen. We hadden een prima leven daar.'

Lucas: 'Juist als je langere tijd met iemand doorbrengt ga je de details zien, zoals de manier waarop Maria João Pires elke dag studeerde. En los van de muzieklessen was er ook haar levenshouding. Flexibel zijn, dat was denk ik de belangrijkste les.'

*'Flexibel zijn,
dat was de belangrijkste les'*

Arthur: 'Als zij nu zou horen dat we zaterdag in het Concertgebouw spelen, zou ze als eerste de spanning wegnemen. Het is gewoon een optreden als elk ander, zou ze zeggen. Niets om je heel erg zenuwachtig over te maken. Zo leeft ze zelf ook. Ze staat vijf minuten voor een concert nog de afwas te doen, bij wijze van spreken.'

Arthur: 'Wat ook een keer gebeurde was dat het stuk dat we gingen spelen een dag voor het concert werd gewijzigd. Als je dan optreedt en het lukt toch, dan ben je daarna nergens meer bang voor.' *Lucas:* 'Het is een vrijheid waar je voor kiest en misschien moet je er ook een bepaald type mens voor zijn. Wij zijn dat type mens. Plezier overheerst bij ons. We hebben altijd zin om te spelen.'

Arthur: 'Puristen vinden het normaal om ondergedompeld te zijn in muziek, wij niet. We laten er heel veel voor, maar niet alles.'

Lucas: 'Overigens is er niks mis met puristen hoor.'

YouTube

Lucas en Arthur staan al lang in de schijnwerpers. YouTube staat vol met filmpjes van de broers, ze zijn tafelgast bij De Wereld Draait Door, ze hebben meer dan genoeg werk. Ze zijn nu professioneel musicus en contract-student aan het conservatorium.

Arthur: 'Ik doe alleen de uitvoerende vakken, dan hou ik meer tijd over voor optredens en projecten.'

De broers vertellen over het reguliere, niet aan een conservatorium gelieerde, gymnasium waarop ze allebei zaten, omdat ze zin hadden in 'malloten die ook over iets anders konden praten dan alleen muziek.' Waarop ze zich haasten te zeggen dat er niets mis is met mensen die alleen maar over muziek willen praten, alleen zij hoeven dat niet per se, de hele tijd.

Arthur: 'We kiezen onze eigen weg, maar ik vind het belangrijk erbij te zeggen dat we respect hebben voor iedereen. Want soms lees ik me terug in een interview en dan denk ik; wat heb ik nou weer gezegd.'

Lucas: 'Het zit zo: sommige musici willen het liefst alleen maar muziek maken of ernaar luisteren. Maar als iemand ons een ticket Real Madrid-Barcelona aanbiedt, dan gaan we daar net zo graag naartoe als naar een concert in het Concertgebouw. Het lijkt zelfs wel op elkaar: het spelniveau is ook op het veld heel hoog.'

Onlangs kwam cd uit met de dubbelconcerten van Mozart die ze met het Engelse Kamerorkest Academy of St Martin in the Fields opnamen. In het najaar gaan ze nog naar St. Petersburg en Japan. Het liefst blijven de broers samen spelen, want het solistenbestaan is een stuk leuker met zijn tweeën. Want dat plezier, dat blijft voorop staan. Als ze een jong toptalent advies zouden moeten geven zouden ze dat ook zeggen. 1. Je moet het echt willen. 2. Wees gedisciplineerd, zelfs als het even niet leuk is. En 3: Hou plezier in je werk.

'Wees gedisciplineerd, zelfs als het even niet leuk is'

Arthur: 'Een baaldag is normaal, een paar baaldagen misschien ook nog wel. Maar als je echt geen zin hebt, als je opkijkt tegen optredens, ga dan iets anders doen.'

Lucas: 'Anders weegt de zwaarte van het solistenbestaan en de druk die erbij hoort niet op tegen de schoonheid van de muziek.' [JS]

Arthur (1996) en Lucas Jussen (1993) ontvingen van 2006-2009 in totaal € 86.586 voor hun studie bij pianiste Maria João Pires.

EIGEN FOTO'S

Pianiste Maria João Pires geeft les aan Arthur (l) en Lucas Jussen

FOTO: DENIS RYAN KELLY JR.

Het was fijn om tussen allemaal kinderen met dezelfde passie te leven

Violiste Simone Lamsma

Steun

‘Ik heb groot geluk gehad met ouders die me altijd op een hele goede manier hebben gesteund. Het is zo belangrijk dat ouders vooral aandachtig luisteren naar hun kind, kinderen geven zelf vaak goed aan wat ze wel of niet belangrijk of fijn vinden. Hierop hebben mijn ouders gereageerd en gezocht naar mogelijkheden.

Voor mij was muziek maken ontzettend belangrijk, ik was hier al vanaf jonge leeftijd zeer serieus mee bezig. Destijds leidde de intensiteit van mijn verlangen om op hoog niveau mijn muziekstudie te volgen me op mijn elfde naar de Yehudi Menuhin School in Engeland. Voor mij perfect omdat de middelbare school en topmuziekopleiding onder één dak werden gecombineerd.

Eigenlijk wilden we eerst eens rondkijken, maar de reactie van de school was “stuur maar een opname”, omdat er maar zo weinig kinderen worden toegelaten. Ik werd uitgenodigd voor een auditie, dus toen konden we rondkijken. Het voelde meteen goed. Het was zo fijn om tussen allemaal kinderen met dezelfde passie te leven. Maar op je elfde uit huis gaan is zeker ook eenzaam, met je familie op zo’n grote afstand.’

‘Ik denk erover na en voel de muziek’

Perfectie

‘Na vier jaar Menuhin School volgde de Royal Academy of Music in Londen, een geweldig en historisch instituut. Een logische keus voor mij vanwege mijn leraar die zowel daar als aan de Menuhin School les gaf. Ik heb tijdens mijn studietijd in Engeland twee leraren gehad: Hu Kun, hij heeft mij een geweldige technische basis meegegeven en heeft me geleerd mijn eigen leermeester te zijn. Daarna kwam Maurice Hasson, waarbij de nadruk vooral lag op het scherpen en uitwisselen van muzikale ideeën. Een geweldig inspirerende en warme man, waarmee ik nog steeds een zeer goede band heb. Perfectie in muziek bestaat niet, dus er zal altijd oneindig veel te leren zijn, maar het is wel nodig om technisch geen grote belemmeringen te hebben, zodat je je muzikaal zo goed mogelijk kan uitdrukken, en hierin voel ik mij comfortabel. Muziek stopt niet als je je viool neerlegt. Dag en nacht leef ik met de muziek, ik denk erover na en voel de muziek, ik zoek naar interpretaties, het is iets waar ik continu mee bezig ben.’

Het orkest

Rond haar twintigste stopte Lamsma na een aantal prachtige resultaten op concoursen. Ze had het ook niet meer nodig: ze werd al voor veel concerten gevraagd. Veel internationaal, maar daarna ook in Nederland. Daar is ze blij mee, spelen in eigen land vindt ze fijn. 'Ik heb al met veel orkesten een goede klik ervaren, wat leidde tot nieuwe uitnodigingen, en op die manier bouw je een band met elkaar op. Het inpassen van verschillende orkesten in één agenda blijft een ingewikkelde puzzel, maar gelukkig helpt mijn management me daarmee. Het is een leven van veel reizen, van studeren, van discipline, maar vooral van veel muziek, en dat is werkelijk heerlijk om te mogen ervaren!'

Vorig jaar was ze ook nog jurylid van *Het orkest van Nederland* van RTL4. Daar heeft ze gemengde gevoelens over. 'Ik ben in het avontuur gestapt omdat ik het zo'n mooi streven vond: een groot publiek in aanraking laten komen met de schoonheid van klassieke muziek. Ik voel ook een verantwoordelijkheid om bezig te zijn met het proberen te creëren van nieuwe publiek. Maar natuurlijk was het ook een tv-programma van een commerciële omroep. Er speelden ook andere belangen, soms moest ik vechten voor de inhoud. Uiteindelijk eindigde het programma met een prachtig concert gegeven door amateurmusici in het Concertgebouw, en de overweldigende reacties hierop van zowel de musici als publiek maakte alles waard.'

'Voor mij was het volgen van mijn studie in het buitenland de ideale weg'

Ideaal

'Voor mij was het volgen van mijn studie in het buitenland de ideale weg.

Zonder steun van onder meer de *VandenEnde Foundation* had ik hem nooit kunnen bewandelen. Ik heb een enorm groot netwerk opgebouwd en een hele brede blik gekregen op wat er speelt in binnen- en buitenland. Het was van grote waarde voor me en heeft me echt gevormd tot de persoon en de musicus die ik nu ben. Wel is het absoluut zo dat er vele wegen zijn om iets te bereiken, een studie in het buitenland zal zeker niet voor iedereen de juiste keus zijn. Het belangrijkste is een weg te kiezen die bij jou past, en waarbij je je zelf goed voelt, alleen dan kan het slagen.'

Voor Simone is muziek meer dan haar passie, het is een innerlijke drang om muziek te maken. 'Het is nauwelijks in woorden uit te leggen, maar misschien is dat ook juist de magie ervan; muziek gaat aan woorden voorbij. Het is een taal van emotie, gevoel

en energie. En het kan zoveel meer overbrengen en betekenen dan woorden ooit zullen kunnen. Wanneer ik met anderen muziek maak, is juist de muzikale communicatie zo waardevol. En vaak geldt: hoe beter je elkaar hierin verstaat, hoe minder woorden er nodig zijn.' [JS]

Simone Lamsma (1985) ontving van 2003-2004 in totaal € 25.059 voor haar vioolopleiding aan de Royal Academy of Music in Londen.

FOTO: MERLIJN DOOMERNIK

Noa
Wildschut,
violiste

Soms botsen de leuke dingen ook

Violiste Noa Wildschut

Tournee

Blijf bij jezelf, dat zou de raad van violiste Noa Wildschut zijn, als ze nu op straat een zesjarig talentje tegenkwam. En Noa's moeder Liora zou meteen de ouders een tip kunnen geven: zoek de middenweg. 'Dwing je kind niet om iets te doen wat het niet wil, maar kijk wel mee. Als er iets is wat ze lastig vindt, help haar dan bij het kiezen.' Een voorbeeld van een situatie die Noa heel spannend vond was eind 2014, toen zij mee mocht met een tournee door Amerika. Ze was uitgenodigd door Anne-Sophie Mutter, een Duitse topvioliste, die al eerder een tournee samenstelde met door haar uitverkoren talenten van over de hele wereld, de Mutter Virtuosi. Noa vond het eerst doodeng, maar natuurlijk ook heel bijzonder. Ze zou als verreweg de jongste meegaan met een imposant en befaamd gezelschap. Liora: 'Maar ik dacht: ze gaat het geweldig vinden. Dus voor het slapen gaan liet ik haar een YouTube filmpje zien met een eerdere tournee van de Mutter Virtuosi. De volgende dag zei Noa: "Ik doe het."

*'Dwing je kind niet om iets te doen
wat het niet wil'*

Begrip

Het helpt dat Noa uit een muzikaal gezin komt. Moeder Liora is viooldocent, vader Arjan speelt altviool in het Radio Filharmonisch Orkest en ook zus Avigal speelt altviool. Haar ouders kennen de muziekwereld dus en konden Noa vanaf het prille begin ondersteunen. Dat was nodig, want nadat ze op haar vierde begon is het altijd hard gegaan. Als jongste deelnemer won Noa toen ze negen was de eerste prijs van het Internationale Vioolconcours Louis Spohr 2010 in Weimar (Duitsland) in de categorie t/m 14 jaar. Op haar tiende, in 2012, won Noa de eerste prijs tijdens de Lordens Viooldagen. In januari 2013 won Noa, inmiddels elf, de Concertgebouw Young Talent Award 2013. Nieuwste ontwikkeling is de aankondiging van Anne-Sophie Mutter dat ze Noa met haar 'Stiftung' gaat begeleiden. Wat dat exact betekent weet het gezin Wildschut nog niet precies, wel dat het een hele eer is; violiste Mutter kiest zeer zorgvuldig, ze heeft eerst twee jaar met Noa meegekeken voordat ze haar heeft toegelaten tot haar Stiftung.

Wekker

Sinds de tournee met de Mutter Virtuosi is er ook iets in Noa veranderd, zegt ze zelf. Natuurlijk speelde ze daarvoor al heel graag en veel, maar nu wil ze écht. De tournee was zo indrukwekkend, ze vond het heerlijk om op pad te zijn met zeer toegewijde musici. Noa: 'Het voelt nu helemaal als mijn eigen keuze.' Kwam ze eerder nog wat moeilijk uit bed in de ochtend, nu zet ze haar wekker om kwart over zeven. Om kwart over acht begint ze met studeren, daarna maakt ze huiswerk voor school. Na de lunch studeert ze weer, maakt nog wat huiswerk, dan avondeten, dan nog wat studeren (in ieder geval als ze geen andere activiteiten heeft die dag) en dán met het hele gezin op de bank om nog even film te kijken. Dat is een familietraditie. Liora: 'We hebben al heel veel mooie films gezien.'

'Muziek is praten met je ziel. Niet strijden'

Winst

Om al die optredens met haar schoolwerk te combineren doet Noa sinds kort online onderwijs. Sinds het winnen van haar eerste concours regent het aanbiedingen en dat is alleen maar meer geworden. Het is lastig om tussendoor steeds naar school te reizen én een regelmatig studeerritme te vinden. Op deze manier gaat het veel beter. Ook vioollerares Vera Beths helpt bij het maken van de juiste keuzes. Noa: 'Alle aanvragen voor concerten bespreken we met haar. Dan komt er een vraag of ik Vivaldi wil doen en roept ze, "dat heb je toch net gedaan? Zeg maar nee." Ook dacht ik erover om mee te doen aan de Yehudi Menuhin Competitie. Maar eigenlijk ben ik geen concoursmens. Muziek is praten met je ziel. Niet strijden.'

Liora: 'Toen Vera Beths van Noa's twijfel hoorde vroeg ze meteen: "Als je het niet leuk vindt, wat brengt het je dan? Als je wint krijg je nog meer optredens waar je eigenlijk geen tijd voor hebt, en als je verliest verlies je. Kortom, je verliest hoe dan ook."

Lastig

Zulke raad is voor zowel Noa als haar ouders verhelderend. Want het kan lastig zijn. Je moet op de goede momenten nee durven zeggen en niet alles gaat zoals je dat zou willen. Soms botsen de leuke dingen ook.

Voorop staan in ieder geval Noa's gezondheid en levensvreugde, stelt Liora. Dus een aantal concerten achter elkaar plannen en dan weer even rust. Een muziekstudie in het buitenland zou natuurlijk kunnen, maar nu nog niet. Liora: 'Noa moet zich ook als persoon kunnen ontplooien, ik denk dat ze dat het beste kan in de warmte en geborgenheid van ons gezin.'

Het is tegenwoordig wel vaker zoeken welke soort ondersteuning Noa nog van haar ouders nodig heeft. Liora: 'Vroeger vond ze het fijn als ik er bij een concert tot het laatste moment bij was. Nu merk ik dat ze soms na een tijdje zoiets heeft van: ga maar. Ik kan het wel zonder jou.'

Wat Noa daar nog aan zou willen toevoegen is dit: 'Ik heb vioolspelen altijd leuk gevonden en nu wil ik het meer dan ooit. En het mag. Ik vind dat ik bof.' [JS]

Noa Wildschut (2001) ontving van 2009-2014 in totaal € 16.820 voor diverse internationale vioolcursussen.

FOTO: ROY BEUSKER

*Jon van Eerd
in de musical
'La Cage aux
Folles',
openings-
voorstelling
DeLaMar
Theater, 2010*

Zingen, dat wil ik!

Tenor Linard Vrielink

‘Echt getwijfeld heb ik nooit. Ik was zes jaar, ik zag mijn oom zingen in een groot openluchttheater, met vuurwerk en een mooi decor, heel prachtig allemaal. Maar het mooiste vond ik zijn zang en de melodie die hij zong, van *Der Zigeunerbaron*, een operette van Strauss uit 1885. Zingen, dat wil ik ook, dacht ik toen. Het is dus een kinderdroom die ik altijd ben blijven volgen.

‘Ze zeiden ook: Blijf niet in Nederland’

Wat natuurlijk nog best spannend is als je stem je instrument is. Je moet afwachten hoe hij groeit, voordat hij breekt weet je niet hoe hij gaat worden. Dan ben je vaak al vijftien. Trouwens, een stem is vaak pas echt ‘rijp’ als je 28 of ouder bent. Dat heeft met de groei van je lichaam te maken. Maar tot nu toe heb ik geluk gehad.’

Linard Vrielink heeft behalve een bijzondere stem nóg een bijzonder talent: hij durft net zo lang te zoeken tot het klopt. Op zijn vijfde begon hij met zingen, op zijn achtste zong hij solo’s in de Sint Jan van ’s Hertogenbosch. Op zijn dertiende zat hij in de Jong Talentklas van Maastricht, maar dan voor zijn pianospel. Op zijn dertiende kreeg hij les met docenten van de Talentenklas van Maastricht, Alejandro Seren Llinares was zijn docent.

In het laatste jaar van zijn gymnasium moest hij echt kiezen wat hij later wilde worden. Pianist, componist, dirigent misschien? Overal had Linard aanleg voor, dus hij probeerde het allemaal. Na het gymnasium verhuisde hij naar Amsterdam om aan het conservatorium compositie en klassieke zang te studeren, bijvak piano. ‘Bij de afdeling compositie voelde ik me niet thuis: ik was alleen maar voor koren aan het componeren en niet aan het experimenteren. Ik miste ook het sociale van de zangwereld. Componeren is heel erg naar binnen gekeerd werk. Gelukkig heb ik twee ooms die allebei zanger zijn, Harrie van der Plas en Leo van der Plas. Die zeiden me: “Focus. Kies wat je het leukste vindt en besluit of je er helemaal voor wilt gaan.” Ze zeiden ook: “Vind een goeie docent.” En: “Blijf niet in Nederland.”

Volgens Linard is het niet eens zozeer het verschil in niveau tussen de opleidingen in Nederland of Duitsland, het gaat veel meer om werkgelegenheid en netwerk. ‘In Duitsland heb je zestig operahuizen, dat is toch echt een ander verhaal.’

Dus deed Linard één jaar conservatorium in Amsterdam en dacht hij ondertussen na. ‘De docent die ik had was heel goed, maar ik zocht meer. Je moet dezelfde taal spreken, figuurlijk dan. Het is lastig te benoemen, meer iets wat je herkent als je het tegenkomt. Ik vroeg iedereen die er verstand van had om tips. Soms meldde ik me ziek om kennis met iemand te maken. Er zijn mensen die heel fantasievol lesgeven, met beelden en dieren. Ik zocht juist iemand die zakelijk was, die me kon uitleggen welke spieren wat deden. Zodat ik, als ik iets verkeerd deed, ook wist wát ik verkeerd deed.’

Toen kwam de zomer. Linard werd gebeld door Norbert Schmittberg, die via via over hem had gehoord. ‘Schmittberg organiseerde een zomerschool en vroeg of ik een opname wilde sturen. Ik realiseerde me niet hoe invloedrijk hij was, ik stuurde hem een opname die ik met mijn telefoon had gemaakt. Hij was enthousiast en regelde sponsors opdat ik mee kon doen aan zijn zomerschool. Daar heb ik mijn docent ontmoet, Elisabeth Werres.’

Het tweede jaar aan het Amsterdamse conservatorium brak aan. Linard meldde zich voor de eerste dag, zijn hoofd nog vol zomer. Hij zou lessen gaan krijgen van Sasja Hunnago, zijn agenda zat al behoorlijk vol.

‘Maar ik liep daar die eerste dag door de school en had heel sterk het gevoel; als ik het nu niet doe, doe ik het nooit. Ik ben doorgelopen naar de directiekamer en heb gezegd: ‘Ik ben weg.’ Daarna ben ik naar Sasja gegaan en heb mijn excuses aangeboden; ik zou dat jaar niet bij haar studeren.’

Linard ging naar huis, pakte drie tassen en zijn fiets, en stapte op de trein naar Berlijn waar Elisabeth Werres doceert.

‘Hij pakte drie tassen en stapte op de trein naar Berlijn’

‘Er voor gaan betekent ook dat je risico’s neemt’

Hij was net te laat voor de toelatingsexamens. Zes maanden wachtte Linard op de volgende toelatingsronde, terwijl hij werkte in een café en lessen volgde bij docente Werres. ‘Ik heb in die tijd enorm veel geleerd, de taal, de stad, ik heb er vrienden opgedaan. Daarna deed ik auditie en werd aangenomen voor de zangopleiding aan de Universität der Künste. Ik wist niet van tevoren of ik zou worden aangenomen nee, maar ”ervoor gaan” betekent ook dat je dat soort risico’s neemt.

conservatorium een goeie school met studenten van over de hele wereld. Het verschil is misschien wel dat iedereen er hier net als ik honderd procent voor gaat, waardoor we elkaar op een hoger niveau brengen.' [JS]

Linard Vrieling (1993) ontving van 2014-2015 in totaal € 12.000 voor zijn zangopleiding aan de Universität der Künste in Berlijn.

FOTO: ROB NORTHWAY

New York heeft ons op vele manieren gevormd

Saxofonist Ben en pianist Gideon van Gelder

Saxofonist Ben en pianist Gideon van Gelder wonnen in 2004 als Van Gelder Duo samen het Prinses Christina Concours. Een groot deel van hun muzikale ontwikkeling delen de broers dus, maar de laatste jaren gaan ze allebei hun eigen weg.

Ben van Gelder vertrok in 2006 naar New York om te studeren aan de New School. Zijn broer volgde een jaar later. Gideon: 'Nu zijn we twee individuen, die ook muzikaal verschillende paden kiezen. In mijn band zit een saxofonist, en dat is niet Ben. Maar ik sluit niet uit dat we weer eens samen gaan spelen hoor, helemaal niet.'

Ben van Gelder

Uitroeptekens

Ben van Gelder somt een indrukwekkende hoeveelheid bands en gezelschappen op waar hij de komende maanden mee speelt. Ook heeft hij afgelopen jaar in Nieuw Zeeland, Australië, New York en Amsterdam opgetreden. En hij gaat nog veel meer op reis. Net zoals hij twee cd's gaat opnemen met zijn twee eigen bands: het trio dat hij met Han Bennink en Reinier Baas heeft en een septet met muzikanten die in New York wonen. Waar hij eigenlijk ook woont, in Brooklyn.

'Dat is allemaal wel het gevolg van een studie in het buitenland', zegt hij. 'Ik ben daar op mijn zeventiende heen gegaan en New York heeft me op heel veel manieren gevormd. Eerst trad ik daar ook heel veel op, de laatste tijd steeds meer op verschillende plekken in Europa en nou ja, dus ook erbuiten.'

Ben grossiert in jong behaalde uitroeptekens in zijn carrière. Op zijn dertiende speelde hij voor het eerst op het North Sea Jazz Festival en toen hij veertien was trad hij op met het Jazz Orchestra of the Concertgebouw naar aanleiding van het 30-jarig bestaan van het radioprogramma 'Tros Sesjun'. In januari 2005 won Ben – als tweede Europeaan ooit – de Amerikaanse 'Stan Getz/Clifford Brown Award'. In 2007 won hij de Deloitte Jazz Award.

Van 2006 tot 2009 studeerde Ben met een beurs van de *VandenEnde Foundation* in New York aan de New School University. Ook haalde hij aan het einde van die studie in New York cum laude zijn Mastersdiploma aan het Amsterdams Conservatorium zijn eindcijfers: allemaal 10-en.

‘Natuurlijk zijn er nog steeds doelen die ik nastreef. Er blijven altijd mooie zalen om in te spelen, muzikale helden om les van te krijgen of mee samen te werken. Maar als ik iets geleerd heb van de afgelopen jaren, dan is het dat je voor muziek een lange hoogtepunten, het is iets wat zich afspeelt over een langere periode en het is van belang dat je blijft kiezen voor de dingen die je echt leuk vindt.’

‘De opleidingen in Nederland zijn ook heel goed. Het hangt maar net van je ambities af’

Ogen

‘Componeren, dat wil ik steeds meer gaan doen, ik heb net met voor mijn eigen septet een uur nieuwe muziek gecomponeerd en opgenomen in opdracht van de Jazz Gallery in New York. Eigenlijk was het een carte blanche, maar ik heb ervoor gekozen om voor mijn eigen groep te componeren. Dat heeft me de ogen wel geopend. Er kan nog zoveel meer, ik heb zin om dat allemaal in composities uit te proberen.’

Bovendien zijn er projecten die zich bijna op eigen houtje verder ontwikkelen. Het eerder genoemde trio van Ben met drummer Han Bennink en gitarist Reinier Baas bijvoorbeeld. ‘Met Reinier Baas speelde ik al eerder, Han Bennink ken ik uit de platenzaak van mijn vader. We mochten eenmalig optreden in Het Concertgebouw. Dat is natuurlijk al geweldig, dat je eerste optreden meteen in Het Concertgebouw plaatsvindt. Maar het ging zo goed, dat we nu vaker optreden. Onder andere in de platenzaak, uiteraard.’

Ben ziet heel veel manieren om op te groeien als jazztalent. ‘Dat hoeft niet altijd met een studie in het buitenland. In je eentje op je zeventiende naar New York vindt lang niet iedereen leuk. Bovendien zijn de opleidingen in Nederland ook heel goed. Het hangt maar net van je ambities af. Gewoon zorgen dat je door blijft leren. Dat je als muzikant voor anderen – en voor jezelf – interessant blijft.’

Rust

De rust vinden om goed te doen wat je wilt doen, daar komt het nog het meeste op neer, aldus Ben.

‘In New York zat ik zo barstensvol bewijsdrang, zo bang om de boot te missen als ik niet heel snel heel veel projecten deed. Ik wilde ook alles, klarinet als bijvak, muziektheorie, heel veel studeren, heel veel optreden. Ik heb er zelfs nog een studie kunstgeschiedenis naast gedaan.

wat ik op dat moment aan het doen was. En ja, ik doe tegenwoordig nog steeds heel veel verschillende projecten. Maar ik doe ze nu meer één voor één.'

Ben van Gelder (1988) ontving van 2005-2010 in totaal € 86.322 voor zijn opleiding jazz-saxofoon aan de New School in New York.

Gideon van Gelder

Impulsen

'De beurs van de *VandenEnde Foundation* in 2007 kwam op het moment dat ik al een heel eind met mijn studie geneeskunde was. Maar het trok, de muziek. Toen ik werd aangenomen bij de New School in New York besloot ik mezelf een vrijbrief te geven: ik zou tijdens die studie kijken hoe het was om alleen maar muziek te maken. En als dat perfect beviel, dan zou ik mijn studie geneeskunde eraan geven.'

Voor Gideon was 2007 ook een goed moment om weg te gaan uit Amsterdam. Hij had zijn bachelor en zijn master aan het Amsterdamse conservatorium behaald, hij kreeg dat jaar de prijs voor Jong Jazztalent, hij had zin in nieuwe impulsen.

'Ik had geen enorm hoge verwachtingen van het succes dat ik in New York zou hebben. Amsterdam is maar een gehucht vergeleken bij die stad. Maar na een paar weken had ik contact met José James, een jazzzanger die toen net begon door te breken. José had een pianist nodig en vroeg me in zijn band. Voor ik het wist was ik op tournee. Japan, Brazilië, we gingen overal naartoe. Het succes van José was mede te danken aan Gilles Peterson, een belangrijke Britse radio DJ die geldt als één van de smaakmakers van jazz. Hij had ook Jamiroquai gelanceerd, hij stond aan de basis van de acid jazz.

Ik draaide dus bijna per direct mee, als fulltime student én als fulltime muzikant. Een mooiere duik in het muzikleven is bijna niet voor te stellen. Na twee jaar ben ik met de band van José gestopt; ik wilde mijn eigen album maken. Misschien klinkt het van een afstandje raar om met zo'n succesvolle band te stoppen, maar ik had me voorgenomen een eigen cd te maken en daar was anders geen tijd voor. Muzikant in een band van iemand anders, of maker en speler van je eigen muziek; dat zijn toch twee heel verschillende dingen.'

*'Als dokter kun je direct
iets voor mensen doen'*

Muzikale helden

'Ik heb in New York les gehad van mijn muzikale helden, de cd die ik maakte werd goed ontvangen. Ik heb er gejamd met de meest waanzinnig getalenteerde mensen die ook nog eens mijn vrienden werden, kortom, een mooiere tijd kon bijna niet. En juist dát sterkte me in mijn keuze: ik miste iets. Kijk, als dokter kun je direct iets voor mensen doen. Wat je doet heeft meteen effect, is helder.

Als muzikant geef je ook, maar ben je ook veel met jezelf bezig. Je moet steeds studeren om goed te blijven, om beter te worden. Je bent bovendien je eigen product, zeker als je je eigen cd wilt verkopen. Uiteindelijk vond ik dat voortdurende zelfgerichte moeilijk.

Toen ik terugkwam ging ik mijn coschappen lopen, maar zelfs tijdens mijn coschappen lukte het nog om op te treden. Misschien niet zoveel als ik anders had gedaan, maar het lukte altijd.

Mooie bijkomstigheid was dat bevriende Amerikaanse muzikanten, die op tournee door Amsterdam kwamen, belden of ik wilde komen spelen. Zo kwam de muziek ook naar mij toe. Mijn tweede plaat is vorig jaar uitgekomen en heel goed ontvangen – na de coschappen nam ik drie maanden vrij om de cd op te nemen – en daarna ben ik begonnen met mijn eerste baan, Interne Geneeskunde in Beverwijk. Inmiddels ben ik bezig met een opleiding tot psychiater aan het UMC in Utrecht.

Relaxed

Vroeger wilde ik uitvinder worden. Na uitvinder kwam al vrij snel psychiater. Pas op mijn zeventiende drong het tot me door dat ik daarnaast ook professioneel pianist zou kunnen zijn. Dat kwam omdat ik een jongen tegenkwam die het combineerde; een medicijnenstudie met jazzpiano. Joost Swart, hij is inmiddels huisarts.

Dat leek mij heel relaxed, als het allebei kon. Druk ook, natuurlijk, maar ik ben zelf het meest ontspannen als ik allebei mag doen. Als ik beide kanten van mijn hoofd mag gebruiken.

Ik was wel wat huiverig voor onbegrip bij mijn studies. Dat men zich zou afvragen waarom ik zo nodig allebei wilde doen. Dat onbegrip was er niet. Als een practicum geneeskunde samenviel met een hoofdvak conservatorium, dan kon ik altijd schuiven. De UvA was toen nog zo ingericht dat je bepaalde vakken meerdere keren per week kon volgen, dus dat deed ik. Vaak hoefde ik pas 's middags op het conservatorium te zijn. Echt, het viel mee. Of ja, ik heb weinig gekookt in die tijd. Ik was een goeie klant van de kleine traiteur die vlakbij het conservatorium zat.

Biezen

Als dokter kun je niet één twee drie je biezen pakken, maar dat hoeft ook niet voor mij. Het toeren mis ik niet. Ik heb de wereld wel genoeg bereisd. Ik was zeven maanden op reis na mijn middelbare school, ik toerde de afgelopen jaren veel. Ik heb er ook nooit moeite mee gehad dat Ben er vol voor ging. Ik kan echt meegenieten van zijn muzikale successen. Ik weet ook dat zijn leven het mijne niet is: voor mij moet het een combinatie zijn.

Aan het einde van de middelbare school was er een jaarboek waarin we moesten opschrijven hoe we onszelf zagen over vijftien jaar. Ik schreef: Over vijftien jaar ben ik psychiater en “gearriveerd” pianist.

‘Aan het einde van de middelbare school schreef ik: over vijftien jaar ben ik psychiater én gearriveerd pianist’

Gearriveerd, geen idee wat dat precies betekent, maar verder lijkt het best te lukken. Misschien nog wel meer dan ik had voorzien. Ik speelde net op North Sea Jazz met mijn eigen groep, mijn composities zijn te horen in het Muziekgebouw aan het IJ. Het kan altijd beter, er is nog van alles te verlangen, maar het kan zeker ook minder. Becca Stevens speelde op mijn nieuwe cd, dat is fantastisch. Spelen met José James is net zo iets. Ik speel met mijn helden en soms komen er ook nog onverwachte zaken op mijn pad: met Benjamin Herman speelde ik een tijdje in de band van Hans Teeuwen, ook niet iets wat ik van tevoren had kunnen voorspellen. Sinds kort kook ik trouwens wél. Weet ik zelfs dat ik het leuk vind, wat ik nooit had verwacht. Ik bedoel: je eet het op, het is weg, het geeft toch voldoening. Misschien heb ik dat van mijn vader, die kookt en tuiniert ook. Dingen waar ik eerst totaal niet mee bezig was en nu wel. Met dat koken dan – met tuinieren nog niet.’ [JS]

Gideon van Gelder (1983) ontving van 2007-2008 in totaal € 23.700 voor zijn studie jazz-piano aan de New School in New York.

FOTO: PETER BEZEMER

Ik wilde naar Berklee. Punt!

Drummer Lars Nijman

Crowdfunding

Er is een mooi fragment van drummer Lars Nijman in De Wereld Draait Door. Matthijs van Nieuwkerk vertelt dat Lars hem eerder aanklampie na een uitzending, omdat hij aandacht wou voor zijn crowdfunding actie voor Berklee. Matthijs verwees Lars door naar de redactie en die was vervolgens zo onder de indruk van Lars dat hij drie dagen later in de uitzending zat. Enthousiasme en doelgerichtheid, dat typeert de jonge drummer.

Ja of nee

De crowdfunding actie slaagde, net zoals alles wat Lars tot nu toe ondernam. 'Ik ben iemand van of helemaal "ja" of helemaal "nee". Berklee was de eerste "ja". Geen idee wat ik had gedaan als ze me niet hadden toegelaten. Nu, na twee jaar studie, wil ik naar Los Angeles. Om het 'echte leven' te beginnen. Maar daar heb ik een O1 visum voor nodig. Een visum voor een 'Alien of Extraordinary Ability'. Ontzettend lastig om dat visum te krijgen, want ze willen echt voor alles wat je ooit hebt gedaan bewijs zien, plus een heleboel lovende brieven van goeie drummers en andere belangrijke mensen. Ik ben de aanvraag op dit moment samen met een advocaat zo perfect mogelijk aan het maken. Als ik het visum krijg, mag ik de komende drie jaar werken. Ik hoor het in december, dan kan ik in januari in Los Angeles zijn. LA, dat is stap twee. Stap drie? Dat is werk vinden en toeren over de wereld.'

'Ik ben al mijn hele leven in muziek geïnteresseerd. We hadden vroeger de video van Prince, de Lovesexy Tour. Toen ik vijf was keek ik die twee, drie keer per week. Ik vond vooral drumster Sheila E geweldig. Mijn vader kocht een klein drumstelletje voor me, daar ging ik mee aan de slag. Twee jaar later ging ik naar het live concert van Prince in Ahoy. Daarna wist ik het helemaal zeker. Ik kreeg ook nog een voetbalblessure dus ik mocht niet rennen, waardoor ik nog veel harder ging drummen. Het heeft me dus altijd bezig gehouden.

Nog steeds is het moment dat ik zit te drummen het moment dat ik helemaal mezelf kan zijn. Dan zit ik in mijn eigen wereld. Dan weet ik: Dit is wat ik wil.

De wereld rond

John Blackwell, een andere drummer van Prince heeft ook op Berklee gezeten, daarom wilde ik er naartoe. Toen ik een jaar of 17 was mocht ik er een *5 week program*

doen. Daarna heb ik de middelbare school afgemaakt en nam ik een tussenjaar om genoeg geld bij elkaar te krijgen voor de opleiding. Ik kreeg naast de beurs van de *VandenEnde Foundation* en de crowdfunding ook nog een scholarship van Berklee. Maar dan ben je er nog niet. Hier zeggen ze: als je binnen tien jaar na je afstuderen niet ergens terecht bent, dan kun je het vergeten. Ik geef me zes tot acht jaar. En ik denk dat ik na vijf jaar wel enigszins weet of ik goed bezig ben. Wanneer die tijd ingaat? Zodra ik in Los Angeles zit. Berklee is daarbij gewoon een goeie voorbereiding. Ken je Meghan Trainor, van All About that Bass? Een pianist die ik ken van Berklee, heeft afgelopen jaar auditie gedaan voor deze act en toert nu de wereld rond.

Er zijn trouwens vast ook voldoende mogelijkheden om je te ontwikkelen in Nederland hoor. Dat geloof ik zeker. Ik heb zelf nooit nagedacht over een opleiding in Nederland. Gewoon omdat het niet in me opkwam. Ik wilde naar Berklee. Punt.

Het gaat ook om het verschil in de grootte van je droom. Als je in Nederland een hit hebt toer je door Nederland, misschien door België en Duitsland. Heb je een hit in Amerika, nou, dan kun je overal terecht. Het is mijn ultieme droom; elke avond optreden voor 20.000 tot 30.000 mensen. Daarvoor moet ik bij zo'n grote band. Het maakte me niet eens uit welke, als ik me maar enigszins kan vinden in de muziek. Ik wil naar Japan, naar China. Ik wil het allemaal ervaren.' [JS]

Lars Nijman (1993) ontving van 2011-2015 in totaal € 23.600 voor zijn opleiding drums aan Berklee College of Music in Boston.

*Slagschaduw,
kinderconcert
door Productie-
huis Jeugd-
concerten*

FOTO: DEEN VAN MEEK

FOTO: JANEY VAN IERLAND

Ik heb me gekoesterd gevoeld

Actrice Halina Reijn

‘Ooit werd ik na één jaar van de toneelschool afgeplukt wegens talent. Dat is natuurlijk heel tof en cool, maar je maakt ook nooit je opleiding af. Je mist het gekoesterd worden in een veilige omgeving, je mist het experimenteren. Dat is wat ik begon te voelen na jaren hard werken. De maanden die ik in Los Angeles heb gezeten waren wat dat betreft levensveranderend.

Na de toneelschool schoot ik als een katapult het veld in en ontwikkelde als het ware een carrièrepersonage dat het prima deed. Maar privé bleef ik achter. Toen ik de beurs kreeg was ik achtentwintig, net genomineerd voor een Theo D’Or en op een haar na ingestort. Ik dacht: ik ga nog naar Los Angeles om mijn liefde voor het acteren terug te zoeken, maar als ik die niet vind dan stop ik ermee.

De workshop van Judith Weston, *Directing Actors*, was ik in de vorm van een trainingsprogramma op het Binger Instituut al tegengekomen. Ik was daar zeg maar het lesmateriaal voor de regisseurs. Ik voelde meteen hoe geweldig het ook voor acteurs zou zijn om op die manier te leren spelen en denken. Judith Weston zelf zat in LA, dus daar wilde ik naar toe.

Ik zat in de klas met een gast die in *Iron Man* speelde, een huisvrouw en nog wat totaal andere types. Er was daar niemand die me kende, ik had geen reputatie hoog te houden. Ik schreef een column voor de Viva, ik ging een boek schrijven. Het ontdekken van schrijven was ook iets waar ik heel veel aan heb gehad. In die sneltrein in Nederland was dat nooit gebeurd.

Mijn neiging is om als een Spartaanse monnik te werk te gaan. Dus alleen maar acteren. Net als topsporters; je leeft, eet, ademt toneel.

Maar af en toe moet je die stekker ergens in kunnen steken om jezelf weer op te laden. Dat was LA. En ik nam me voor zoiets vaker te doen. Wat niet helemaal is gelukt. Of ja, ik ga ieder jaar twee weken in retraite. Dat is er ook uit voortgekomen. Het is een soort opnieuw geboren worden, het gaat dieper dan een cursus in Amerika. Ik heb mijn toneelschool afgemaakt in die maanden. Ik heb me gekoesterd gevoeld. Dat was dus te danken aan de *VandenEnde Foundation* en het Fonds voor de Podiumkunsten die mij samen aan voldoende geld hielpen. Geweldig dat het kon.

Iemand in de suptop moet meters maken. Zoveel mogelijk ja zeggen. Maar mijn raad aan toptalent is: werk minder. Je doet een haast obscene aanspraak op je emoties en je ziel immers, dat kan teveel worden. Doe dus niet alle films die je tegenkomt. Doe ook toneel. Denk na over je keuzes.

Voor mij is die beurs een koffertje dat ik steeds open kan maken. Ik put eruit. Ik hoop dat zulke beurzen dan ook blijven bestaan en ik hoop dat het toptalent zijn weg naar die beurzen kan vinden. Want investeren in toptalent is noodzakelijk. Sterker nog, wat mij betreft mag er uitsluitend in die top worden geïnvesteerd. Weg met al die overtollige acteerscholen voor middelmatig talent die alleen maar opleiden tot depressie.'

*‘Mijn raad aan toptalent is:
werk minder. Denk na over je keuzes’*

‘Investeer als land niet in de mensen van de punnikcursus. Als iemand met weinig talent het in Nederland niet redt, gaat het met een beurs in Hongarije ook niet veel beter. Koester het toptalent. Als er nu een kleine Jacob Derwig voor mijn neus stond zou ik zeggen: geef die jongen de opleiding of workshop die hij wil. Natuurlijk moet hij zijn voornemens motiveren, maar twijfel niet aan zijn talent. Gewoon GO.’ [JS]

Halina Reijn (1975) ontving in 2004 € 15.000 voor acteerworkshops bij Judith Weston in Los Angeles.

Zoektocht naar onderzeeërs

Theatermaakster Marjolijn van Heemstra

‘Het ging ongeveer zo: ik schreef gedichten maar was ook geïnteresseerd in schrijven voor theater. Dus deed ik een theaterworkshop schrijven bij Neske Beks. Ik geloof dat er een vervolgworkshop was waarin teksten verder konden worden uitgediept en in mijn geval leidde dat tot een presentatie/voorstelling. Toen stond er opeens een stuk van mij op de planken. Dat vond ik geweldig en ik wilde meer met theater toen.

Jörgen Tjon a Fon tipte mij toen dat de *VandenEnde Foundation* op dat moment ook persoonlijke trajecten ondersteunde. Hij zei: “Vraag een beurs aan om meer workshops theater te kunnen volgen.” Maar Neske zei: “Vraag geld aan voor het schrijven én maken van een productie. Dan weet je meteen hoe alles werkt.”

Dat leek mij een idioot plan, ik had immers nooit de toneelschool gedaan, maar ik wilde wel heel graag een productie maken. Dus ik heb een voorstel geschreven en kreeg de beurs. Ik heb toen Peter Van den Eede van de Vlaamse Compagnie De Koe ingehuurd als regisseur en theatermaker.

Alles wat hij zei zoog ik op. Hij vertelde me wat hij onder theater verstond, hoe hij over acteren dacht. Wat hem betreft was dat eerst veel denken en praten en zoeken en daarna pas de vloer op. Dat begreep ik, want ik werk ook graag vanuit het hoofd. Zo kreeg ik een stoomcursus theatermaken. Of ik kreeg eigenlijk allebei, een stoomcursus theaterschrijven en een stoomcursus maken.

‘Ik kreeg een stoomcursus theaterschrijven én een stoomcursus maken’

De voorstelling ging uiteindelijk over onderzeeërs, dat was toen een grote fascinatie van mij. Het was eigenlijk meer een essay, die tekst, dat was ook mijn grote zoektocht, ik schrijf meestal niet zo theatraal, vooral vroeger niet. Er waren geen personages, er was geen echt plot, het was een lange overdenking over onderzeeërs en alles wat daarmee te maken heeft.

Na die productie kwam de uitnodiging van het Gasthuis - de werkplaats van Theater Frascati die toen nog bestond - om daar verder te leren en te onderzoeken. Daar heb ik de rest van het theatervak geleerd. Achteraf gezien was het krijgen van die beurs toch wel een cruciale gebeurtenis: daardoor leer ik dat je ook iets over theater kunt

leren buiten de school om. Dat ben ik sindsdien op verschillende manieren blijven doen. Sinds kort ben ik aan het Ro Theater verbonden, als auteur, regisseur en actrice.' [JS]

Marjolein van Heemstra (1981) ontving in de periode 2006-2007 in totaal € 21.500 voor individuele theaterlessen.

FOTO: SIMONE VAN REES

Succes is saai

Actrice en regisseur Sanne Vogel

School

‘Let er maar eens op, als een acteur een monoloog doet en tussendoor zijn lippen sluit, dan luister je niet meer. Ik zeg dus altijd dat ze hun mond moeten openhouden.’ Eric Hermans gaf die tip jaren geleden aan regisseur, theatermaakster en actrice Sanne Vogel, toen ze spraaktraining bij hem volgde. Sanne: ‘Ik begon met maken toen ik dertien was, kon leven van mijn werk op mijn zestiende. Dus ik dacht: waarom zou ik werk afzeggen door naar een toneelschool te gaan. Bovendien wilde ik eigenlijk geen acteur worden, ik wilde naar de filmacademie. Sterker nog, ik was daar ook aangenomen, maar dan zou ik de allerjongste ooit zijn. Bovendien was het niet eenvoudig: Ik had alleen mijn mavo-diploma op zak en zakte voor de havo-test. Ik had echt geen zin in nog twee jaar school.’

*‘Ik had echt geen zin
in nog twee jaar school’*

Beurs

‘Ik heb altijd goed geweten wat ik wilde. Toen ik vroeger naar het theater ging wist ik precies wie er wat speelde, tot en met decorontwerp en geluid aan toe. Ik ging vier keer per week, had een wensenlijstje van mensen waar ik mee zou willen werken. Dat zou nu ook mijn tip aan de huidige generatie zijn: weet wat je wilt. Bereid je voor. Er is een jongen die Martijn heet oftewel Stuntkabouter. Die maakt grappige filmpjes, die heeft een drive. Als ik hem tegenkom en ik zie tegelijk dat een vriend van mij mensen zoekt voor zijn film, dan draag ik Martijn voor. Iemand moet in eerste instantie zelf gedreven zijn. Daarna heeft het pas zin om te helpen.

Het kan ook zo makkelijk nu, *social media* geven je meteen een platform. Je kunt je direct laten zien aan de wereld, jezelf in de kijker spelen. Ik maakte vroeger filmpjes met mijn broer met een camera die ik met prijzengeld had gekocht. De banden die eruit kwamen zetten we op de computer en daar bewerkten we ze dan. Daar waren we tijden mee bezig. Dat soort dingen kun je nu allemaal op je telefoon doen, inclusief editen. Het podium ligt nog maar op een meter afstand. En als je echt goed bent, word je echt wel gezien.

Keihard

Maar soms word ik ook aangeschreven door jongeren die geen drive lijken te hebben. Die willen van me weten hoe het moet, aan de bak komen. Die schrijven iets als: ik ben afgewezen aan de toneelschool maar ik wil toch en ik dacht; jij hebt ook geen toneelschool gedaan. Dus.

Maar ik was dertien toen ik begon. Ik heb altijd keihard gewerkt. Ze denken vaak te makkelijk dat ze 'er wel zullen komen' of ze willen alleen maar beroemd worden, daar heb ik al helemaal een hekel aan. En toch, als ik ze dan advies zou geven zou ik zeggen: weet wat je zwaktes zijn. Vandaar die spraaklessen. Maar ook in mijn werk let ik er voortdurend op. Ik doe vooral dingen die ik nog niet kan. En dan doe ik ze net zo lang tot ik ze wel kan.

Dat zal ik uitleggen. Ik heb jaren op de Parade gestaan met steeds nieuwe voorstellingen. Dan kom je er per jaar steeds beter achter wat welke trucs wel en niet werken. In mijn laatste voorstelling zaten alleen maar trucs die werkten. De voorstelling was een hit. Daarna was ik dus klaar met de Parade. Je zoekt jaren naar die succesformule, als je hem dan hebt gevonden is het niet leuk meer. Vind ik.

Dus toen ben ik film gaan doen, toch al een oude liefde. *Hartenstraat* was de eerste speelfilm die ik regisseerde, hij kwam in 2014 uit. Ook binnen de film zoek ik de grenzen op. Zo'n gestileerde film als *Benjamin Button*, die zou ik nu heel graag willen maken. En natuurlijk ga je dan af en toe op je bek, maar als je altijd maar doet wat je al kan, kun je net zo goed in een fabriek gaan werken.

Dat is het hele ding met maken: je moet risico's durven nemen. Uitvoerende kunsten zijn wat dat betreft anders. Een ballerina kan haar hele leven doorstuderen op het Zwanenmeer, om maar wat te noemen. Maken gaat voor mij over wat je nog niet kan. Succes is saai.' [JS]

Sanne Vogel (1984) ontving in de periode 2004-2006 in totaal € 5.925 voor individuele theaterlessen.

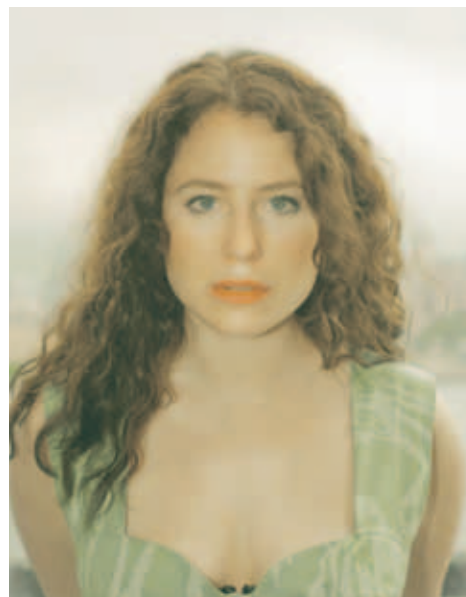

FOTO: NOAH VALENTIJN

*Sanne Vogel,
actrice
en regisseur*

Ik zou in Nederland nooit zo gelukkig zijn geweest als ik nu ben

Danseres Stephanie van Dooren-Eshkenazi

‘Eigenlijk is alles heel anders gelopen dan ik had gedacht en toch heel erg goed gegaan.’ Ze verrast zichzelf een beetje met die conclusie, want zo vaak denkt Stephanie van Dooren-Eshkenazi niet meer terug aan haar eerste stappen in New York.

Tussen 2007 en 2010 kreeg ze een beurs van onder meer de *VandenEnde Foundation* voor een driejarige opleiding aan de Martha Graham School of Contemporary Dance in New York. Het was haar droom om in New York te blijven en uiteindelijk bij de Martha Graham Dance Company te dansen. In het tweede jaar kwam ze in Martha Graham II terecht, voor talentvolle studenten. Maar er waren obstakels.

‘Allereerst was er natuurlijk het obstakel van het visum’

Visum

‘Allereerst was er natuurlijk het obstakel van het visum.

Ik had na drie jaar studie nog recht op één jaar ‘OPT’ (Optional Practical Training). Dat betekent dat je nog wel student bent maar werkervaring mag opdoen in jouw studieveld. In die tijd leerde ik ook Jacquelyn Buglisi kennen en werd door haar uitgenodigd om te dansen in haar gezelschap Buglisi Dance Theatre. Haar groep is een soort vertakking van de Martha Graham-techniek en Jacque steunde mij bij het aanvragen van mijn Artist Visum, een O-1 visum: voor “*Aliens of Extraordinary Ability*”. Daar heb je ook aanbevelingsbrieven voor nodig die ik gelukkig kreeg van de directrice en docenten van de Martha Graham opleiding en van choreografen met wie ik buiten school werkte. Ze schreven zulke lovende dingen om me te helpen, ik werd er verlegen van. Het werkte: ik kreeg het visum, dat drie jaar geldig was.’

Twee keer deed Stephanie vlak naar haar afstuderen auditie voor de Martha Graham Dance Company, zonder succes. Ondertussen danste ze met Jacquelyn Buglisi en werd door haar ook gevraagd om logistiek te helpen met het project *The Table of Silence*, een jaarlijks terugkerende rituele dans ter nagedachtenis aan 9/11, gedanst op het Josie Robertson Plaza op Lincoln Center door meer dan 120 dansers. Ook werkte Stephanie met verschillende choreografen, geeft sinds haar afstuderen dansles aan onder andere de Martha Graham School, ging naar talloze shows en musea.

Echtgenoot

‘Toen na drie jaar mijn visum afliep, mocht ik nog één jaar verlenging aanvragen. In dat jaar kwam ik mijn echtgenoot tegen, die filmregisseur is en werkt aan een speelfilm. We zijn afgelopen winter getrouwd en nu heb ik een Green Card aanvragen lopen.’

‘Ik werk voor mijn man als Casting Director voor de film en als Assistant Producer aan andere projecten. In de filmwereld heb ik bijna geen ervaring, maar door mijn achtergrond kan ik daar intuïtief veel mee. Ik ben natuurlijk gewend om naar mensen te kijken, ze te coachen en instructies te geven. Mijn prioriteiten zijn veranderd merk ik. Ik hoef niet meer zo nodig bij een gezelschap. Ik wil freelancen, mijn eigen projecten kiezen, werken met interessante choreografen en daarnaast doen wat ik zelf wil. Die film is een nieuwe richting die erbij komt. Behalve dat ik er veel leer, voedt het mijn creativiteit ook weer op een andere manier.’

‘Het is echt heel goed voor mij geweest om naar New York te verhuizen. Ik zou in Nederland nooit zo gelukkig zijn geweest als ik nu ben. Vooral de manier waarop ik denk is veranderd. Het is hier normaal om voor je grootste wens te gaan, voor je verstreekende ideaal. En als dat onderweg niet lukt, nou, dan stel je het bij, maar je begint met zo hoog mogelijk reiken. Ik hou van dat uitgangspunt. In Nederland begin je daar zelden.’

Ik hou ook van het geloof dat mensen hier in zichzelf kunnen hebben. Ik heb dat geleerd van mijn dansdocenten hier en ik pas dat zelf toe in mijn eigen dansen en leven, en probeer dat ook aan mijn studenten mee te geven: Als je iets wil moet je het proberen en er voor gaan. Je kunt er versteld van staan wat voor goeds er uit kan komen. De andere kant is: als je denkt dat je het niet kan, probeer je het niet, en dat vind ik een stuk minder productief. Mensen steunen elkaar hier in hun dromen. Dat is wel de *American Dream* denk ik. Sterker nog, ik leef hem nu zelf ook.’

‘Misschien dat ik juist daardoor niet één enorm doel meer voor me heb waar ik naar reik. Ik ben onderweg, ik zit in die droom en ben heel gelukkig met alles wat ik doe. Ik ben mijn blikveld bovendien aan het verbreden, weet nu dat er meer is dan alleen dans op deze wereld. Hoewel ik voorlopig niet met dansen wil ophouden. In Buglisi Dance Theatre zijn ook heel veel *thirty something* dansers, dus dat hoeft ook niet. Eén van Jacquelyn’s motto’s is: Je moet alles aanwenden om de beste artiest te worden die je zou willen zijn. Dat vind ik een goed motto.’ [JS]

Stephanie van Dooren-Eshkenazy (1988) ontving van 2007-2009 in totaal € 44.111 voor haar balletopleiding aan de Martha Graham School of Contemporary Dance in New York.

FOTO: LOIS GREENFIELD

FOTO: ROY BEUSKER

Een rijker mens

Danser Michael Snoey Kiewit

Op internet bestaat een lief filmpje van een jonge Michael Snoey Kiewit, waarin hij zegt: 'Het voelt gewoon fijn als ik dans.' Hij begon ermee via een vriendinnetje dat op balletles zat. Hij ging eerst mee om te kijken en toen om te dansen. Het was in de tijd dat net de film *Billy Elliot* was uitgekomen, over een Iers jongetje uit een arbeiders-0gezin dat moet en zal dansen maar op vooroordelen in zijn omgeving stuit. Ook op Michaels school was de tolerantie voor dansende jongetjes onder klasgenootjes niet bijster groot, hij werd gepest. De schooldirectie kwam met een briljante oplossing: in iedere klas van de school werd de film getoond. *Michael*: 'Daarna was het pesten veel minder. De kinderen noemden me Billy.'

'De kinderen noemden me Billy'

'Billy' ging naar de Nationale Ballet Academie, en daarna naar The Royal Ballet School in Londen. Hij was toen relatief oud met zijn zeventien jaar, omdat zijn ouders erop stonden dat hij eerst zijn school afmaakte. Het was Michaels droom om na zijn opleiding door te stromen naar Het Nationale Ballet. Maar toen hij in het tweede jaar van zijn studie auditie deed, werd hij niet toegelaten. Diepe teleurstelling. Na zijn opleiding volgde het ballet van Vlaanderen, Introdans en tóen wees een vriendin hem op *Billy Elliot de musical*. Ze zochten de grote Billy. Michael had zich tot dan toe nooit zo in musical verdiept, maar dit was een te mooie kans. Hij besloot auditie te doen.

Michael: 'Of ik kon tappen en zingen, vroegen ze van tevoren. Alleen al daarom had ik het project bijna afgeblazen, aangezien ik hier totaal geen ervaring in had. Maar uiteindelijk ben ik toch gegaan. Ik hoorde dat ik werd aangenomen in dezelfde week dat ik hoorde dat er een plek voor me was bij het Ballet van Hongkong. Toch werd het Billy. We speelden vanaf november 2014 ruim een jaar. Tot nu toe vind ik het zwaar, maar geweldig leuk om te doen. Zeker omdat je elke avond met andere kinderen danst.'

Als er één les is die hij heeft geleerd van de afwijzing van Het Nationale Ballet, dan is het wel: staar je niet blind op één droom. 'Er is niet alleen groen of blauw, er zijn zoveel kleuren in de wereld.'

Misschien ga ik wel de makelaardij in, daar studeer ik nu ook voor, ik heb altijd veel van huizen gehouden. Misschien moest ik die afwijzing wel meemaken om

‘Staar je niet blind op één droom’

ruimer te kunnen denken. Hoewel ik achteraf gezien alsnog voor precies hetzelfde traject gekozen zou hebben. Want ik heb zeer genoten van de scholen waar ik op gezeten heb en ik vind het een meerwaarde dat ik lessen in het buitenland mocht volgen. Het maakt je ook als mens rijker en dat is misschien wel het belangrijkste, uiteindelijk. Dus als er iemand komt vragen die aarzelt over een buitenlandse studie zeg ik altijd: “Gewoon doen.” [JS]

Michael Snoey Kiewit (1991) ontving van 2009-2010 in totaal € 16.440 voor zijn balletopleiding aan de Royal Ballet School in Londen.

Tweehonderd keer *De Notenkraker* gezien

Musicaldanseres Naomi Weijand

Als kind keek Naomi bij haar oma wel tweehonderd keer *De Notenkraker*. Ze was altijd al bezig met dansspasjes, ging op balletles en het was niet meer dan logisch dat ze bij de *5 o'clock class* van de Amsterdamse Theaterschool terecht kwam. Het doel van deze opleiding is het klaarstomen van jonge, zeer getalenteerde dansers voor een hbo-kunstvakopleiding. De vraag die dus logischerwijs volgde was: welke kunstvakopleiding? De destijds zeventienjarige Naomi koos gedurfd: voor Dance and Musical Performance aan Bird College in Londen. Naomi: 'Het is een Triple Threat opleiding; je leert er dansen, zingen en acteren. Dat was een belangrijke reden om te gaan. Sinds ik op mijn twaalfde als de kleine Nala in de *Lion King* mocht spelen, ben ik gegrepen door musical. Ik wilde het allemaal leren, en er was geen betere plek dan Bird College.'

Het was niet alleen de opleidingen zelf, het was ook de plek. 'De *Entertainment Industry* is in Londen veel groter dan in Nederland en er is een niveau waar ik alleen maar van kan leren. Nog dagelijks ben ik blij dat ik deze kans heb gekregen. Want zonder mijn studie in Londen had ik daar nooit op deze manier deel van kunnen uitmaken.'

Vorig jaar studeerde ze af en sindsdien heeft Naomi niet stil gezeten. Ze deed veel moderne dans, ze werkte in muziekstudio's en met verschillende artiesten, waaronder FKA Twigs, een Britse triphop en urbanpop zangeres en producer. Naomi: 'Eigenlijk liep het jaar heel anders dan verwacht, maar het waren allemaal geweldige kansen. Het leven hier heeft mijn horizon verbreed.'

'Nog dagelijks ben ik blij dat ik deze kans heb gekregen'

Want vóór ze naar Londen vertrok was er maar één droom in Naomi's leven: een rol in een West End Musical, vooruit, als ze dan echt helemaal alles mocht dromen: in de *Lion King*. 'Om het cirkeltje rond te maken.'

Naomi: 'Die droom heb ik trouwens nog steeds, maar het is niet meer mijn enige droom. Door mijn ervaringen het afgelopen jaar heb ik nu ook meer oog gekregen voor artistieke producties. Voor het bestaan van andere mogelijkheden.'

Die ontwikkeling komt omdat ze zichzelf uitdaagt door uit haar comfort zone te stappen.

‘Uit je comfort zone stappen’

Zo ontwikkel je je als artiest, stelt Naomi. ‘Voor mij was naar Londen verhuizen al buiten mijn comfort zone. Als ik nu terugkijk denk ik: ik was nog maar zeventien! Maar op dat moment wilde ik zo graag aan de opleiding beginnen, dat het verhuizen er gewoon bijhoorde. Nog iets wat ik heb geleerd: vaar je eigen koers. Kijk niet naar de routes van anderen, die misschien sneller of langzamer gaan. Kies wat je zelf wil doen en focus daarop.’

Voorlopig blijft ze in Londen en maakt ze deel uit van projecten, performances en andere spannende projecten. Het spannendste zonder meer een project waar ze niks over mag zeggen. Een musical wellicht? Klein lachje: ‘Ik zeg niks.’ [JS]

Naomi Weijand (1994) ontving van 2011-2013 in totaal € 21.000 voor haar opleiding Dance and Professional Musical Theatre aan Bird College Londen.

Naomi Weijand,
danseres

Als je in Nederland blijft zijn er duidelijk minder kansen

Filmregisseur Bobby Boermans

‘Het is altijd mijn droom geweest om een grote actiefilm uit te brengen in Amerika. Nou, dan moet je er eerst naar toe. Dus ik wilde door na de Amsterdamse Filmacademie en deed toelating voor de nummer 1 filmschool in de wereld, de American Film Institute (AFI) in Los Angeles. Dankzij twee beurzen van de *VandenEnde Foundation* en dankzij mijn ouders, die met de dagelijkse kosten hielpen, kon ik er naar toe.

Inhoudelijk was die opleiding een openbaring. Je krijgt les van alle grote jongens. George Lucas, Christopher Nolan, George Clooney. De filmindustrie in Amerika is groter en professioneler dan in Nederland. Dat maakt ook dat je anders werkt, dat mensen anders met elkaar omgaan. Ik heb er zes jaar gezeten: drie jaar opleiding en nog drie jaar aan het werk, vooral als assistent van andere regisseurs.

Toen kreeg ik een aanbieding om in Nederland een film te maken en daarom ben ik teruggegaan. Eerst was er de online film *Claustrofobia*, toen kwam *APP*, de eerste film waar je tijdens het kijken een tweede scherm op je mobiele telefoon kunt volgen. Normaal moeten die mobieltjes in een bioscoop uit, bij mij moesten ze aan. Die film heeft me weer een agent in Hollywood opgeleverd. Niet zomaar een agent, vorige week zat ik nog bij Warner Brothers en Universal.

‘Je kunt kiezen uit de Filmacademie in Amsterdam en verder vrij weinig’

Natuurlijk is het zo dat als je in Nederland blijft, je hier eerder voet aan de grond hebt. Ik heb gezien dat jongens uit mijn klas binnen een paar jaar grotere projecten mochten doen. Maar ik heb er bewust voor gekozen nog drie jaar langer te studeren.

Als je in Nederland blijft zijn er duidelijk minder kansen, vind ik. Maar ik weet niet of je dat Nederland aan kunt rekenen. Het is gewoon een klein land. Je kunt kiezen uit de Filmacademie in Amsterdam en verder vrij weinig. En als je een film wilt gaan maken is er het Filmfonds, punt. Ik droom ervan een keer een film van 80 miljoen te maken. In Nederland is dat het budget voor alle films, drie jaar lang.

Als net afgestudeerde regisseur word je ook geacht een bepaald pad te bewandelen. Het Deltaplan Talent noemen ze dat. Eerst clipjes, dan een korte film, dan een tv-film,

dán pas een speelfilm. Tegen die tijd ben je acht tot tien jaar verder. Ik heb twee jaar geleden een eigen productiemaatschappij opgericht om jonge regisseurs wat meer kansen te geven. Want zo'n traject kan voor een jonge regisseur best frustrerend zijn. Met zo'n opleiding in LA krijg je de kans om te snuffelen aan de serieuze filmindustrie. En daar heb ik ook geleerd: steek boven dat maaiveld uit.

'In LA heb ik geleerd: steek boven dat maaiveld uit'

In Nederland vonden ze het maar gek dat je met je mobiel in de bioscoop kan meedoen met een film. In Amerika willen ze alleen máár gekke dingen. Dat is een enorm verschil. Echt, het is alsof je even mee mag kijken bij de Champions League, terwijl je tot dan toe bij IJsselmeervogels een balletje hebt getrapt.' [JS]

Bobby Boermans (1981) ontving van 2004-2005 in totaal € 32.230 voor zijn Master-opleiding Film Directing aan het American Film Institute Conservatory in Los Angeles.

FOTO: ARIJ FRANK

*Bobby Boermans,
filmregisseur*

Gwyneth Paltrow
Foto: Mario Testino, Foam 2002

THE NATIONAL FILM AND TELEVISION SCHOOL
PRESENTS

EDMOND

WRITTEN AND DIRECTED BY NINA GANTZ PRODUCED BY EMILIE JOUFFROY

Affiche
'Edmond'
Afstudeerfilm
van Nina Gantz,
animatie-
filmmaker

Baas over elk blaadje aan elke zelfgemaakte boom

Animatiefilmregisseur Nina Gantz

Angstzweet

‘Op de Akademie voor Kunst en Vormgeving Sint Joost in Breda maakte ik als eindexamenproject de animatiefilm *Zaliger*, die heel goed werd ontvangen en prijzen won. Ik was er begonnen met tekenen, maar ontdekte tijdens de opleiding animatie. Ik kon mijn eigen wereld bouwen en die dan aan anderen laten zien. Ik was baas over elk blaadje aan elke zelfgemaakte boom.

Ik wilde meer. Ik wilde vooral weten hoe de filmwereld werkt, want daar krijg je vanuit zo’n kunstacademie toch niet goed zicht op. En als je het dan toch gaat onderzoeken, dan meteen goed, dus ik koos voor een master aan The National Film and Television School (NFTS) in Beaconsfield, Londen. De toelating bestond uit drie delen. De eerste ronde was je werk laten zien, een verslag schrijven en aanbevelingsbrieven meesturen. De tweede ronde kreeg je een paar foto’s als inspiratie voor een storyboard, die je moest opsturen. Derde ronde was een week lang getest worden op je creativiteit. Met in totaal zestien mensen maakte je korte opdrachten, een ‘animatic’ – een geanimeerde storyboard – en je pitchte je ideeën. De wleraren keken ondertussen of je tegen kritiek kon, de leiding nam in groepsopdrachten en aan het eind van de week had je een interview met het hoofd van de afdeling... zenuwslopend want je weet: maar de helft van de groep wordt aangenomen. De andere helft dus niet. Je zit in die zaal en kijkt om je heen: wie zal het worden?

Na die week kwam ik thuis en pakte mijn koffer uit; al mijn kleren stonden stijf van het angstzweet. Maar ik was aangenomen. Punt was alleen dat ik net op dat moment was gevraagd of ik de animaties wilde doen voor de film van Ari Deelder, *Toegetakeld door de liefde*. Dus ik belde de school of ik het een jaar mocht uitstellen. Dat mocht niet.

‘De tweejarige Masteropleiding heeft mijn leven veranderd’

Kunde

Ik besloot om toch eerst die film te doen. Dan deed ik het volgende jaar dat hele selectieproces nog wel een keer. Gelukkig werd ik na een jaar gebeld door de school: Ik mocht alsnog komen.

De tweejarige Masteropleiding heeft mijn leven veranderd.

In Nederland dacht ik nog weleens dat ik de enige was die dag en nacht achter de computer zat. Bij NFTS waren ze allemaal zoals ik. De opleiding is heel duur, dus iedereen wil er ook echt alles uithalen wat erin zit. Ik leerde van de school, van de docenten, maar nog het meeste van mijn medestudenten. Het was een professionele miniwereld in de veiligheid van een school.

Het hele tweede jaar stond in het teken van de eindexamenfilm. Je moest drie verhaallijnen verzinnen en die pitchen voor de docenten. Daarna pitchte je het uitverkoren verhaal voor alle disciplines. Daarna werden de teams samengesteld. Dat ging via een ranking. Iedereen maakte een lijstje van mensen waarmee hij het liefst zou werken. Een zenuwslopend en politiek spel. Gelukkig kreeg ik iedereen die ik in mijn team wilde.

Poppenskelet

Toen begon het. Er moesten 35 poppen worden gevilt. Dat had ik nog nooit gedaan. Ik dacht nog wel; er is hier op school vast iemand die me kan helpen, dit is immers de school waar de makers van *Wallace&Gromit* op hebben gezeten. Maar ze wisten niet zoveel, zeiden ze.

Uiteindelijk heb ik alles zelf uitgezocht. Hoe je zo'n poppenskelet kunt laten scharnieren, hoe je zilver moet solderen. Ik ontdekte ook hoe ik moest regisseren. Want je hebt dus een team van experts en toch wil iedereen van jou weten wat ze moeten doen. Echt lastig, dan kreeg ik van die vragende blikken terwijl ik dacht: maar jij weet toch hoe het moet? Uiteindelijk begreep ik het: ik moest eerst, en dan vulden zij aan. Ik ontdekte ook dat ik wél wist wat voor een licht ik wilde, dat ik wel wist hoe het camerawerk moest. Daar werd ik steeds zelfverzekerder in.

‘Er moesten 35 poppen worden gevilt’

Ook ben ik enorm geholpen door een animator die gespecialiseerd was in *stop motion*. Hij was net afgestudeerd en wilde wel een maandje komen helpen, Adam Watts. Maar ik wilde dat hij bleef tot het einde van het project en ik had maar een heel klein budget dus ik heb heel veel voor hem gekookt. Ik had geluk; hij bleef. Zonder hem had ik het nooit gered.

Diamond

Uiteindelijk was de film op het allerlaatste moment klaar. Eind februari, meteen daarna kwam de grote eindexamenpresentatie. Zelf kon ik meteen verder werken,

want documentairemaakster Anneloek Sollart had gevraagd of ik animaties voor haar wilde doen. Fijn vond ik dat, dat ik meteen kon doorstomen.

Mijn eindexamenfilm *Edmond* ging ondertussen ook heel goed – en nog steeds. Ik ga naar Los Angeles en daarna door naar Japan voor een filmfestival. In LA is er een bekende producent die Ron Diamond heet - zo heet hij echt. Hij neemt mij met een groepje anderen mee langs alle grote studio's: Pixar, Disney. Steeds is er een kennis-making en een vragenronde. Ik verwacht er niet zo heel veel van, maar ik vind het wel heel leuk om mee te maken.

Pilot voor tv

Met *Edmond* heb ik al veel prijzen gewonnen, onder andere de “CANAL+ Creative Aid Award for a Short Film”, bij het Annecy festival in Frankrijk. Ik kreeg 15.000 euro om een nieuwe film mee te maken. Ik had nooit gedacht dat het na mijn opleiding zo hard zou gaan, met alles.

Want er zijn nog meer ontwikkelingen: vorige week heb ik een gesprek gehad bij Blinkink hier in Londen, waar ik tot nu toe geen werk had. Blinkink is een producent die werkt met geweldige animatoren. Zij hadden wel interesse in mijn werk. Met een producent in Nederland ben ik ook in gesprek over meerdere verhalen. Ik ben ook bezig met een pilot voor een tv-serie. Dat zijn veel ijzers in het vuur, maar alles gaat zo langzaam dat veel ijzers ook nodig zijn. Oh, en ik ben van plan om te gaan schrijven aan een speelfilm. Niet dat iemand me naar een speelfilm heeft gevraagd, maar stel dat ze opeens bellen en zeggen: ‘Nina, heb jij misschien nog iets liggen?’ Dan kan ik antwoorden: ‘Goh, góed dat je het vraagt...’ [JS]

Nina Gantz (1987) ontving in 2013 € 7.000 voor haar tweejarige Masteropleiding Directing Animation Film aan de National Film and Television School Beaconsfield Londen.

*Nina Gantz
met vilten
poppen*

FOTOGRAAF ONBEKEND

In Los Angeles viel alles op zijn plek

Componiste Sunna Wehrmeijer

Beroepskeuzetest

‘Na een jaar Cultuur en Media aan de UvA wist ik het even niet meer. Achteraf gek misschien, want ik speelde piano vanaf mijn vijfde en componeerde voor het eerst toen ik zeven was. Maar ik wilde geen uitvoerend musicus worden en kon me niet voorstellen dat je als componist je brood kon verdienen.

Mijn ouders lieten me een beroepskeuzetest doen. Daar kwam – niet heel verrassend – uit dat ik filmmuziek componeren interessant vond. Wél verrassend voor mij was dat er een opleiding bij hoorde: aan de HKU in Utrecht.

Vier jaar heb ik daar gezeten. Of ik zat er vooral veel niet. Ik woonde nog in Amsterdam, de opleiding lag me niet. Hij was heel technisch, veel nieuwe geluiden, heel modern. Ik vond geen aansluiting met mijn medestudenten en denk ook niet dat de docenten me erg goed vonden. Pas tijdens het schrijven van mijn eindscriptie ontdekte ik dat ze bij de UCLA in Los Angeles een elf-weekse zomercursus *filmscoreing* hadden. Dat wilde ik nog wel proberen.

*‘Ik kon me niet voorstellen
dat je als componist
je brood kon verdienen’*

UCLA

Opeens waren er studenten die net als ik in de jaren 80 van de filmmuziek waren blijven hangen. Die hielden van de muziek van *Jurassic Parc*, van *Back tot the Future*. LA voelde als thuiskomen. Ik had een enorme klik, met de muziek, met de medestudenten, met de docenten. Die eerste week dacht ik nog: had ik maar beter opgelet in Utrecht. Ik moest muziek maken bij een Italiaanse maffia scene, iets met vijf instrumenten: de partituur was beroerd. Een medestudent nam me onder zijn vleugels en het was voor het eerst dat ik die techniek ook echt wilde leren. Ik begon heel fanatiek te studeren. Zo begon ik als slechtste van de klas, maar eindigde bij de top. Na vijf weken zaten we na afloop van de les in de kroeg en dronken een biertje. ‘*Why don’t you stay?*’ vroeg iemand. En op dat moment dacht ik: Ja, waarom eigenlijk niet?

Inzicht

Achteraf gezien was dat misschien het grote moment van inzicht. Maar het ging heel snel, was bijna vanzelfsprekend. In Nederland was dat moment misschien nooit gekomen. Sterker nog, na de introductieweek van de HKU heb ik mijn ouders nog voorgesteld of ik niet tóch beter filosofie kon gaan studeren.

‘Teruggaan was geen optie’

In Los Angeles viel alles op zijn plek. Na die elf weken besloot ik dat ik daar nog een jaar opleiding wilde doen. Dus ik moest heel snel van alles regelen. Een Engelse taaltest voor het visum. Toegelaten worden aan die opleiding en vervolgens heel veel geld bij elkaar harken. Ik moest nog iets met ziektekosten regelen, mijn huis in Amsterdam opzeggen, maar teruggaan was geen optie.

Ik vroeg een beurs aan bij de *VandenEnde Foundation* en ik weet nog dat de uitslag laat kwam. Dus ik zat al bijna diep in de schulden toen ik hoorde dat ik die beurs kreeg.

Daarna ben ik erin gedoken.

Netwerken

De opleiding was drie dagen per week, dus de rest van de tijd kon ik netwerken, op zoek naar ervaring. Ik hoorde bijvoorbeeld dat componist Christopher Young ergens gratis les gaf. Hij componeerde onder meer horormuziek voor *Hellraiser* en *The Grudge*. Dus ik ging naar zijn lessen en we raakten aan de praat. Ik mocht voor hem komen werken. Zeven dagen per week keihard aan de slag. Daar leerde ik pas hoe het echt was, werken in Hollywood. Enorm lange dagen, geen weekenden, altijd weer door. Eigenlijk is het een politiek proces, componeren voor film. Iedereen heeft iets te zeggen over de muziek en steeds componeer je een scene, presenteert hem, moet het weer aanpassen. Of de scene wordt veranderd, dat kan ook, moet je dáár de muziek weer op aanpassen.

Craigslist

Via Craigslist ontdekte ik vervolgens dat Marc Streitenfeld een assistent zocht. Craigslist, dat is een soort Marktplaats voor Amerika. Duizend sollicitaties kreeg hij, maar ik mocht komen praten. We begonnen meteen met *Robin Hood*, met *Prometheus*. Het was erg stressvol om met Marc te werken, dus ik zocht verder. Via via hoorde ik dat James Newton Howard, van films als *The Bourne Legacy*, *After Earth*, *Maleficent*, iemand zocht. Ook daar waren weer ontzettend veel geïnteresseerden. Dat is wel

heftig hier in Hollywood. Ze zeggen wel dat het krijgen van de klus moeilijker is dan het componeren zelf. Ondertussen trouwde ik – met die medestudent die me destijds hielp – kreeg een Green Card en een kind. Sinds dertien maanden, want zo oud is Barnaby, doe ik het wat rustiger aan. Dat zijn de afgelopen zes jaar, in een notendop.

‘Het krijgen van de klus is moeilijker dan het componeren zelf’

Gat

Voordat er een componist bij komt krijgen films een ‘temp track’. Een stukje van een andere film of een nummer. Die ‘temps’ zijn bedoeld voor de editors om tegenaan te editen. Voordeel is dat je als componist een idee krijgt van het gevoel dat ze zoeken, nadeel is dat ze soms gehecht raken aan die temp. Er is zelfs een woord voor: *templove*. Maar soms is dat juist ook weer handig, merkte ik. Bij *Hunger Games* waar ik met James Newton Howard aan werkte, had James in de tweede film een stukje gecomponeerd waarbij ik zong. Wat bleek, dat stukje werd als temp gebruikt bij *Hunger Games 3* en het bleef erin! Nu wordt het ook weer bij *Hunger Games 4* gebruikt, dus mijn stem zit in drie van de vier *Hunger Games* films!

Keuze

Mijn keuze om definitief naar LA te gaan was zo gemaakt destijds. Ik was 23, ik had geen verantwoordelijkheden. Ik had een vriend in Amsterdam maar dat ging uit want ik ging weg, daar was ik eigenlijk best hard in. Mijn ouders waren misschien een beetje verbaasd over zoveel overtuiging van mijn kant, maar voor mij was het op dat moment heel logisch. Daarna heb ik zes jaar keihard gewerkt en nu wil ik niet meer zeven dagen per week beschikbaar zijn. Ik werk nu vanuit huis, net als mijn man, we zijn zelfstandig. Wat *filmscoring* betreft heb ik een stapje terug gedaan, maar ik doe nog steeds mooie projecten. Ik heb net de muziek voor een Bollywood film afgerond. Ik ga een Engels project in de Abbey Road studio’s doen. Ik ga zelfs voor het eerst bij een aantal scènes van een Nederlandse film de muziek componeren. Bij *Popoz*, een Nederlandse remake van *Police Academy*.

‘Er zijn vrijwel geen vrouwelijke componisten in de filmwereld’

Moby

Ik zie ons niet zo snel terugkeren naar Nederland. Misschien wel ooit naar Engeland. Hier in LA blijven met opgroeiende kinderen weet ik ook nog niet. Ik kan me gewoon slecht voorstellen dat mijn zoon met zo'n Amerikaans accent 'hi Mom' roepend binnenkomt. De basisschool gaat nog wel, daarna niet meer. Maar goed, je weet het nooit.

Om daar een voorbeeld van te geven: er zijn vrijwel geen vrouwelijke componisten in de filmwereld.

Dáárover had ik het met Moby die ik tegenkwam bij het werken aan de *Bourne Legacy* filmtrack, want alle *Bourne*-films eindigen met een nummer van hem. Ik mocht op bezoek in zijn kasteel in Hollywood Hills, we praatten over muziek en uiteindelijk heb ik op zijn album *Innocents* een aantal arrangementen gedaan.

Bij-effecten

Terugkijkend heeft de ene gebeurtenis zich altijd bijna toevallig aan de andere gebeurtenis gegeren. Als ik niet tijdens het schrijven van mijn scriptie die elf-weekse cursus in LA was tegengekomen was ik nooit gegaan. Wat ik technisch leerde tijdens die elf weken was nog niet eens de grootste les. Maar ik zag toen wel het licht, ik kwam er wel mijn latere echtgenoot tegen.

Beurzen zijn sowieso fantastisch, maar soms ook vooral om de bij-effecten. Maar in feite geldt het belang van de bij-effecten ook heel erg voor LA; je weet nooit wanneer er een nieuwe kans voorbij komt. Daarom werkt iedereen hier zo hard. Want je gaat eerst voor die ene film, maar dan komt er een volgende en voor je het weet heb je drie films waar je aan werkt en arrangeer je muziek van Moby. *Just by being somewhere.* [JS]

Sunna Wehrmeijer (1984) ontving van 2008-2009 in totaal € 17.810 voor haar opleiding Extension Filmscoring Programme aan de UCLA in Los Angeles.

© DARIA SCAGLIOLA & STIJN BRAKKEE

Uit de serie: Glamour 2010

Foto: Viviane Sassen, fotocollectie DeLaMar Theater

De Overdracht

Terugblik op een leiderschapsproject voor jonge kunstmanagers

Inleiding

'Artistiek leiders willen vooral dat je als zakelijk leider op je post blijft en dat je de salarisonderhandelingen goed voert. Wij wilden ook nadenken over manieren om meer te leren over ons vak.' Aldus één van de initiatiefnemers van 'De Overdracht' in 2007 en 2008.

Dit traject voor jonge kunstmanagers met ambitie werd gesteund door de *VandenEnde Foundation*. De *Foundation* betrok de Baak, centrum voor leiderschap en ondernemerschap, bij het project en zo ontstonden de eerste contouren. Er werd besloten dat de kunstmanagers zouden zoeken naar een 'meester-gezel' situatie. Ze schreven een door hen bewonderde cultuurmanager aan met de vraag of ze bij hem of haar 'in de leer' mochten. Hoe lang, dat was per situatie verschillend. Om te kunnen reflecteren op die leerperiode werd er aan iedere deelnemer een professionele coach gekoppeld. Het project werd afgesloten met een eindpresentatie.

Destijds was onmogelijk te meten welk lange-termijn-effecten dit traject op de deelnemers zou hebben. Nu kijken de oud-deelnemers terug.

Zakelijk én ondernemend denken

Winfred Voordendag, initiatiefnemer van De Overdracht

Toen: zakelijk directeur schouwburg Kunstmin, Dordrecht

Nu: hoofd bedrijfsvoering Controller Ro Theater en zakelijk directeur Operadagen Rotterdam

EIGEN FOTO

Winfred: 'Destijds was het vrij nieuw om er vanuit te gaan dat je behalve zakelijk ook ondernemend kon denken. Dus niet alleen zuinig zijn, maar ook nieuw geld vinden. Ook vroeg niemand zich nog af hoe je je zakelijke kwaliteiten kon doen groeien. Wij wel.'

Samen met Igor Sorko was ik bij een debat en legden we ons dilemma op tafel. Na afloop kwamen we in contact met de *VandenEnde Foundation* en zij hebben op hun beurt de Baak erbij betrokken. De eerste verkennende gesprekken vond ik al interessant. Misschien zit daar achteraf al een grote winst: meedoen aan zo'n project betekent dat je je carrière serieus neemt en erin investeert.

‘Niemand vroeg zich nog af hoe je je zakelijke kwaliteiten kon doen groeien’

Ik liep mee met Rob Wiegman, destijds directeur van het Luxor Theater in Rotterdam, en weet nog dat ik zoveel mogelijk bijhield wat hij tijdens vergaderingen zei. Ik keek ook naar zijn lichaamstaal, hoe hij zat, rechtop of iets naar achteren.

Rob benadrukte tijdens de MT vergadering de gezamenlijke moraal: “Dit doen wij niet”, kon hij zeggen. Of: “Dat is onze verantwoordelijkheid als theater.” Het gaf zowel richting als saamhorigheid, absoluut iets wat ik onthouden heb.

De leden van De Overdracht zie ik nog regelmatig. We zitten merendeels nog in de kunstwereld en op behoorlijk goeie plaatsen. Het is een vriendschappelijk maar ook zakelijk netwerk. Carrières gaan vaak gelijk op: we moeten allemaal op zeker moment eenzelfde soort hobbels nemen, wij hebben te maken met eenzelfde soort stroomversnellingen. Dan is het prettig als je elkaar om raad kunt vragen, als je in elkaars zakelijke leven bent ingevoerd.’

Een belangrijke schakel in mijn leven

Igor Sorko, initiatiefnemer van De Overdracht

Toen: zakelijk directeur van Cosmic

Nu: mede-oprichter en partner van Mister Kitchen. Een bedrijf dat innovatieve producten en initiatieven ontwikkelt op het gebied van koken, o.a. de Rollende Keukens

FOTO: ALAN JENSEN

Igor: ‘In 2006 was ik op een punt in mijn carrière dat ik dacht: misschien moet ik zelfstandig ondernemer worden, misschien moet ik zelfs de kunstwereld uit. Tegelijkertijd wilde ik – en ik wil het nog steeds – directeur van Carré worden. Dat lijkt me de mooiste baan die er is.

Ik had dus tegenstrijdige gevoelens tijdens mijn deelname aan De Overdracht een paar jaar later. En wat het lastiger maakte was dat mijn gedroomde leermeester, Joop van den Ende, destijds absoluut geen tijd had. Uiteindelijk is het nooit gelukt om over zijn schouder mee te kijken.

Wel had ik een bijzondere coach, Jeroen Busscher, echt een fenomeen op het gebied van management. Hij heeft me enorm geholpen bij mijn ontwikkeling. Ik kan niet goed met autoriteit omgaan, al bij mijn eerste baan bij het Holland Festival dacht ik het beter te weten dan de directie. Toen ik directeur van Cosmic werd had ik last van een bestuur dat zich met mijn werk bemoeide. Jeroen overtuigde me ervan dat ik voor mezelf moest beginnen. Hij luisterde gewoon heel goed en legde de puzzelstukjes in elkaar. Bij Mister Kitchen betaalt zich dat nu uit. Daar heb ik vennoten – ik mag dan eigenzinnig zijn, ik kan wel goed samenwerken – maar geen orgaan boven me dat bepaalt wat ik moet doen.

‘Zo’n stap buiten de sector toont juist je veelzijdigheid’

Achteraf gezien is De Overdracht een belangrijke schakel in mijn leven. Wat mij betreft had het project dan ook voortgezet mogen worden. Zo was het oorspronkelijk ook bedacht, als pilot. Het individuele van het pad dat de verschillende deelnemers kozen in combinatie met een groep waarmee je alles deelt en die coaches; dat werkte goed.

Grote steun bij de laatste bijeenkomst was directeur Harry Starren van de Baak. Ik vertelde dat ik de sector uitging en directeur Ryclef Rienstra van de *VandenEnde Foundation* zei dat ik die droom om directeur van Carré te worden dan wel op mijn buik kon schrijven door cv-vervuiling. Maar Harry zei: ‘Zo’n stap buiten de sector toont juist je veelzijdigheid. Zolang je affiniteit met de sector houdt kun je Carré altijd blijven ambiëren.’

Een leven lang leren

Anne-Marie Kremer

Toen: directeur ZIP, Zaken in de Podiumkunsten

Nu: directeur van CultuurOntwerp, begeleiding van culturele Instellingen bij innovatieve plannen

FOTO: JOCHEM JURGENS

‘Wat bij mij lang duurde, was het formuleren van mijn vraag. Want je kunt het nu wel hebben over een overdracht, maar wat moet er dan precies worden overgedragen? Daar heb ik het veel met mijn fijne coach van de Baak over gehad. Omdat ik ook over de grenzen van het theater wilde kijken heb ik uiteindelijk aan Kees van Twist, destijds directeur van het Groninger Museum gevraagd of ik met hem mee kon lopen.

Destijds was het *not-done* om je uit spreken over zaken waar je niet per se de achtergrond voor had. Een zakelijk leider mocht eigenlijk niets over het artistieke beleid zeggen – iets wat nu veel normaler is trouwens. Kees trok zich niks aan van die ongeschreven regel. Hij schreef een stuk over het omroepbestel en hoe dat beter kon volgens hem, hij sprak zich uit over de rol van conservatoren terwijl hij geen conservator was.

*‘Ik ben niet alleen gaan ondernemen
om zelf te beslissen of ik met
iets stop of niet – hoewel dat een
prettig bijkomstigheid is’*

Kees was destijds bezig met het opzetten van het Groninger Forum. De hele dag kwamen er mensen langs, iemand van de PvdA, een bezorgde buurtbewoner, een kunstenaar; en aan iedereen legde Kees zijn plannen voor. Niet alleen om de mensen te overtuigen, maar ook om het idee te testen, om het aan te scherpen. Ik herkende dat uit mijn eigen praktijk, alleen deed ik het niet zo bewust als hij. Sindsdien wel. Het was een bevestiging en een vorm van bewustwording voor me.

Wat mijn carrière betreft was er veel dynamiek: Ik was directeur en oprichter van ZIP, Zaken in de Podiumkunsten, we begeleidden kunstenaars in de praktijk. We genereerden weliswaar voor tweederde onze eigen inkomsten, maar zonder over-

heid die onze inkomsten aanvulde reddend we het niet. De overheid stopte haar steun.

Daarna ben ik interim geweest bij Theatergroep Aluin, toen bij het Nederlands Uitburo. Daarna werd ik Hoofd Informatie & Educatie bij het TIN. We hebben enorm veel voor elkaar gekregen in korte tijd, onder andere de Theaterencyclopedie. Maar het TIN werd opgeheven, dus toen kon ik wéér gaan ontmantelen. Daarna besloot ik zelf te gaan ondernemen.

Ik ben overigens niet alleen gaan ondernemen om zelf te beslissen of ik met iets stop of niet – hoewel dat een prettig bijkomstigheid is.

Ik zie ook een lijn die voortkomt uit De Overdracht: ik wilde altijd al ondernemen en innoveren binnen kunst en cultuur. Nu dus in de rol van ‘echte’ ondernemer. Mijn bedrijf heet CultuurOntwerp, het bestaat nu twee jaar.

Ik gun iedereen zo’n Overdracht traject. Überhaupt vind ik een leven lang leren heel belangrijk, dat zou wel meer door de sector voor zichzelf georganiseerd mogen worden. Reden voor alsnog een vervolg van De Overdracht, wellicht?’

Vraagstukken breder toepasbaar maken

Tanja Mlaker

Toen: interim directeur EUnetART (Europees netwerk)

Nu: business manager De Nationale Opera, Nationale Opera&Ballet

FOTO: K. STOUTEN

‘Na een aantal jaar ervaring in kleine organisaties, wilde ik destijds het liefst in een grotere organisatie meelopen. Bovendien wilde ik meelopen met een vrouw, dan is het lijstje vrij kort.

Ik wilde een vrouw omdat ik uit ervaring weet dat een vrouw in de dynamiek van een organisatie soms andere strategieën gebruikt en ontwikkelt dan een man. Een vrouw laat vaak op een andere manier haar gezag gelden. Ik koos Truze Lodder, en kan achteraf alleen maar zeggen dat dat contact heel succesvol is verlopen. Maar makkelijk was het niet.

Ik schreef haar eerst een ‘brutale’ brief. Daarin stelde ik dat ik heel graag wilde afkijken, opdat ik zelfs haar baan zou kunnen overnemen, zoveel zou ik leren. Heel ambitieus en recht door zee. Het werkte, want blijkbaar viel de brief op. Toen werd

ik getest. Truze is een gepassioneerde vrouw, en minstens zo recht door zee als ik. Bovendien is ze een liefhebster van taal, iets wat voor mij als Sloveense best impone- rend was.

Haar eerste vraag was: “Wat heb ik eraan als jij met me meeloopt?”

Ik begon voorzichtig terug te praten en gebruikte daar steeds een stopwoordje voor. Iets als “laten we zeggen.”

“Ja hoor eens,” kapte ze me af, “met stopwoordjes kom je er niet.”

Ze was ernaar op zoek, zei ze achteraf. Naar iemand die ondanks wat tegenwind bij zichzelf bleef, iemand die haar tegengas durfde te geven.

Nu kwam het zo uit dat ik toen ik Truze aan de telefoon had net ‘in between jobs’ was. Ik had geïnterimd, maar dat interimschap was voorbij. Ik kon er dus voor kiezen om een maand lang fulltime bij – destijds nog – De Nederlandse Opera mee te lopen.

Na die maand gingen we evalueren en toen kwam de onvermijdelijke vraag van Truze: “Wat ben je nu van plan?” En vervolgens vroeg ze: “Zou je willen blijven?”

Ik heb gezegd: “Mijn handen jeuken.”

Ik weet nog dat mijn coach destijds zei: “Let goed op, je komt op een non-hiërarchi- sche plek in een hiërarchische organisatie terecht. Dat betekent dat je met je natuur- lijke gezag je een plek zult moeten veroveren.” Die zin heb ik altijd onthouden.

Want toen ik bij De Nationale Opera begon was er eerst geen duidelijk baanom- schrijving. Ik mocht als het ware mijn eigen baan creëren. Ik had de afgelopen jaren dan ook veel afwisseling in mijn taken. Bij beleidsvoorbereiding en uitvoering had ik een sleutelpositie, op zakelijk gebied, maar ook bij organisatie-ontwikkeling. Vooral als projectleider fusie heb ik in de periode 2010-2012 veel geleerd en veel plezier beleefd. Het was een complexe puzzel waarbij veel mensen betrokken waren en ik mocht het proces aansturen!

*‘Als die ruimte me niet door
de andere mensen gegund was,
had het ook mis kunnen gaan’*

Een non-hiërarchische plek in een hiërarchische organisatie. Ik moest dus als het ware van opzij dingen voor elkaar krijgen, niet vanuit een positie van macht, hoewel ik absoluut rugdekking had van Truze. Een uitdagende combinatie: ik was heel resultaatgericht en had veel vrijheid, maar als die ruimte me niet door de andere mensen gegund was, had het ook mis kunnen gaan.

Heel nuttig was ook een andere les, die ik leerde van de directeuren Harry Starren en Valentijn Ouwens van de Baak: probeer af en toe je vraagstukken te abstraheren

en ze zo breder toepasbaar te maken. Dus niet: heb ik wel genoeg specifieke kennis? Maar: wat zijn de grotere lijnen, hoeveel doorzie ik en hoe kan ik in relaties met anderen dingen voor elkaar krijgen? Het gaat meer om de middelen dan om de kennis.

Als je op die manier naar organisaties gaat kijken worden ze een stuk hanteerbaarder. Dan zijn er behoorlijk wat overeenkomsten tussen een bedrijf als Shell en Nationale Opera&Ballet. Dat zou ook een mooie uitwisseling kunnen zijn, tussen de zakelijke leiders van verschillende sectoren. En niet alleen leerzaam voor de culturele sector denk ik, wij hebben ook behoorlijk veel te bieden. Bijna elke maand ontwikkelen we immers een geheel nieuw product dat we vervolgens met succes aan de man brengen.'

De kennis die ik toen opdeed breng ik nog steeds in de praktijk

Maarten van Boven

Toen: adjunct directeur Paradiso

Nu: algemeen en artistiek directeur Muziekgebouw aan 't IJ

FOTO: ERIK VAN GURP

'Ik had het geluk dat ik in Paradiso onder Pierre Ballings werkte. Dat was als het ware stagelopen op heel hoog niveau, want Pierre deelde zijn kennis gul en door hem wist ik ook al vrij veel over de opbouw van programma en publiek en hoe je op die vlakken de vernieuwing op gang houdt. Dus koos ik ervoor om 'branchevreemd te gaan'. Ik koos voor een ander onderdeel van de kunstensector en maakte contact met Macha Roesink van Museum De Paviljoens in Almere. Grappig genoeg ontdekte ik al vrij snel vooral de overeenkomsten tussen onze disciplines. Ook zij wilde een brug slaan tussen kunstliefhebbers en mensen die er verder vanaf stonden. Ook zij keek verder dan haar discipline alleen, ook zij bouwde aan het cultureel erfgoed voor de toekomst.

Het zijn lessen die ik heb meegenomen, die ik nu als algemeen en artistiek directeur van Muziekgebouw aan 't IJ nog steeds toepas. Neem de vernieuwing van de concertpraktijk: *The Rest is Noise* is een serie concerten die uit de concertzaal klimt, die het publiek meeneemt naar andere plekken in het gebouw. Onze partners zijn 22tracks, Subbacultcha en Gonzo (circus). Groepen die die net als wij goed voorbij grenzen kunnen kijken.

Ik zeg altijd dat we als Muziekgebouw aan 't IJ bouwen aan de Soundtrack van de Toekomst. Macha deed dat ook: zij bouwde aan het diorama van de Stedelijke Cultuur.

Het filosofische concept Rhizome, dat was ook een fascinatie van Macha. Dat je je bedrijf niet ziet als iets met een begin en een eind, als een meetbaar ding. Het is eerder een theatergezelschap waar je als directeur moet zorgen voor samenhang, voor onderlinge groei. Dus niks van boven opleggen, maar een sfeer creëren waarin de mooiste dingen ontstaan. Een bedrijf is geen organigram, het is een levend wezen. Ook dat heb ik meegenomen.

*‘Met De Overdracht gaven we onszelf
meer middelen om met al
die veranderingen om te gaan’*

Ik denk wel dat het een goed moment was, destijds, om De Overdracht te doen. De politiek was in beweging, het publiek was in beweging, het aanbod bleef zich ontwikkelen, er kwamen nieuwe presentatievormen. Met De Overdracht gaven we onszelf meer middelen om met al die veranderingen om te gaan.

En de kennis die ik toen opdeed breng ik nog steeds in de praktijk. Het kan ook dat we met ons project mede aan de basis stonden van Leiderschap in de Cultuur dat het ministerie van OCW nu heeft ontwikkeld. Ik geloof ook nog steeds in kennisoverdracht. Ik vind dat wij nu, als meer gevestigde orde, oog moeten houden voor de jongere generatie. Dat we elkaar in de arm moeten nemen en verder kunnen helpen, dat generaties juist ook van elkaar kunnen leren. Dus als er nu nog een programma zou komen zou het wat mij betreft ook De Uitwisseling kunnen heten.’ [JS]

Voor het leiderschapsproject De Overdracht stelde de VandenEnde Foundation van 2005-2008 een bijdrage beschikbaar van in totaal € 16.821.

*Martijn Fischer
als André Hazes
in de succes-
volle musical
'Hij Gelooft in
Mij' 2012-2015*

FOTO: ROY BEUSKER

FOTO: LEVIN DEN BOER

Joop van den Ende, geflankeerd door prof. Fred Lachotzki MBA en Iris, Janine en Vincent van den Ende. Voor zijn verdiensten als cultureel ondernemer ontving hij op 10 september 2012 een eredoctoraat aan Nyenrode Business Universiteit.

5

Joop van den Ende over cultureel ondernemen

Op 10 september 2012 werd Joop van den Ende door Nyenrode Business Universiteit een eredoctoraat toegekend wegens zeer uitstekende verdiensten voor de maatschappij, de culturele sector en de entertainment industrie.

In zijn dankwoord ging hij uitvoerig in op zijn ervaringen als cultureel ondernemer. Hieronder een samenvatting van zijn betoog.

Dit is een van de meest eervolle momenten uit mijn carrière. Het eredoctoraat van de Nyenrode Business Universiteit zie ik als een erkenning voor mijn inspanningen als ondernemer om cultuur onder de aandacht te brengen van een breed publiek. Bij het aanvaarden van dit eredoctoraat doe ik graag een oproep aan studenten om zich meer te gaan verdiepen in de grote economische mogelijkheden van cultuur.

Als ik terugkijk op mijn leven zie ik een ongelooflijk aantal flops. Ik heb veel in de praktijk moeten leren. Als je leert en tentamens en examens moet doen heb je nou eenmaal niet altijd fantastische cijfers. Dat is ook mij overkomen, maar gelukkig waren er ook voldoende successen en mag ik nu hier voor u staan. Ik wil proberen een aantal adviezen uit mijn leven door te geven aan de jongeren die nu gaan studeren. Zij gaan aan een nieuw leven beginnen.

Passie: Ondanks dat ik 70 ben begin ik, niet iedere maar wel bijna, iedere dag met de gedachte dat het verrukkelijk is om zaken te mogen doen, om gehoor te kunnen geven aan mijn passie. Bij alles wat ik in mijn leven heb gedaan hoort het woord passie. Ik ben gepassioneerd om iets voor elkaar te krijgen.

Doel: Als je die passie voelt – ook al kun je hem nog niet helemaal omschrijven – is de volgende vraag: wat is mijn doel? Ik vind dat jonge mensen daar goed over na moeten denken, want de keuzes die je pakweg tussen je 16e en 25e maakt zijn bepalend voor je hele leven en kunnen ervoor zorgen dat je je werk met plezier doet. Ik kan het iedereen aanbevelen.

Plan: Uit de passie en het doel dat je je hebt gesteld ontstaat een plan. Iedereen die verder wil komen in zijn leven zal een plan moeten maken. Ik noemde dat mijn persoonlijk masterplan. Terugkijkend was dat een heel beperkt plan. Maar als je al die plannetjes op een rij zet – en dat is in mijn biografie gebeurd – zie ik mezelf als een gepassioneerde man met een doel en een plan. En het resulteerde in redelijke successen. Financieel gezien pakte het aardig uit, soms niet, soms wel.

Innoveren: De essentie die ik graag wil meegeven aan de studenten is: als je ervoor

hebt gekozen om ondernemer te worden zal je iedere dag, je leven lang, kleine en grote problemen moeten oplossen. Je zult steeds nieuwe dingen moeten bedenken, je zult altijd moeten innoveren.

Focus: Ondernemers in spe, let op: als je denkt dat je succes hebt en nog meer denkt te kunnen gaan verdienen, ligt er een groot gevaar op de loer. Ik raakte mijn totale focus kwijt. Ik was overal bezig ballen in de lucht te houden en dat was verkeerd. Het is erg belangrijk voor een ondernemer om ervoor te zorgen de eigen talenten goed te kennen.

Ego: Persoonlijke ego's mogen de groei van een onderneming met al zijn medewerkers nooit in de weg staan. Ik hoef u de vele voorbeelden niet te noemen van bedrijven die door de ijdelheid van het management of de directie in grote gevaren zijn gebracht. Ego en ijdelheid behoren tot de grootste gevaren voor een ondernemer.

Mijn advies is dus: luister naar je eigen gevoel, naar je droom en denk na over de langere termijn in plaats van na te denken over hoe je morgenochtend het geld al denkt te kunnen pakken. Geloof kortom in het werk waar je van houdt, het product dat je creëert of wat het ook is.

Ik was 58 jaar, had alles verkocht, was doodziek. Ik had een gezin met mijn vrouw Janine en onze kinderen en was dodelijk bezorgd over hoe we verder zouden moeten. Want dan heb je geld maar ben je doodziek. Je hebt er eigenlijk niets aan. We hebben toen langzaam weer een nieuw masterplan gemaakt. En steeds maar weer ervoor zorgen dat je bij je plan blijft. Als je dat niet doet raak je los en bereik je je einddoel niet. Passie, het doel en een plan. Als je dat niet hebt, kom je nergens. We hebben alles opnieuw bekeken en gezegd: oké, we kiezen voor één van de dingen die ik zo mooi vind: theater. Maar ik houd het klein, lekker in Nederland, bij de kinderen op school een kleine amateurregie doen.

Ik kon me er erg op verheugen. Maar ik heb één echt probleem, en dat wil ik wel bekennen vandaag: ik kan niet iets op kleine schaal doen. Het moet altijd meteen meer en groter zijn. En dat werd Stage Entertainment met 30 theaters in 8 landen, 3000 medewerkers, 600 miljoen euro omzet en per jaar 11 miljoen tickets.

Wij zijn toen ook begonnen om de *VandenEnde Foundation* op te zetten. Ik kan u zeggen dat dat voor Janine en mij, maar ook voor de kinderen, veel plezier heeft opgeleverd. Waar ik ook spreek en met wie ik ook spreek, ik geef graag het advies: 'Denk na. Porsches, Lamborghini's en hoe die auto's ook mogen heten, zijn mooi. Maar het is nog fantastischer om jong talent kansen te geven.' Het is fantastisch om een talent, met steun van allerlei adviseurs, te herkennen en dat talent net dat te geven waardoor een volgende stap in zijn ontwikkeling mogelijk wordt. Als ik terug-

kijk heb ik ook een aantal stapjes kunnen zetten omdat mensen in mij een talent zagen.

Iedere dag moet je bij de beslissingen die je moet nemen je afvragen of je jezelf in de spiegel kunt blijven aankijken. Kortom, of het nog klopt. Nogmaals, ik bedoel niet dat je daar heiliger dan de paus in moet zijn. Het gaat om essentiële punten. Geld van een ander betekent dat het niet van jou is. Ga niet voor de korte termijn, ook al zijn er in dat opzicht voorbeelden te noemen zoals allerlei geslaagde internetontwikkelingen. Je kunt de Internetrevolutie wat dat betreft vergelijken met de Industriële Revolutie 100 jaar geleden. Alles verandert. Ik weet niet hoe over tien jaar de winkelstraten eruit zullen zien. Het zal een veldslag worden, met heel veel teleurgestelde en failliete mensen en heel veel nieuwe, succesvolle mensen. Dat is wat er gaat gebeuren en daar moet je als ondernemer bij zijn.

Je moet als ondernemer nadenken, iedere dag opnieuw.

Ik wil afsluiten met te zeggen dat ik op een gezonde manier jaloers ben op de jonge, nieuwe generatie. De wereld ligt aan jullie voeten. Jullie kunnen communiceren overal waar jullie willen. Er zijn bijna geen grenzen meer en alles lijkt mogelijk. Dat maakt het ook moeilijk maar onthoud: maak keuzes en breng focus aan. [JS]

FOTO: AMSTERDAM LIGHT FESTIVAL

6

Blockbusterfonds

RYCLEF RIENSTRA

Mandeville-lezing

‘Kunst is niet louter een kostenpost’. Met deze krachtige uitspraak nam Joop van den Ende stelling tegen het regeringsstandpunt dat de kunsten ten onrechte louter als last en kostenpost beschouwde.

‘Kunst is niet louter een kostenpost’

Hij deed dit bij gelegenheid van de 17e Mandeville-lezing die hij op 19 mei 2011 uitsprak naar aanleiding van het hem door de Erasmus Universiteit Rotterdam verleende maatschappelijk eredoctoraat. In zijn gepassioneerde betoog riep hij op om niet op cultuur te bezuinigen maar er juist extra in te investeren. Met cultuur kan immers ook geld verdiend worden. Hij stelde voor om een speciaal cultuurfonds in het leven te roepen dat aantrekkelijke, culturele publieksevenementen van internationale kwaliteit mogelijk zou moeten maken. Dit zou niet alleen een economische impuls opleveren, ook de kwaliteit van het toerisme zou er bij gebaat zijn.

Samenwerking

Om het idee van dit nieuwe cultuurfonds verder vorm te geven, ging de *VandenEnde Foundation* de samenwerking aan met het Prins Bernhard Cultuurfonds, VSBfonds en de BankGiro Loterij. De drie cultuurfondsen zouden elk voor een periode van vijf jaar, jaarlijks 500.000 euro beschikbaar stellen. De BankGiro Loterij zegde toe jaarlijks een bedrag van 3 miljoen euro, oplopend tot 10 miljoen euro beschikbaar te stellen.

Willemijn de Vries, coördinator van het Blockbusterfonds: ‘Door deze unieke samenwerking kwam voor een periode van vijf jaar een budget beschikbaar van zo’n 57,5 miljoen euro. Dat is vele malen meer dan wat de fondsen afzonderlijk aan dit soort activiteiten zouden besteden.’

In april 2012 werd het Blockbusterfonds gepresenteerd aan premier Rutte. Benadrukt werd dat dit private fonds niet beoogt de overheidsbezuinigingen op cultuur te compenseren, maar juist is ingesteld om nieuwe initiatieven te stimuleren.

Links::
‘Big Tree’,
Jacques Rival,
Amsterdam Light
Festival 2013 -
Blockbusterfonds

FOTO: JAMES BARNOR, 1960

*Tentoonstelling
'Step into the
Sixties' in het
Tropenmuseum,
Amsterdam.
Blockbusterfonds*

FOTO: THIJS BOONTJES

*Unseen Photo
Fair 2012-2015.
Blockbusterfonds*

‘Het Blockbusterfonds is ingesteld om nieuwe initiatieven te stimuleren’

Het Blockbusterfonds ging van start met leningen aan onder meer Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam voor de tentoonstelling *De Weg Naar Van Eijck* en het nieuwe fotofestival *Unseen* in Amsterdam. In juni werden de vertegenwoordigers van culturele instellingen in een bomvol DeLaMar Theater nader geïnformeerd over de ambities en criteria van dit nieuwe fonds.

Revolving fund

Het Blockbusterfonds verstrekt renteloze leningen die bedoeld zijn om instellingen meer financiële armslag te geven om bijvoorbeeld hun marketingactiviteiten te intensiveren. Met als uiteindelijk doel een groter publieksbereik en daardoor ook meer eigen inkomsten. De lening kan ook in de aanloopfase van een evenement worden ingezet ter dekking van de liquiditeitsbehoefte. Of als garantiebijdrage voor een eventueel exploitatierisico.

Omdat het Blockbusterfonds is opgezet als een *revolving fund* moeten de toegekende leningen terugbetaald worden. Doordat de uitgeleende gelden uiteindelijk weer terugvloeien, vergroot dit de investeringsmogelijkheden van het Blockbusterfonds. Mocht een ambitieus en gedegen opgezet evenement tegen alle realistische prognoses in minder bezoekers en daarmee minder inkomsten opleveren dan verwacht, kan de lening gedeeltelijk of geheel kwijtgescholden worden.

Projecten

Een greep uit recent ondersteunde projecten: *Munch:Van Gogh*, een tentoonstelling in het Van Goghmuseum Amsterdam, waarin met topstukken aandacht besteed wordt aan de relatie tussen het werk van beide kunstenaars; de tentoonstellingen *Carthago* in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en *The Sixties, a worldwide happening* in het Tropenmuseum Amsterdam, over de grensoverschrijdende verbanden van de *flower power*; *Unseen Photo Festival*, een unieke fotobeurs en -festival in Amsterdam, dat in 2015 voor de vierde keer plaatsvond.

Podiumkunsten

In de praktijk werkt het gekozen model van het Blockbusterfonds goed voor museale evenementen en festivals. Willemijn de Vries: ‘Onlangs hebben wij een evaluatie laten uitvoeren om te bezien hoe de doelstellingen van het fonds nog verder geoptimaliseerd kunnen worden. Naar aanleiding hiervan is besloten meer aandacht te

schenken aan podiumkunstprojecten.' Een eerste ervaring werd al in 2014 opgedaan met de muziektheatervoorstelling *War Horse*. Met enkele andere theaterproducenten worden nu plannen uitgewerkt voor bijzondere voorstellingen waarbij de investering van het Blockbusterfonds een aanjagende rol kan spelen.

Over de toekomst van het Blockbusterfonds vallen nu nog geen voorspellingen te doen. Maar zeker is dat nu al gezegd kan worden dat andermaal aangetoond is dat investeren in cultuur loont.

FOTO: ROY BEUSKER

Blockbusterfonds presentatie 18 april 2012.

Premier Rutte ontvangt een symbolische toegangkaart voor een cultureel Blockbusterevenement.

Joost van Lanschot (directeur VSBfonds), Boudewijn Poelmann (directievoorzitter van de Holding Nationale Goede Doelen Loterijen), premier Mark Rutte, Alexander Rinnooy Kan (voorzitter Raad van Toezicht Prins Bernhard Cultuurfonds), Joop van den Ende (voorzitter VandenEndeFoundation).

Vincent van Gogh, 'Sterrennacht boven de Rhône', 1888. Musée d'Orsay, Parijs

De tentoonstelling Munch: Van Gogh in het Van Gogh Museum in Amsterdam kwam tot stand met een bijdrage van het Blockbusterfonds

Edvard Munch, 'Sterrennacht 1922', Munchmuseum, Oslo

DE LA MA

ENTREE

ENTREE

FOTO: ROY BEUSKER

AR THEATER

111 GELOOFT IN MIJ

NIM
BOHN
ZAAL

FOTO: COCO VAN DUIVENVOORDE

7

Ervaren dat theater bijzonder kan zijn

Gesprek met directeur Edwin van Balken en adjunct-directeur Robert Guijt van het DeLaMar Theater

JOWI SCHMITZ

Norm

Het is 2015 en het DeLaMar theater bestaat vijf jaar. Directeur Edwin van Balken en adjunct-directeur Robert Guijt, waren er vanaf het eerste moment bij. Ze koesteren hun theater, ze zoeken steeds de beste koers. Een eigen koers, want beiden hebben zich vanaf het begin niet teveel met anderen bezig gehouden. Andersom was dat wel het geval. Regelmatig klinken er in de pers of op internet vriendelijke of minder vriendelijke adviezen over stukken die het DeLaMar zou moeten laten zien, over acteurs die er wel of niet zouden moeten spelen. Van Balken staat open voor suggesties, maar trekt zich verder weinig aan van grenzen die anderen hebben bedacht. 'We zijn geen "commercieel" theater. We werken ook niet met uitsluitend bekende Nederlanders of "commerciële" acteurs – voor zover die bestaan. We brengen stukken die ons raken. Herkenbare verhalen over echte mensen, gespeeld door acteurs waar we van houden en die goed in het spelersensemble passen. Dat is de norm.'

Tot nu toe is die eigen koers iedereen goed bevallen, ook de bezoekers. De bezoekersaantallen stegen ieder jaar en bleven de afgelopen twee jaar stabiel. In 2013 en 2014 trok het DeLaMar respectievelijk 500.000 en 470.000 bezoekers, ook door de eigen producties. En dat allemaal met maar één hoofdbegunstiger, de *VandenEnde Foundation*, die een miljoen per jaar in de programmering van het theater investeert. Van Balken: 'Dat klinkt misschien als veel, maar op 500.000 bezoekers, is dat 2 euro subsidie per bezoeker. Als je dan weet dat andere theaters op rond 20 euro subsidie per bezoeker zitten, dan doen we het toch behoorlijk goed.'

Details

In de geest van de oprichters, streeft Van Balken samen met adjunct-directeur Robert Guijt sinds de opening in 2010 naar een 'aantrekkelijk en publieksvriendelijk' theater.

Van Balken: 'Die aantrekkelijkheid van het DeLaMar bestaat uit drie elementen: het gebouw, de producties, de gastvrijheid.' *Guijt:* 'De eerste keer dat mensen hier binnen-

komen zijn ze verrast door de sfeer, de vriendelijke medewerkers en de voorstelling. Maar na die eerste keer gaan ze dat verwachten, je moet dus steeds manieren blijven vinden om ze te blijven verrassen.'

'Je moet dus steeds manieren blijven vinden om ze te blijven verrassen'

Het lijken details, maar juist die details maken het verschil tussen 'redelijk' en alle armen juichend in de hoogte.

Van Balken komt uit het bedrijfsleven. Hij was onder meer commercieel directeur van NS Stations en hij werkte als Retail Manager bij Schiphol. Guijt was eerder adjunct-directeur bij Carré, heeft een Hoge Hotelschool achtergrond en veel ervaring in het ontwikkelen en aansturen van horeca in grote theaters. Van Balken is eindverantwoordelijke voor de artistieke koers en het gehele theater, Guijt richt zich op de dagelijkse bedrijfsvoering. Samen benaderen de directeuren het DeLaMar als een 'Theaterbedrijf'. Een ondernemende en gepassioneerde club mensen, die zich dagelijks voluit inzetten maar waar altijd bijsturing nodig is.

Eigen producties

Het theater heeft zich de afgelopen vijf jaar verder ontwikkeld. Van Balken: 'Bij de opening waren we alleen een programmerend theater. We kozen uiteraard zorgvuldig wát we programmeerden, maar het was altijd werk van gastproducenten. Eind 2011 heb we de DeLaMar Producties opgericht. Vanaf dat moment zijn we ook een producerend theater. Dat is een vrij natuurlijk, maar snel proces geweest.'

Het ging zo: Van Balken zocht naar aantrekkelijke producties voor de zomer. Want om het theater in de zomer gesloten te laten, vond hij zonde.

Onnodig bovendien, er was genoeg publiek dat in de zomer de stad bezocht en vast zin had in een plezierige theateravond. De producenten moesten er om lachen. Iedereen wist immers dat publiek in de zomer niet naar het theater gaat. Er was ook geen bereidheid om speciaal voor het DeLaMar een stuk te produceren. 'Dus toen besloten we het zelf te doen,' aldus Van Balken. 'We vroegen actrice Tjitske Reidinga en regisseur Antoine Uitdehaag om samen mee te denken over producties voor in de zomer. Het eerste stuk werd *Het geheugen van water* in 2012 (38.000 bezoekers), waarna in 2013 *Een ideale vrouw* (45.000 bezoekers) volgde. Toen kwam er een najaars-productie *De tijd voorbij*. Steeds opnieuw bleek dat er voldoende publiek naar het theater stroomde om onze voorstellingen te zien – zomer of geen zomer.'

De eigen producties zijn alleen in het DeLaMar te zien, benadrukt Van Balken. 'Dat geeft de mogelijkheid tot een groots decor, het hoeft immers niet te worden ingepakt en in een ander theater weer te worden opgebouwd. Het geeft bovendien een zekere exclusiviteit aan het theater: mensen weten dat ze in het DeLaMar moeten zijn voor een toegankelijk toneelstuk van kwaliteit. Bovendien zijn er genoeg boeiende acteurs die graag bij ons in Amsterdam willen spelen.'

Het besluit om zomervoorstellingen te gaan produceren had gevolgen voor het theaterbedrijf DeLaMar. Er moest meer personeel worden aangetrokken. De marketing- en publiciteitsafdeling werkte op volle toeren om de zomerproducties bekendheid te geven. Een ander gevolg van de zomerproducties, maar bijvoorbeeld ook van de musical als *Hij Gelooft in Mij*, was de toenemende vraag naar goede horecavoorzieningen. Dit in 2012 tot de bouw van een tweede restaurant op de bovenverdieping van het theater. Guijt: 'Ons Grand Café zat voortdurend vol. Het was vervelend om zoveel mensen 'nee' te moeten verkopen. Bovendien konden we slecht grotere groepen kwijt, terwijl die zich wel meldden voor een hapje en een drankje voorafgaand aan de voorstelling.'

'Tjitske Reidinga verbond zich als leading lady voor langere tijd aan het DeLaMar'

Herhalingsbezoek

De meest succesvolle voorstelling voor het DeLaMar tot nu toe was de voorstelling *Hij Gelooft in Mij*. Deze originele musical van Stage Entertainment ging op 11 oktober 2012 in première en zou oorspronkelijk acht maanden in de Wim Sonneveldzaal staan. Dat werd uiteindelijk twee-en-half jaar. Veel aandacht was er ook voor het feit dat Tjitske Reidinga zich als *leading lady* voor langere tijd verbond aan de eigen producties van het DeLaMar.

Goed nieuws in 2015 waren de Colombina-nominatie van Loes Luca voor haar rol in *Bedscènes* en de nominatie voor de Louis d'Or van Hajo Bruins voor zijn rol in *Welkom in de familie*. En niet te vergeten was er dat jaar de succesvolle - en tevens unieke, want eerste - toneelrol van André van Duin met Kees Hulst in *The Sunshine Boys*.

Het zijn stuk voor stuk voorbeelden van de toegankelijke kwaliteitsvoorstellingen waar Van Balken naar streeft. Voorstellingen die bovendien in een goed verzorgde en gastvrije omgeving worden vertoond. Iets wat zich uitbetaalt in herhalingsbezoek. Want daar komt de expertise van Robert Guijt om de hoek kijken. Een goed stuk is een goede reden om naar het theater te gaan, maar als dat theater zelf ook prettig is om te zijn, is de kans dat je terugkeert voor een nieuw stuk, groter.

Hostmanship

Gastvrijheid tot kunstvorm verheven, dat is het principe van 'Hostmanship', een managementfilosofie uit Zweden die Guijt voor het DeLaMar heeft omarmd. Het heeft zelfs eind 2014 geleid tot een interne, 'Hostmanship Academy'. Een uitgebreide serie trainingen voor alle *front of house*-medewerkers in DeLaMar, met steeds als uitgangspunt de vraag: 'wat maakt dat mensen zich welkom voelen?' 'Hostmanship helpt bij de totaalervaring', aldus Van Balken. *Guijt*: Je komt binnen en de deur wordt voor je opengehouden. Mocht de bezoeker moeilijk ter been zijn en met de lift gaan, dan loopt een medewerker mee de lift in en brengt de gasten naar hun plaatsen. Het is geen vaste set regels die je uit je hoofd moet leren. Het is een manier van kijken en daar naar handelen.'

Om een indruk te geven van die manier van denken maakten de vaste medewerkers zelfs voor de nieuwe medewerkers een boekje met tips. Doel: het bereiken van het ultieme gastvrijheidsgevoel.

Niet dat het allemaal 'Disney' hoeft te worden, stellen Van Balken en Guijt, maar waar het om gaat is een manier van denken. Als je goed voor iemand zorgt, zorgt diegene goed voor jou. Dus het Hostmanship geldt ook voor de acteurs in de kleedruimtes beneden. Er staan bloemen op tafel, de kluisjes zijn groot genoeg voor een laptop. De douches en het sanitair zijn goed en er is een welkome artiestenfoyer.

Het blijkt lastig om over de filosofie van de gastvrijheid te praten zonder steeds in termen als 'leuk' en 'fijn' te vervallen. Want dat is nu eenmaal steeds bedoeling: gasten moeten het 'leuk' en 'fijn' hebben. Ze moeten na afloop, als ze met een discreet mailtje heel kort om hun mening wordt gevraagd, het liefst een 9+ geven. *Guijt*: 'We zitten nu meestal op de 8,8 of de 8,9. Dat is natuurlijk niet slecht, maar ook dáár blijven we voortdurend zoeken naar verbetering.'

Zakelijke partijen

De combinatie van goede producties voor een breed publiek, mooi pand en gastvrijheid, heeft het DeLaMar ook een stevige positie binnen het theaterlandschap opgeleverd. Ook weten steeds meer zakelijke partijen het theater te vinden. *Guijt*: 'Soms geven ze steun en krijgen ze in ruil ervoor vip-kaartjes voor premières, soms steunen ze niet alleen het theater, maar volgen ze er ook een cursus Hostmanship, zoals ABN AMRO. Soms wordt hun product in de foyer verkocht, zoals de chocola van Tony Chocolonely. De meeste sponsorcontracten zijn voor vijf jaar aangegaan en we hebben ze onlangs vrijwel allemaal verlengd. Daar ben ik al heel blij om.'

'Het gebouw wordt ook verhuurd voor zakelijke of feestelijke evenementen, bijvoorbeeld het *Goed Geld Gala* van de Nationale Postcode Loterij, aandeelhoudersvergadering van Heineken, verschillende filmpremières als *Gooische Vrouwen* en *Alles*

FOTO: ROY BEUSKER

is *Familie*. De meeste toeloop krijgen we door mond-tot-mond reclame. Want we zijn niet per se het goedkoopste theater voor evenementen en bespelers, maar wie het DeLaMar boekt, krijgt er ook de goede sfeer, state-of-the-art faciliteiten en goed opgeleid technisch personeel bij'

Overigens is Hostmanship niet alleen maar soft en aardig. De directeuren bestuderen iedere ochtend een rapport met cijfers over alle facetten van het theater. *Guijt*: 'Ik kan precies zien hoe de omzet is geweest, welke drankjes zijn verkocht, welke snacks goed lopen. En als er iets niet klopt, dan passen we dat aan.'

Theaterhit

Na het grote succes van *Hij Gelooft in Mij* is het nog even zoeken naar een nieuwe theaterhit. Dat is nu eenmaal niet iets wat je kunt afdwingen. Veel wordt verwacht van de muziektheatervoorstelling *De Tweeling*, die in oktober 2015 in première ging. Aan het gebouw en de bedrijfsvoering zal het in ieder geval niet liggen. Van Balken somt op: 'Onzelf constant verbeteren, eigen producties blijven maken en meer aandacht voor muziektheater, dat zijn onze ambities voor de toekomst. Talentontwikkeling heeft ook onze aandacht, maar is niet altijd haalbaar: onze kleine zaal heeft 600 stoelen, daar gooi je niet even iemand voor de leeuwen. Maar ik sluit niet uit dat we met jongere makers gaan werken. Wij zijn in voor alle goede ideeën. We leven niet op een eiland, we zijn cultureel ondernemers met open vizier: we werken met wat en met wie we tegenkomen.'

Guijt: 'Het is een bijzonder theater. Al was het maar omdat we publiek trekken waarvan je weet dat het soms nog nooit eerder naar een theater ging. We doen ons best ze enthousiast te maken.' [js]

Edwin van Balken

Robert Guijt

FOTO'S: ROY BEUSKER

Eigen producties DeLaMar Theater 2012-2015

Sophie
EEN LEVEN
IN 12 SCÈNES

TJITSKE REIDINGA
RIA EIMERS PETER BOLHUIS FREDERIK BROM E.A.
TEKST ROOS OÛWEHAND REGIE ANTOINE UITDEHAAG

VAN 3 NOV T/M 23 DEC
DELAMAR.NL

EXCLUSIEF IN HET **DE LA MAR THEATER**

ONTWERP STUDIO ROOM, NAARDEN

Eigen producties DeLaMar Theater 2012-2015

Eigen producties DeLaMar Theater 2012-2015

BEDSCÈNES
ALAN AYCKBOURN

TJITSKE REIDINGA
LOES LUCA LIES VISSCHEDIJK TINA DE BRUIN
GUY CLEMENS DICK VAN DEN TOORN XANDER VAN VLEDDER PETER BOLHUIS
REGIE ANTOINE UITDEHAAG

VAN 12 JUNI T/M 27 JULI
DELAMAR.NL

EXCLUSIEF IN HET
DE LA MAR THEATER

WELKOM IN DE FAMILIE
EEN BITTEREKOMEDIE

PETER BLOK JACQUELINE BLOM HAJO BRUINS
RUURT DE MAESSCHALK BOONHOUT VAN EUNT EREIJ
REGIE ANTOINE UITENDEALE TEKST BRITTA BLOM HANS CLEENDEERSE

VAN 5 NOV T/M 18 JAN
DELAMAR.NL

EXCLUSIEF IN HET
DE LA MAR THEATER

ONTWERPFFICHES: STUDIO ROOM, NAARDEN

KEES HULST OLGA ZUIDERHOEK FERDI STOFMEEL ANNA JONGEN

ANDRÉ VAN DUIN IN
THE SUNSHINE BOYS

REGIE GUS DE LANGE TEKST NEIL SIMON

VAN 2 APRIL T/M 17 MEI
DELAMAR.NL

EXCLUSIEF IN HET
DE LA MAR THEATER

TERUG NAAR TOEN
DELAMAR ZOMERKOMEDIE

TJITSKE REIDINGA
RENÉ VAN 'T HOF PETER BLOK DICK VAN DEN TOORN
GUY CLEMENS WIL VAN DER MEER BOONHOUT NIEUWERF HANS CLEENDEERSE FREDERIK BROM
TEKST MICHAEL FAYN REGISERING KEES PRINS REGIE ANTOINE UITDEHAAG

VANAF 11 JUNI
DELAMAR.NL

EXCLUSIEF IN HET
DE LA MAR THEATER

Uit de serie: Toneel 2009-2010

'A Streetcar named Desire'

Foto: Erwin Olaf, fotocollectie DeLaMar Theater

Ons DeLaMar Theater is een kunsthuis in de breedste zin. Het gebouw is in eerste instantie ingericht om creatieve theatermakers volop ruimte te bieden voor toneel, musical, dans en alle andere vormen van podiumkunst. In de intimiteit van de theaterzalen brengen hun voorstellingen bij het publiek emoties en gedachten teweeg.

Maar ook daarbuiten wil het DeLaMar Theater zijn bezoekers verrassen en ontroeren.

Janine van den Ende heeft, bijgestaan door deskundige adviseurs, een unieke fotocollectie voor het theater samengesteld. Er werden werken aangekocht van Nederlandse topfotografen als Anton Corbijn, Daniëlle Kwaaitaal en Inez van Lamsweerde & Vinoodh Matadin.

Hoogtepunt is een eigenzinnige opdracht die verstrekt werd aan vijf toonaangevende Nederlandse fotografen.

Viviane Sassen nam het thema glamour in relatie tot theater als uitgangspunt. Zij fotografeerde op de monumentale trappen van de Parijse zakenwijk *La Défense*. Fotograaf Hans Eijkelboom concentreerde zich op het thema publiek en bezocht hiervoor grote publieksevenementen zoals de *Gay Pride*, concerten van André Rieu en van De Toppers en het festival *Dance with the Kings*.

Voor Cuny Janssen was het thema aankomend talent de inspiratiebron voor een aantal ontroerende foto's gemaakt bij twee belangrijke balletopleidingen.

Erwin Olaf creëerde acht fotobeelden die op oorspronkelijke wijze scènes uit het internationale toneelrepertoire weergeven. Deze foto's zijn verrassend gecast met acteurs en artiesten uit diverse podiumdisciplines. Zijn geënceneerde foto van *The Sunshine Boys* leidde in 2015 zelfs tot de gelijknamige voorstelling in het DeLaMar Theater, met André van Duin en Kees Hulst in de hoofdrollen.

Koos Breukel fotografeerde aanvankelijk de 24 acteurs die in het eerste jaar bij verschillende producties in het DeLaMar Theater te zien zouden zijn. De oorspronkelijke foto's zijn jaarlijks aangevuld en inmiddels uitgegroeid tot een theatrale serie van 86 portretten van acteurs, actrices, cabaretiers, auteurs en regisseurs die de afgelopen vijf jaar met hun artistieke talenten hebben bijgedragen aan het succes van ons theater. Dat deed hij op bijna Rembrandteske wijze en zo vormen deze foto's een eigentijdse variant op de traditionele geschilderde acteursportretten.

De collectie fotoportretten is dynamisch en zal verder meegroeien met de toekomstige talenten die in ons DeLaMar Theater de komende jaren zullen bespelen.

De volgende pagina's bevatten een selectie uit de fotocollectie DeLaMar.

*'Who's afraid of Virginia Woolf?' Anne-Wil Blankers, Egbert-Jan Weeber,
Jeroen Krabbé, Carice van Houten, Loes Luca (vlnr)
Foto: Erwin Olaf, fotocollectie DeLaMar Theater*

Uit de serie Toneel 2009-2010
'The Sunshine Boys'
Foto: Erwin Olaf, fotocollectie DeLaMar Theater

*Zeggen dat een voorstelling pas
aanvangt op het moment waarop het doek
wordt opgehaald, is als beweren dat een leven
pas begint bij de geboorte. Denk eens aan alle liefde,
inspanning en zorg die daaraan al is voorafgegaan!*

*Tussen het moment waarop wij het theater binnenkomen
en het ogenblik waarop wij de zaal betreden bevindt
zich een tussenwereld van gangen en foyers die alvast
betoveren, koesteren, verleiden. Of wij ons ongeloof
een paar uur willen opschorten, vragen zij,
of wij ons willen openstellen voor
het wonderbaarlijke.*

Arthur Japin

*Uit de serie: Acteurs 2010-2015
Arthur Japin, Loes Luca, Simone Kleinsma, Freek de Jonge
Foto's: Koos Breukel, fotocollectie DeLaMar Theater*

Uit de serie: Publiek, 2009-2010

Gay Pride, Amstel Amsterdam

Sensation White, Arena Amsterdam

Foto's: Hans Eijkelboom, fotocollectie DeLaMar Theater

Uit de serie: Glamour

Foto: Viviane Sassen, fotocollectie DeLaMar Theater

Uit de serie: Talent, 2010
Nationale Ballet Academie
Foto: Cuny Janssen, fotocollectie DeLaMar Theater

Uit de serie: Talent, 2010
Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas
Foto: Cuny Janssen, fotocollectie DeLaMar Theater

Amagetsu 3

Foto: Yoshihiko Ueda, fotocollectie DeLaMar Theater

'Whispering Waters' 2009, Metis ed. 5 nr. 1

Foto: Danielle Kwaaitaal, fotocollectie DeLaMar Theater

A. Brood, Strijen, Holland 2002

Foto: Anton Corbijn, fotocollectie DeLaMar Theater

*Untitled #14,
The Birthday Party Series
Foto: Vee Speers, fotocollectie DeLaMar Theater*

Maggie Floating-campagnebeeld voor Yohji Yamamoto

Foto: Inez van Lamsweerde & Vinoodh Matadin, fotocollectie DeLaMar Theater

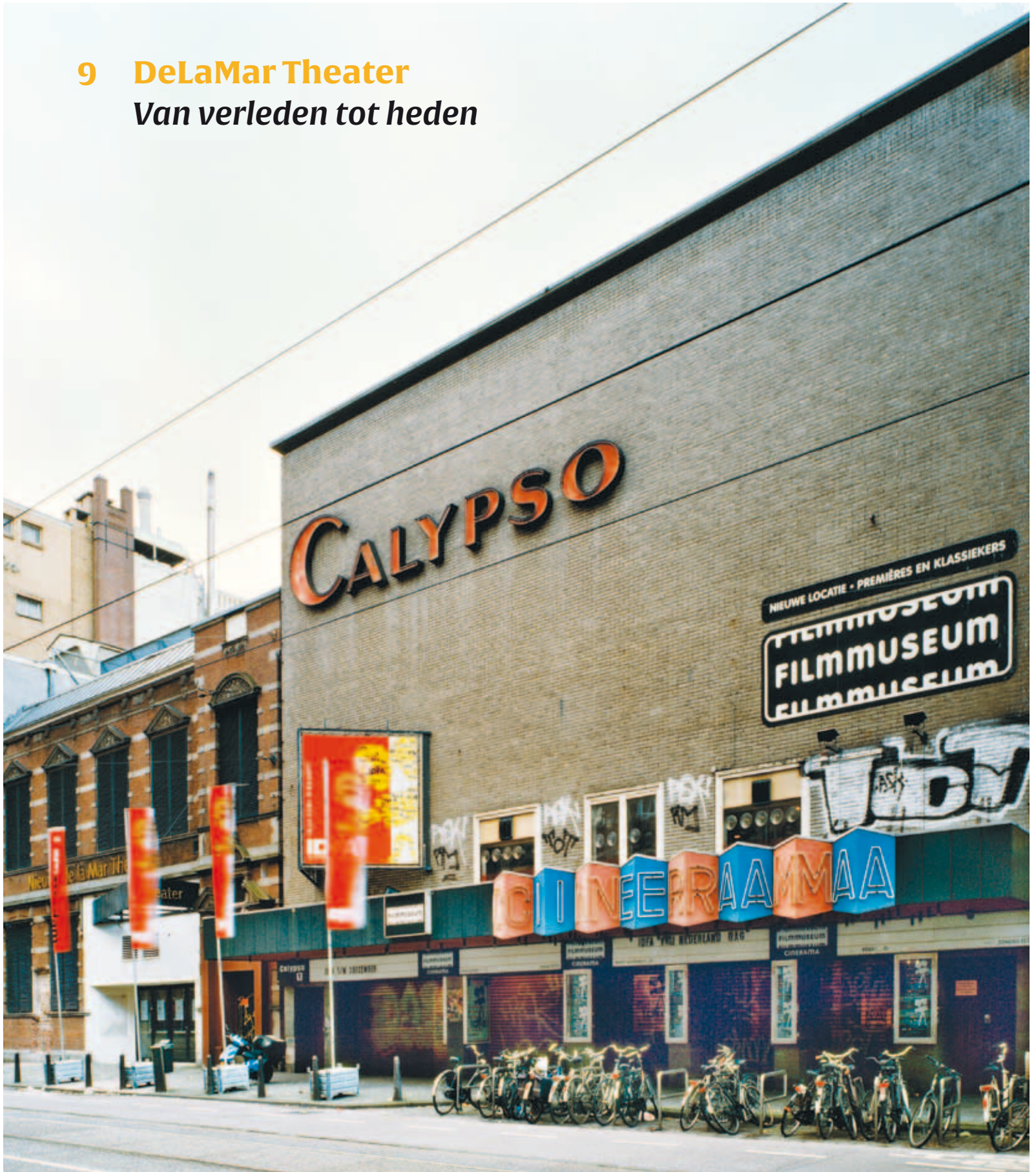

Uit de serie: Toneel 2009-2010

'Amadeus'

Foto: Erwin Olaf, fotocollectie DeLaMar Theater

9 DeLaMar Theater
Van verleden tot heden

1947

*De oorsprong
Fien de la Mar opent
het naar haar
genoemde theater*

1964

*Nieuwe de la Mar
Theater
Wim Sonneveld trekt
volle zalen in het
Nieuwe de la Mar
Theater*

2002-2006

*Nieuwe plannen
De VandenEnde
Foundation werkt
plannen uit voor een
nieuw kunsthuis.
Veel formele en
bouwkundige
obstakels moeten
worden overwonnen*

2010

*9 februari
Hoogste punt
Het hoogste punt is
bereikt*

*15 november
Presentatie
fotocollectie
Janine van den Ende
presenteert de door
haar samengestelde
fotocollectie in het
DeLaMar Theater*

*28 november
Gala-Opening
DeLaMar Theater
Toenmalig Koningin
Beatrix opent
het theater door*

*symbolisch de beelden
van de naamgevers
van de Wim Sonneveld
zaal en de Mary
Dresselhuys zaal te
onthullen*

2006

Sloop

De oude gebouwen van de bioscopen en het theater worden gesloopt

2008

9 september

Eerste paal

De eerste paal gaat de grond in

2009

23 september

Eerste steen

Joop en Janine van den Ende leggen de eerste steen

2011

Januari

'Doek!'

Loes Luca en Peter Blok gloriëren in Maria Goos' onvolprezen toneelstuk

Maart

Première Gooische Vrouwen

Deze succesvolle speelfilm zet het DeLaMar op de kaart als locatie voor filmpremières

Juli

Afscheid John Kraaijkamp sr.

Familie, vrienden en fans nemen in het DeLaMar afscheid van de op 86-jarige leeftijd overleden komiek en acteur John Kraaijkamp sr.

2011

Augustus

Virginia Woolf Marathon

Tijdens de Uitmarkt spelen bekende gelegenheidsduo's

12 uur achtereenvolgende de legendarische rollen van George en Martha uit de toneelklassieker van Edward Elbee

September

Ja hoor... daar is ie weer

Vanaf september speelt André van Duin zijn revue 'Ja hoor... daar is ie weer' drie maanden lang voor uitverkochte zalen

November

DeLaMar Theater-producties

Actrice Tjitske Reidinga verbindt zich voor drie jaar aan de eigen door het DeLaMar Theater te produceren zomer-komedies, die exclusief in dit theater te zien zullen zijn

2012

Augustus

Hazes Marathon

Tijdens de Uitmarkt geven verschillende acteurs, zangers en presentatoren hun interpretatie van de nummers van volkszanger André Hazes

19 augustus

Jong talentpresentatie VandenEnde Foundation

In samenwerking met het Amsterdamse Grachtenfestival

vindt de presentatie plaats van een aantal jonge muzikanten die een studiebeurs ontvingen van de VandenEnde Foundation

11 november

Hij Gelooft in Mij Galapremière van de musical 'Hij Gelooft in Mij'.

Deze zeer succesvolle musical over het leven van André Hazes zal tot 2015 in het DeLaMar staan en 700.000 bezoekers trekken

2012

28 november
DeLaMar 1 jaar

28 mei
500.000ste bezoeker
Anderhalf jaar na de opening verwelkomt het DeLaMar zijn 500.000ste bezoeker

17 juni
Het geheugen van water
Première 'Het geheugen van water'. Deze eerste

eigen zomerproductie trekt gedurende de zomermaanden volle zalen. Met onder meer actrice Tjitske Reidinga

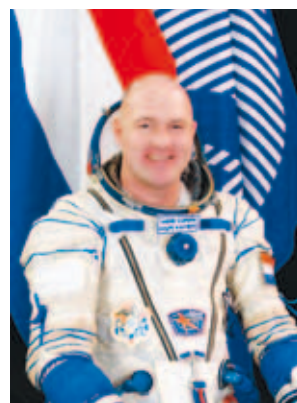
2013

Maart
Alleen

Gedurende de gehele maand speelt Claudia de Breij haar speciaal voor het DeLaMar gemaakte programma 'Alleen'

23 juni
Een ideale vrouw
De tweede eigen zomerkomedie met Tjitske Reidinga, 'Een ideale vrouw', gaat in première. Deze enthousiast ontvangen zomervoorstelling trekt ruim 44.000 bezoekers

September
Theatercolleges
In een overvolle Wim Sonneveldzaal geeft astronaut André Kuipers het eerste van een reeks theatercolleges

Oktober
De tijd voorbij
Op 20 oktober beleeft het dramatische toneelstuk 'De tijd voorbij' zijn première.

Ook in deze eigen theaterproductie heeft actrice Tjitske Reidinga, samen met acteur Peter Blok de hoofdrol

2013

December
Circus Kribbe
Freek de Jonge glorieert met zijn alom geprezen voorstelling 'Circus Kribbe'

December
Ramses Shaffy
Vier jaar na de sterfdag van de veelzijdige Ramses Shaffy vindt in het DeLaMar een muzikaal benefietfeest plaats voor de Stichting Ramses Shaffy

2014

16 maart
Vaslav
Première van de eigen productie 'Vaslav'. Met Jeroen Krabbé en Maarten Heymans in de hoofdrol

22 juni
Bedscènes
Première van 'Bedscènes', de derde eigen zomerkomedie met leading lady Tjitske Reidinga. In 2015 werd actrice Loes Luca voor haar rol van Dorien in dit stuk genomineerd voor de Colombina, de prijs voor de beste vrouwelijke bijrol

2015

26 januari
Goed Geld Gala
Het jaarlijkse Goed Geld Gala van de Nationale Postcode Loterij vindt plaats in het DeLaMar. Bij die gelegenheid wordt een bedrag van 312 miljoen euro gedoneerd aan goede doelen

Februari
Sonneveld in het DeLaMar
Vanaf 8 februari staat de musical 'Sonneveld' voor drie maanden in het DeLaMar Theater. Met Tony Neef als de legendarische cabarettier Wim Sonneveld, die in het verleden op deze plaats ooit zijn eigen theater had

12 maart
The Sunshine Boys
Première van toneel klassieker 'The Sunshine Boys'. Samen met Kees Hulst, glorieert André van Duin in zijn eerste toneelrol

16 november

Welkom in de familie
Première van alweer de zesde eigen theaterproductie. Voor 'Welkom in de familie', met

o.a. Peter Blok en Jacqueline Blom, krijgt hoofdrolspeler Hajo Bruins in 2015 een Louis d'Or nominatie voor beste mannelijke hoofdrol

1 december

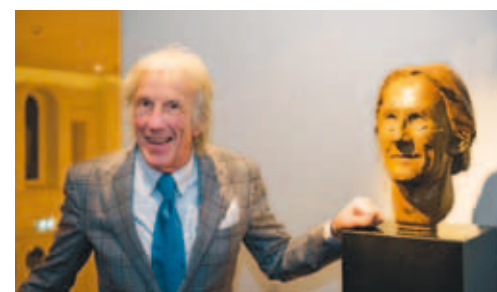
Première Gooische Vrouwen 2

In een afgeladen DeLaMar Theater gaat de speelfilm 'Gooische Vrouwen 2' in première

11 december

Freek 70

Ter ere van zijn 70ste verjaardag biedt het DeLaMar hem een bronzen beeltenis aan

21 juni

Terug naar toen
De vierde DeLaMar Theater zomerkomedie met actrice Tjitske Reidinga, gaat in première

11 oktober
De Tweeling

Première van de muziektheatervoorstelling 'De Tweeling' gebaseerd op de

gelijknamige best-seller van Tessa de Loo. De voorstelling, van de makers van de succesvolle musical 'Hij Geloofte in Mij', oogst brede waardering bij pers en publiek

28 november

DeLaMar Theater 5 jaar VandenEnde Foundation 15 jaar

Ruim 2 miljoen bezoekers en enkele honderden acteurs, actrices, cabaretiers, musici en kunstenaars hebben

in deze vijf jaar met hun aanwezigheid en enthousiaste reacties de waarde van dit bijzondere initiatief van de VandenEnde Foundation onderstreept

FOTO: COLLECTIE ANEFOJ/BEELDBANK NATIONAAL ARCHIEF

Nieuwe De La Mar, 1964

FOTO: PATRICK UNI

Het grote publiek weet ook nu het DeLaMar Theater te vinden, 2012

10 Projecten – een keuze

Dit hoofdstuk bevat korte beschrijvingen van een aantal exemplarische projecten en personen waaraan een of meerdere bijdragen zijn toegekend. Voor een volledig overzicht van alle bijdragen 2001-2015 zie pagina 183

André van Duin Comedy Award

Op 18 november 2014 ontving Jochem Myer als eerste artiest de André van Duin Comedy Award, een prijs die de *VandenEnde Foundation* instelde ter gelegenheid van het vijftigjarig theaterjubileum van André van Duin. Hiermee eert de *Foundation* Van Duin voor de tientallen jaren waarin hij met zijn veelzijdige komisch talent miljoenen mensen heeft vermaakt. Om de twee jaar zal hij de naar hem vernoemde ereprijs toekennen aan een bijzonder talent dat de traditie van het comedytheater voor een breed publiek voortzet en verder ontwikkelt.

Van Duin koos cabaretier, komiek en muzikant Jochem Myer (Leiden, 1977) als eerste winnaar van de prijs 'voor zijn veelzijdigheid als cabaretier'. Van Duin: 'Zijn humor spreekt jong en oud aan, zijn imitaties zijn briljant en zijn absurde humor is buitengewoon origineel. Ik volg hem al jaren en iedere keer weet hij mij weer te verrassen met zijn theateroptredens. Daarnaast, en misschien nog belangrijker: hij is ook nog een bijzonder aardig mens en een lieve collega.'

Aan de prijs is een geldbedrag verbonden van 12.500 euro, te besteden aan een speciaal doel, zoals het overdragen van vakkennis aan jongeren of een studie in een bepaald aspect van het comedytheater.

Voor de organisatie en het prijzengeld van de André van Duin Comedy Award stelde de VandenEnde Foundation met ingang van 2014 tweemaal 20.000 euro beschikbaar.

FOTO: ROY BEUSKER

Mary Dresselhuys Prijs

In 1992 riep Joop van den Ende de Mary Dresselhuys Prijs in het leven, vernoemd naar een van de beste actrices uit de twintigste-eeuwse Nederlandse toneelgeschiedenis, Mary Dresselhuys (1907-2004). De prijs wordt eens per twee jaar uitgereikt aan een acteur, actrice of gezelschap met een uitzonderlijk talent. De eerste jaren van het bestaan van de prijs zat Dresselhuys zelf de jury voor, sinds haar overlijden nam haar dochter en actrice Petra Laseur het stokje over.

In 2015 was actrice Anniek Pheifer (o.a. Nationale Toneel) de gelukkige, in 2013 won Fedja van Huêt de prijs en in 2011 viel de eer te beurt aan Tjitske Reidinga. Eerdere winnaars waren Mary Dresselhuys zelf (1992), Jeroen Willems (1994), Katelijne Damen (1996), Porgy Franssen (1998), Ramsey Nasr (2000), Sylvia Poorta (2002), Jacob Derwig (2004), Toneelgezelschap Wunderbaum (2006) en Beppie Melissen (2008). De prijs bestaat uit een penning ontworpen door beeldend kunstenaar Eric Claus en een geldbedrag van 12.500 euro, te besteden aan studie in welke vorm dan ook.

Voor de organisatie en het prijzengeld van Mary Dresselhuys Prijs stelde de VandenEnde Foundation vanaf 2001 tweemaal 20.000 euro beschikbaar.

FOTO: ROY BEUSKER

Cees Langeveld

Leerstoel Economie van de Podiumkunsten Erasmus Universiteit

De Faculteit voor Kunst- en Historische Wetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam kende tussen 2009 en 2015 de ontwikkelingsleerstoel Economie van de Podiumkunsten, ingesteld op initiatief van de gelijknamige stichting. Daarmee sloot de universiteit aan bij de hedendaagse behoefte om behalve op een sociologische en filosofische manier ook op een economische manier naar de podiumkunsten te kijken. De leerstoel werd bekleed door prof. dr. Cees Langeveld, econoom, consultant en directeur van het Chassé Theater in Breda, die in 2006 promoveerde op zijn onderzoek naar de economie van het theater. Hij had als opdracht een betere economische fundering te verwezenlijken van het denken over podiumkunsten, met mogelijke consequenties voor het gemeentelijke, landelijke en internationale beleid en de bedrijfsvoering op het vlak van de podiumkunsten. Dankzij de leerstoel kwam binnen de culturele economie meer aandacht voor het deelgebied podiumkunsten, werden studenten beter voorbereid op bedrijfsmatige functies binnen de podiumkunsten en groeide het zelfbewustzijn en de professionaliteit van de sector. De leerstoel leverde onder andere nieuwe inzichten op over prijsbeleid in relatie tot consumentengedrag, over de reisbereidheid van publiek en over het belang en nut van samenwerking binnen de podiumkunstensector. Na beëindiging van de leerstoel werd het vak *Economics of the Performing Arts* voortgezet, onder andere op verzoek van de studenten, met Cees Langeveld als universitair docent.

De leerstoel Economie van de Podiumkunsten ontving van 2009 tot 2015 in totaal 180.000 euro.

Leerstoel Cultureel Ondernemerschap en Management aan de Universiteit van Amsterdam

Sinds cultuur-staatssecretaris Rick van der Ploeg in de jaren negentig het begrip cultureel ondernemerschap op de kaart zette, maakt aandacht voor ondernemerschap, marktwerking, merkvorming en publieksbinding in toenemende mate onderdeel uit van ons denken over cultuur en kunst. De *VandenEnde Foundation* was het eerste private cultuurfonds dat cultureel ondernemerschap tot een van zijn prioriteiten maakte. Dat werd nog eens onderstreept met de instelling van de leerstoel Cultureel Ondernemerschap en Management aan de Universiteit van Amsterdam, een initiatief van de *Foundation* naar aanleiding van de toekenning van de IJ-prijs 2005 aan Joop van den Ende. Van den Ende besloot het geld voor deze prijs, hem uitgereikt door PricewaterhouseCoopers en de gemeente Amsterdam voor zijn bijdrage aan de economische ontwikkeling en promotie van Amsterdam, te gebruiken om het wetenschappelijk onderwijs te bevorderen. In overleg met de Universiteit van Amsterdam werd een volledige leerstoel ingesteld met het prijzengeld, ruim aangevuld met een extra bijdrage van de *VandenEnde Foundation*. De leerstoel wordt bekleed door Nachoem Wijnberg en maakt deel uit van de Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie. Wijnberg en zijn collega's en studenten deden vijf jaar lang onderzoek naar ondernemerschap binnen de cultuur. Ze namen uiteenlopende thema's onder de loep, zoals netwerkvorming binnen de Nederlandse filmindustrie, de verhouding tussen zakelijk en artistiek leiderschap bij culturele instellingen en carrièrepatronen bij studenten en afgewezen kandidaten van de kunstacademie.

De leerstoel Cultureel Ondernemerschap en Management ontving van 2005 tot 2009 in totaal 250.000 euro.

Nachoem Wijnberg

FOTO: INEKE OOSTVEEN

FOTO: INEZ VAN LAMSWEERDE & VINOODH MATADIN (C) JOANNA HERVE LEGER CAMPAIGN, 1995

Foam Fotografiemuseum Amsterdam

In 2001 opende het Fotografiemuseum Amsterdam, beter bekend als Foam, zijn deuren aan de Keizersgracht. Sindsdien ontwikkelde het museum zich tot een internationale instelling met een heel eigen identiteit. Foam is continu op zoek naar nieuwe mogelijkheden om publiek te bereiken en ontplooit vele activiteiten om de veelzijdigheid van het medium fotografie te laten zien. Samen met twee andere partijen startte Foam in 2012 met Unseen, een jaarlijkse internationale fotografiebeurs waar vooraanstaande galeries uit binnen- en buitenland nieuw werk presenteren van jonge, aanstormende talenten. In 2013 startte Foam, in samenwerking met Fotomuseum Rotterdam, de jaarlijkse Fotoweek. Foam toont een brede waaier aan fotografie, van historisch en sociaal-maatschappelijk tot toegepaste fotografie zoals modiefotografie. Het bracht grote namen als Henri Cartier-Bresson (in 1947 een van de oprichters van het fotopersbureau Magnum) en de Amerikaanse legende Richard Avedon. Volgens directeur Marloes Krijnen kon Foam mede dankzij de *VandenEnde Foundation* op de kaart worden gezet, zowel nationaal als internationaal.

Foam ontving van 2002 tot 2015 in totaal 1.370.500 euro voor marketing, communicatie en tentoonstellingen.

M-Lab Laboratorium voor muziektheater

In 2007 opende aan het IJ in Amsterdam-Noord het M-Lab, laboratorium voor muziektheater, om samen met schrijvers en componisten nieuw muziektheaterrepertoire te ontwikkelen en nieuw talent tot wasdom te laten komen. Initiatiefnemers waren Joop en Janine van den Ende. In Nederland voorzag M-Lab in een lacune; het ontbrak in ons land aan een kleinschalig podium voor experimenteel muziektheater. M-Lab stelde zich ten doel om musical terug te brengen tot de essentie en een 'ander' musicalaanbod te laten zien. Acht jaar lang maakte M-Lab nieuwe producties en deed het dienst als kweekvijver voor jong talent. Het laboratorium koos voor producties die (nog) niet geschikt waren voor een tour, onbekende titels, het zogenoemde *Off-Broadway*-materiaal en vooral ook oorspronkelijk, nieuw geschreven Nederlandse stukken. Door de jaren heen werden meer dan vijftig producties gemaakt, met successen als *Into the Woods*, *Urinetown*, *Spring Awakening* en *RENT*. Veel jong talent maakte bij M-Lab de eerste vliegrepen. Vier keer ging de Musical Award voor Aanstormend Talent naar een prestatie in een M-Lab-productie. Ook het laboratorium zelf won diverse prijzen, zoals de Prijs van de Kritiek 2010 van de Kring van Nederlandse Theatercritici en de Ondernemersprijs van het Stadsdeel Amsterdam-Noord.

M-Lab ontving van 2007 tot 2015 in totaal 3.352.021 euro voor de programmering en voor nieuwe producties.

FOTO: BOB BRONSHOFF

Boeken, dvd's en websites

In de loop der jaren maakte de *VandenEnde Foundation* vele boeken, dvd's en websites mede mogelijk. Zo zagen onder andere biografische boeken over Mary Dresselhuys (*De Grande Dame van het Nederlandse toneel*), Wim Sonneveld (*De parel van het cabaret*) en Ellen Vogel (*Een hommage*) het licht. Of over Willem Nijholt, John Kraaijkamp sr., Jan Jansen, André van Duin, Erik de Vries, Bert Haanstra, Harry Wich, Nicolaas Wijnberg en Friso Wiegersma. Alle boeken zijn eerbetonen aan oude en nieuwe helden uit de Nederlandse cultuurgeschiedenis, die allemaal een plekje verdienen in de boekenkast van de kunstliefhebber.

Ook de serie websites over Nederlandse acteurs en theatermakers die het Theater Instituut lanceerde onder de noemer *Een leven lang theater* werd door de *VandenEnde Foundation* mede mogelijk gemaakt. Negentien interactieve websites over grote Nederlandse theaterpersoonlijkheden uit heden en verleden werden online gepresenteerd, vol tekst, foto's, geluidsfragmenten en filmopnames. Danseres Alexandra Radius, actrices Ank van der Moer, Kitty Courbois en Mary Dresselhuys, acteurs Johnny Kraaijkamp, Ko van Dijk en Louis Bouwmeester zijn maar enkele van de namen die een eigen website kregen.

Voor boeken, dvd's en websites stelde de VandenEnde Foundation van 2005 tot 2014 in totaal 6.066.862. euro beschikbaar.

FOTO: ERWIN OLAF

Junior Company Het Nationale Ballet

Het Nationale Ballet richtte in 2013 de Junior Company op. Het doel is jonge danstalenten te stimuleren en te inspireren en hun kans te vergroten op een bloeiende danscarrière. De Junior Company vormt een springplank voor jonge dansers tussen dansopleiding en gezelschap en zoekt naar het beste ballettalent ter wereld. De talenten worden gescout op de Nationale Ballet-academie, op internationale competities en door middel van een auditie. Voor het tweede jaar meldden zevenhonderd jonge dansers zich aan, van wie er drie werden aangenomen. Zo'n twaalf Nederlandse en internationale talenten vormen samen het gezelschap; zij presenteren eigen programma's en doen mee aan grote balletten van Het Nationale Ballet. Ook worden jonge choreografen uitgenodigd speciaal voor deze jonge dansers nieuw werk te maken. In een tweejarig traject worden ze klaargestoomd voor de professionele beroepspraktijk als balletdanser, waarbij niet alleen aandacht is voor dans en techniek, maar ook voor de omgang met pers en publiek, voor zaken als kostuums, make-up en haar en voor voeding, krachttraining en blessurepreventie.

De Junior Company ontving van 2013 tot 2015 in totaal 80.000 euro voor studiebeurzen.

Holland Festival

Van 2001 tot en met 2004 was de *VandenEnde Foundation* hoofdsponsor van het Holland Festival, dat toen werd geleid door Ivo van Hove. De bijdragen van de *Foundation* leidden onder andere tot spectaculaire marketingcampagnes, waardoor een veel breder publiek dan voorheen de weg naar het festival vond.

Ook in latere jaren werd het Holland Festival nog voor incidentele producties door de *Foundation* ondersteund. Toen het Holland Festival in 2014 de tiende en laatste festivaleditie van artistiek directeur Pierre Audi presenteerde, bood de *VandenEnde Foundation* het festival opnieuw zijn steun. Twee bijzondere festivalprogramma's werden mede-gefinancierd: de concertreeks *Nono: Trilogie van het sublieme*, een eerbetoon aan de Italiaanse avant-gardistische componist Luigi Nono, gebracht in de Gashouder op het Westergasfabriekterrein in Amsterdam, en *The Crimson House*, een dansvoorstelling waarin de Nieuw-Zeelandse choreograaf en kunstenaar Lemi Ponifasio de mythologie van zijn voorouders verbond aan het oprukkende gebrek aan privacy.

Het Holland Festival ontving van 2001 tot 2014 in totaal 1.413.106 euro voor marketing en voorstellingen.

Het Koninklijk Concertgebouw

Het Koninklijk Concertgebouw Amsterdam biedt een uitvoerig educatief programma aan, dat voor het overgrote deel drijft op particuliere ondersteuning. Jaarlijks maken zo ruim 33 duizend kinderen én volwassenen gratis kennis met klassieke muziek, jazz en wereldmuziek. In 2014 startte Het Koninklijk Concertgebouw met de uitwerking van een Digitale Leerlijn Muziek, die inmiddels de naam *Kazoo* draagt. Deze nieuwe, eigentijdse methode moet het mogelijk maken dat leerlingen op de basisschool gedurende tenminste acht aaneengesloten jaren wekelijks muziekles krijgen. Het pakket wordt zó opgezet dat leerkrachten met relatief weinig voorbereidingstijd kinderen enthousiast kunnen maken voor muziek. Voornemen is het programma vanaf januari 2016 gedurende een half jaar gratis aan te bieden aan de ruim 7.100 basisscholen in Nederland, samen goed voor 1,2 miljoen leerlingen. Daarna kunnen scholen besluiten tegen een geringe vergoeding de leerlijn structureel te gebruiken.

De realisatie van de Digitale Leerlijn Muziek wordt vooral mogelijk gemaakt door een aanzienlijke bijdrage van de *VandenEnde Foundation*.

Het Concertgebouw ontving van 2001 tot 2014 in totaal 1.172.689 euro voor educatieve projecten.

Meer Muziek in de Klas

Het luisteren naar en het maken van muziek draagt bij aan culturele en creatieve ontwikkeling, een goede motoriek, eigenschappen als discipline en doorzettingsvermogen, sociale vaardigheden en welbevinden. Toch wordt nog maar op weinig basisscholen in Nederland structureel muziekonderwijs gegeven. Het meerjarige programma *Meer Muziek in de Klas* maakt zich daarom sinds de zomer van 2015 hard voor meer en beter muziekonderwijs voor alle schoolkinderen in Nederland. Minister Bussemaker van OCW gaf in 2014 de opdracht aan een commissie onder voorzitterschap van Carolien Gehrels (oud-wethouder cultuur in Amsterdam) om te onderzoeken wat er nodig zou zijn om het muziekonderwijs in het primair onderwijs in Nederland naar een hoger plan te tillen. Dit resulteerde in de Handreiking Muziekonderwijs 2020, waarin een twintigtal acties wordt omschreven die samenkomen in de vier hoofdlijnen van het programma *Meer Muziek in de Klas*. Dit programma, mede-geïnitieerd door Joop van den Ende en financieel ondersteund door de *VandenEnde Foundation*, wordt uitgewerkt door alle partijen die een rol spelen in het muziekonderwijs, in de publieke en private sector, in het onderwijs en de muziekwereld, op bestuurlijk niveau en op de werkvloer. Zij bundelen hun krachten om muziek daadwerkelijk de plaats te geven die het verdient. Kernpartners zijn het ministerie van OCW, het Fonds voor Cultuurparticipatie, het Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst en de PO-Raad.

In 2015 ontving *Meer Muziek in de Klas* 200.000 euro.

FOTO: HENRIËTTE GUEST

Hermitage voor Kinderen

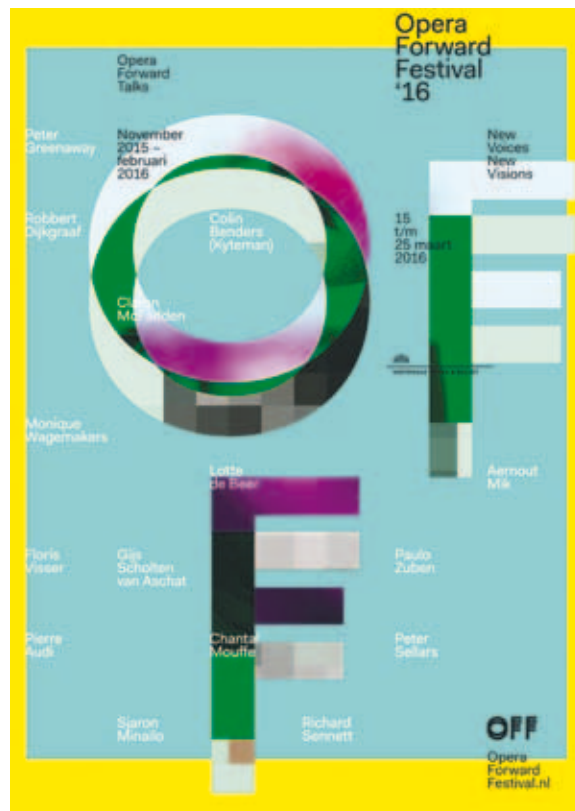
Ieder kind heeft recht op de ontdekking van zijn artistieke talent. Vanuit die gedachte zette de Hermitage het programma *Hermitage voor Kinderen* op, een programma gebaseerd op *social inclusion*: alle creatieve talenten krijgen een kans, ongeacht hun sociaaleconomische achtergrond. Het gratis programma is toegankelijk voor alle scholen in de regio groot Amsterdam. Het intensieve programma bestaat uit drie onderdelen: *Hermitage School*, voor de groepen 4 tot en met 6 uit het basisonderwijs; *Hermitage Atelier*, een talentprogramma voor kinderen uit de groepen 7 en 8; en *Hermitage Academie*, een driejarig vervoliprogramma met kunstgeschiedenis en ontwikkeling van het creatieve talent op voortgezet-onderwijsniveau. Voor de laatste twee programmaonderdelen heeft de Hermitage een eigen schoolgebouw geopend. De impact van het programma is enorm: de eerste vijf jaar van zijn bestaan namen jaarlijks tienduizend kinderen deel aan het programma. Honderden talenten door-liepen het hele traject. Onderzoek van Bain & Company wees uit dat het kunstonderwijsprogramma van de Hermitage voor Kinderen een belangrijke bijdrage levert aan de ontwikkeling van *skills* die kinderen in de eenentwintigste-eeuwse samenleving nodig hebben, zoals kritisch denkvermogen, communicatieve en sociale vaardigheden, creativiteit, probleemoplossend vermogen en het vermogen tot multidisciplinaire samenwerking.

In 2015 ontving de *Hermitage voor Kinderen* 25.000 euro als eerste termijn van een meerjarige bijdrage voor het educatieprogramma.

Dansacademie Lucia Marthas

Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas is een hbo-kunstvakopleiding voor show- en musicaldans en een hbo-docentenopleiding dans. Daarnaast biedt de academie kinderen met een zeer uiteenlopende sociale achtergrond de mogelijkheid tot zelfexpressie door middel van dans en zang. Dit onderdeel fungeert tevens als vooropleiding voor de hbo-opleiding. De *VandenEnde Foundation* ondersteunde de Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas in de periode van 2001 tot en met 2004 in de overbruggingsperiode naar een volwaardige bekostiging door het ministerie van OCW. Inmiddels is de samenwerking met de Hanzehogeschool in Groningen een aantal jaren een feit. In 2014 en 2015 ondersteunde de *Foundation* een masterclass van Anthony Burrell aan de studenten van de bacheloropleiding Dans, die onder andere resulteerde in de choreografie *Between the Lines*. **Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas ontving van 2001 tot 2014 in totaal 733.841 euro.**

Opera Forward Festival 2016 - De Nationale Opera

De Nationale Opera, onder leiding van Pierre Audi, viert in het seizoen 2015-2016 zijn vijftigjarige bestaan. Een van de festiviteiten die het festival organiseert in dit bijzondere seizoen is de eerste editie van Opera Forward in maart 2016, een opera- en muziektheaterfestival dat DNO jaarlijks wil organiseren. In dit festival richt DNO de blik vooruit en scheidt een kader voor de presentatie van nieuw en vernieuwend werk aan bekend en nieuw operapubliek. Het festival toont verschillende voorstellingen op drie locaties in Amsterdam (Nationale Opera & Ballet, Stadsschouwburg Amsterdam en Muziekgebouw aan 't IJ) en tal van kleinschalige uitvoeringen, lezingen en debatten in Nationale Opera & Ballet. Dit theater wordt in de festivalweek een *place to be* voor muziek- en operaliefhebbers, met naast voorstellingen ook spraakmakende sprekers, verrassende optredens, *soulfood* en eetkraampjes. Nieuwe initiatieven, nieuwe werken en nieuwe talenten staan centraal en de festivalformule biedt ruimte voor flexibiliteit en variëteit die in de reguliere operaprogrammering veel minder aanwezig is. Bovendien hoopt DNO door deze festivalformule beter en meer gericht de aandacht van de juiste doelgroepen te kunnen veroveren. Als thema voor de eerste editie is gekozen voor 'bezieling'.

In 2015 ontving De Nationale Opera een bijdrage van 300.000 euro voor het festival Opera Forward.

FOTO: RIET LIES PHOTOGRAPHY

FOTO: HET PAROOL

Danielle Muliar - Bolshoi Ballet

Voor de jonge Danielle Muliar (1999) is het inmiddels de normaalste zaak van de wereld om ver van huis te studeren; al twee jaar volgt deze getalenteerde danseres zes dagen per week les aan de Bolshoi Ballet-academie in Moskou. Ze is het eerste Nederlandse meisje ooit dat daar is toegelaten. In het studiejaar 2014-2015 werd Danielle na twee zware balletexamens geselecteerd voor het hbo – in Moskou beginnen ballet-studenten al op hun vijftiende aan een hogeschoolopleiding om vroeger af te studeren en sneller aan het werk te gaan bij gerenommeerde gezelschappen. Naast haar balletopleiding volgt Danielle met succes de Russische middelbare school, met zware verplichte tentamens in het Russisch in onder andere wiskunde, literatuur, Frans en Russische taal. Ze haalde inmiddels ook haar officiële Russische taaldiploma. Om ook in Nederland bij te blijven, volgt ze in de avonden en op zondag de Wereldschool, het Nederlandse middelbare onderwijs online. 'Alhoewel ik voor deze studie al mijn vrije tijd moet opofferen', schrijft ze, 'ben ik blij dat ik twee opleidingen kan combineren. Ik hoop op deze manier mijn droom waar te maken: mijzelf te ontwikkelen tot een danseres met topkwaliteiten!'

Danielle Muliar ontving van 2013 tot 2015 in totaal 25.000 euro ten behoeve van haar balletopleiding aan de Bolshoi Balletacademie in Moskou.

Markoesa Hamer – theater, film en tv-actrice

Markoesa Hamer (1985), in 2007 afgestudeerd aan de Amsterdamse Toneelschool & Kleinkunstacademie, volgde in 2011-2012 ter verdieping de fulltime acteeropleiding MA Acting for Screen aan de Central School of Speech and Drama in Londen. Jaarlijks doen meer dan duizend mensen van over de hele wereld mee aan de zeer strenge selectieprocedure voor deze opleiding; Markoesa was een van de twintig gelukkigen die werden aangenomen. Ze kreeg er les van docenten van, in haar eigen woorden, 'ongekende kwaliteit', die het maximale verwachtten van de studenten. Markoesa greep de kans met beide handen aan. 'Dit is wat ik altijd al wilde', schrijft ze in haar evaluatie, 'ik mocht weer leren. Ik had geen première op komst, geen audities. Ik mocht uitproberen, in verschillende lessen aan verschillende teksten werken met verschillende mensen en verschillende rollen tegelijk, door elkaar, ik mocht dansen, films analyseren, debatteren in de klas met experts die dat leidden, zelf scènes opnemen...' Niet alleen alleen vakmatig maar ook persoonlijk groeide ze van haar ervaringen in Londen. Ze pakte er ook het scriptschrijven weer op. Voor haar afstudeerproject schreef ze een script voor een film van tien minuten, die werd opgenomen met medestudenten uit de Verenigde Staten, Puerto Rico, Groot-Brittannië en Schotland. Markoesa Hamer was onder meer te zien in de succesvolle televisieserie *Dokter Deen*, in het tv-programma *Nieuwe Buren* onder regie van o.a. Bobby Boermans en de voorstelling *Stoner* van Ursul de Geer. ***Markoesa Hamer ontving in 2011 een studiebeurs van 7.500 euro.***

FOTO: GILES PRICE

11 Vijftien jaar – alle bijdragen

Leeswijzer

Dit overzicht van personen en projecten waaraan tot en met 2015 is bijgedragen, is ingedeeld naar de aandachtsgebieden van de *VandenEnde Foundation*. Zoals Stimulering Jong Talent, Cultuureducatie etc.

Ter verduidelijking zijn deze aandachtsgebieden soms weer onderverdeeld, bijvoorbeeld Stimulering jong talent – Studiebeurzen muziek – klassiek etc. De lijst is alfabetisch gerangschikt op de achternamen van de begunstigde personen en het meest voor de hand liggende trefwoord van een instelling, bijvoorbeeld Stichting Hermitage aan de Amstel of Stichting Menno ter Braak. Waar in de kolom Jaar een periode wordt vermeld betekent dit dat gedurende die periode meerdere bijdragen zijn toegekend.

In de kolom *Bijdrage* wordt over de genoemde periode de som van alle toegekende bijdragen per persoon of instelling in euro gegeven.

Naam	JONG TALENT Studiebeurzen muziek Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Klassiek			
Mathieu van Bellen	Viool: opleiding aan de Chetham School of Music Manchester en Royal College of Music Londen - GB	2002-2006	102.207
Cecilia Bernardini	Viool: oriëntatielessen bij o.a. David Takeno Londen - GB	2002	2.018
Elise Besemer	Viool: zomercursussen in Nederland, Oostenrijk en Duitsland	2010-2013	3.400
Marie-Claire Boel	Viool: masterclasses viool van Mauricio Fuks	2008	1.765
Xavier Boot	Piano: zomercursussen Oostenrijk en Nederland	2006-2008	7.150
Tobias Borsboom	Piano: zomercursussen Oostenrijk	2006	1.050
Maren Bosma	Viool: zomercursus Aspen Music Festival and School	2014	3.500
Daniëlle Braam	Trompet: aanpassing trompet op linkshandigheid	2012	600
Nicola Braam	Piano: zomercursus Piano Piano! in Laag-Keppel	2013	1.000
Karolinka de Bree	Piano: opleiding Royal Northern College of Music Manchester - GB	2002-2006	54.398
Matthijs Broersma	Cello: opleiding Yehudi Menuhin School Londen - GB	2001-2002	46.966
Yang Yang Cai	Piano: masterclass Holland Music Sessions, Bergen en privés bij Jan Wijn	2012-2015	12.600
Richard Chang	Piano: zomercursus in Tignes - Frankrijk	2014	1.250
Irene Enzlin	Cello: masterclasses Oostenrijk, Engeland en Nederland	2005-2010	14.750
Csaba Erdos	Viool: zomercursussen Oostenrijk en Kroatië	2009-2010	3.350
Bruno van Esseveld	Viool: deelname aan het Galamian Kamermuziekfestival 2005 Westport - VS	2005	1.800
Noa Eyl	Viool: zomercursus Zwitserland	2003	1.750
Fancy Fiddlers	Viool: bijdrage deelnemers zomercursussen Zwitserland	2004-2006	15.600
Elvira van Groningen	Viool: zomercursussen Oostenrijk en Nederland	2008-2011	4.610
Eva van Haaften	Viool: studie bij Mauricio Fuks Jacobs School of Musica Bloomington - VS	2009	5.000
Sebastiaan van Halsema	Cello: zomercursus Brunswick - VS	2004	2.750
Eline Hensels	Cello: masterclass in Sion, Zwitserland	2015	750
Anna-Magdalena den Herder	Alt-viool: zomercursussen Zwitserland en Oostenrijk	2002-2006	5.250
Anton Jakimenko	Klarinet: opleiding jong talentklas Prins Claus Conservatorium Groningen	2006-2008	10.590
St. Jeugdorkest Nederland	Orkest: bijdrage deelnemers	2002-2004	9.000

Lucas en Arthur Jussen	Piano: pianostudie bij Maria João Pires	2006-2009	86.586
Mayu Konoë	Viool: zomercursussen in Oostenrijk, Frankrijk en Finland	2011-2015	4.200
Takehiro Konoë	Viool: zomercursussen in Oostenrijk, Frankrijk en Finland	2015	2.300
Vera Kooper	Piano: zomercursus België	2007	1.300
Emma Kroon	Cello: zomercursussen in Oostenrijk en Frankrijk	2011-2013	1.975
Simone Lamsma	Viool: opleiding Royal Academy of Music Londen - GB	2003-2004	25.059
Hannah Laurens	Viool: opleiding Guildhall School of Music Londen - GB	2002	10.360
Daniel Leenders	Viool: masterclass Hagai Shaham Oostenrijk	2010	500
Nikola Meeuwse	Piano: zomercursussen Laag Keppel en Imola, Italië	2014	6.500
Aidan Mikdad	Piano: zomercursussen in Frankrijk, Italië, Engeland en privélessen bij Joanna MacGregor	2014-2015	7.500
Martin Oei	Piano: privélessen en zomercursus in Nederland	2010-2011	7.500
Floris Onstwedder	Trompet: zomercursussen Duitsland en Canada, lessen in Nederland	2005-2006	23.600
Tosca Opdam	Viool: zomercursussen Duitsland en Zwitserland	2005-2007	7.620
Rosanne Philippens	Viool: zomercursus Zwitserland	2003	1.750
Nicolas van Poucke	Piano: zomercursussen Verenigde Staten, Nederland en Zwitserland	2006-2009	11.140
Ella van Poucke	Cello: zomercursussen Amerika, Frankrijk en Zwitserland	2006-2010	14.240
Svjatoslav Presnyakov	Piano: zomercursussen Zwitserland en Nederland	2004-2005	2.100
Emma Roijackers	Viool: zomercursussen in Nederland en Oostenrijk	2010-2012	1.815
Manuel Sanguino Guzman	Saxofoon en Piano: Sweelinck Academie, zomercursussen en privélessen bij Jan Wijn	2012-2015	12.380
Jobine Siekman	Cello: masterclasses Nederland en Canada en het conservatorium van Göteborg	2010-2013	5.200
Shin Sihan	Viool: zomercursussen Duitsland	2008-2010	7.100
Alessandra Sordo Sanchez	Viool: zomercursussen Duitsland	2009-2010	3.100
Gerard Hans Spronk	Viool: zomercursus Menlo - VS	2008	2.590
Anton Mecht Spronk	Cello: studie bij cellist Valter Despalj in Zagreb - Kroatië	2008-2012	12.700
Charlotte Spruit	Viool: masterclass en concours Kloster Schöntal, Oostenrijk	2012-2013	1.900
Jelmer Strijkstra	Viool: zomercursus Duitsland	2006	1.000
Elisa Karen Tavenier	Viool: zomercursus en concours, Kloster Schöntal, Oostenrijk	2011	1.500
Valentina Toth	Piano: zomercursussen in Hongarije en Manchester - GB	2011	1.700
Florian Verweij	Piano: zomercursussen in Frankrijk, Engeland en privélessen bij Marcel Baudet	2013-2015	4.000
Alexander Warenberg	Cello: zomercursussen in Frankrijk, Zwitserland en Kronberg Academy, Berlijn	2012-2015	9.900
Jeroen van der Wel	Viool: lessen Guildhall School of Music Londen - GB en diverse zomercursussen	2002 -2005	16.437
Amke te Wies	Cello: Deelname aan festivals in Nederland, Denemarken en Oostenrijk	2012	1.500
Bernadette, Drummado en Patrick Wijnhamer	Viool, piano: lessen Koninklijk Conservatorium Den Haag en div. zomercursussen	2006-2013	29.300
Nadia Wijzenbeek	Viool: opleiding aan de Guildhall School of Music Londen - GB	2002-2003	30.000
Noa Wildschut	Viool: zomercursussen o.a. Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, en tournee Anne-Sophie Mutter	2009-2014	16.820

Totaal

686.276

Zang

Deirdre Judith Angenent	Lessen bij Jard van Nes en Thomas Allen	2008	7.100
Esperanza Denswil	Singer-songwriter, performer: opleiding muzikant-producer Albeda College	2008	5.920
Merel Diana van Geest	Opleiding aan de Royal College of Music Londen - GB	2006	4.675
Cathrina de Graf [Poisen Ivy]	Singer-songwriter, performer: Summer Performance Program Berklee -VS	2008	5.096
Patricia van Haastrecht	Cursus Complete Vocal Institute, Kopenhagen	2015	2.500
Irene Hoogveld	Zomercursus Peter de Grote Festival	2014	800
Dave ten Kate	Lessen Mozarteum Salzburg - Oostenrijk	2004	2.100
Esther Kouwenhoven	Bachelor Conservatorium Brussel	2014-2015	9.000

Merel Kriegsman	Zomercursus Duitsland	2010	1.250
Channa Malkin	Zomercursus, Center for Opera Studies, Italië en privéles bij Rosemary Joshua	2014-2015	4.500
Benjamin van Nieuwenhuizen	Opleiding King's College Choir School Cambridge - GB	2001-2003	38.544
Ellen Valkenburg	Cursus Poetry and Performance of the German Lied, Oostenrijk	2011	500
Klaartje van Veldhoven	Studie aan de Schola Cantorum Basiliensis Basel - Zwitserland	2005	4.030
Linard Vrielink	Bachelor zang/Muziektheater Universität der Künste, Berlijn	2014-2015	12.000
Femke Weidema	Singer-songwriter, muziekproducer: opleiding songwriter Berklee College - VS	2005-2006	12.000

Totaal 110.015

Pop en Jazz

Thomas Bekhuis	Gitaar: opleiding jazzgitaar Purchase College State University of New York - VS	2009	5.025
Jochem le Cointre	Piano: studie aan New School for Jazz and Contemporary Music, New York - VS	2012-2015	20.000
Jasper van Damme	Saxofoon: studie jazz-saxofoon Boyer College of Music, Philadelphia - VS	2011	5.000
Kevin van den Elzen	Master of Music (drums), Thornton School of Music, Los Angeles - VS	2015	7.000
Ben van Gelder	Saxofoon: studie jazz-saxofoon New School New York - VS	2005-2010	86.322
Gideon van Gelder	Piano: studie jazz-piano New School New York - VS	2007-2008	23.700
Adinda Meertins	Bas (latin): studie bij bassist John Benitez	2012	2.500
Syberen van Munster	Gitaar: jazz summerschool Rochester - VS	2005	1.750
Nationaal Jeugd Jazz Orkest	Tournee voor jong jazztalent	2009	10.000
Lars Nijman	Drums: studie aan Berklee College of Music, Boston - VS	2011-2015	23.600
Gidon Nunes Vaz	Trompet: deelname aan Jazz Exchange Program, Temple University, Philadelphia	2013	2.000
Thomas Pol	Contrabas (jazz): Master of Music, University of New Orleans - VS	2013	4.000
Mark Schilders	Drums: studie aan New School for Jazz and Contemporary Music, New York	2012	5.500
Donald Simoen	Saxofoon (jazz): uitwisseling met Temple University, Philadelphia	2012	3.000
Bram Wassink	Master Jazz-basgitaar conservatorium, Kopenhagen - DK	2014	5.000

Totaal

Compositie

Sunna Wehrmeijer	Componist: Extension Filmmuscoring Programme UCLA Los Angeles - VS	2008-2009	17.810
------------------	--	-----------	--------

Totaal alle muziekbeurzen 1.018.498

Studiebeurzen dans

Naam	Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Sander Baay	Zomercursus Royal Ballet School, Londen	2015	2.144
Jenny Beyer	Masterclass choreografie danceWEB Europe Scholarship Programme Wenen - Oostenrijk	2006	1.012
Noa Cohen	Ballet opleiding Perm State Ballet School, Rusland	2009	9.590
Douwe Dekkers	Balletopleiding Royal Ballet School Covent Garden Londen - GB	2009	9.080
Stephanie van Dooren	Balletopleiding aan de Martha Graham School of Contemporary Dance New York - VS	2007-2009	44.111
Alida Dors en Brian Druiventak	Individueel opleidingstraject hiphoptheatre en -choreografie	2006	25.000
Melissa Ellberger	Opleidingsstraject choreografie acrobatiek en streetdance	2009	19.037
Amelia Forrest	Balletopleiding aan de Rudra Béjart School, Lausanne - Zwitserland	2010-2011	9.000
Stefan Govaart	Dansopleiding aan P.A.R.T.S., Brussel	2015	5.000
Elodie van Heek	BFA, The Ailey School, New York	2015	6.000
Esther Kaijim	Post-graduate opleiding aan de London Contemporary Dance School Londen - GB	2005	7.470
Maxim van Kasbergen	Balletopleiding aan de Bolshoi Ballet Academy Moskou - Rusland	2010	2.500
Jochen Kool	Dansopleiding LINK Dance Company, Perth, Australië	2011	7.500
Manou Koreman	MA-opleiding Advanced Dance Studies London Contemporary Dance School - UK	2010	3.000

Cristina Leitao	Masterclass moderne dans danceWEB Europe Scholarship Programme Wenen	2009	1.000
Mats van der Mark	Dansopleiding aan het Peridance Capezio Center, New York	2012	3.000
Joshi Martina	Independent Study Program, Alvin Ailey School, New York	2014-2015	12.000
Clement Mensah	Opleidingstraject Practical Dance Training aan de Alvin Ailey School New York - VS	2009	5.000
Danielle Muliar	Opleiding Ballet Performer bij de Bolshoi Ballet Academy, Moskou	2013-2015	25.000
Timo Muller	Opleiding Professional Musical Theatre and Dance, Urdang Academy, Londen	2012-2013	11.000
Het Nationale Ballet	Bijdrage voor 2 studiebeurzen voor de Junior Company van Het Nationale Ballet	2013-2015	80.000
Het Nationale Ballet	Vijfjaarlijkse donatie aan Het Nationale Ballet	2013-2015	40.000
Aimar Perez Gali	Masterclass choreografie danceWEB Europe Scholarship Programme Wenen - Oostenrijk	2007	1.300
Timothy van Poucke	Zomercursus National Ballet School, Toronto	2014	2.000
Jacobine Pouw	Zomercursus aan de Royal Ballet School, Londen en Canada's National Ballet School	2012-201	53.460
Ivan Radovani	Opleiding moderne theaterdans Theaterschool Amsterdam	2009-2010	9.560
Katja Raki	Floor-Barre danscursus, Italië	2014	1.100
Victor Remak	Opleidingstraject Practical Dance Training aan de Alvin Ailey School New York - VS	2007-2008	38.000
Erke Roosen	Certificate program aan Peridance Capezio Center, New York	2011	7.000
Ruth Rosendaal	Individueel opleidingstraject tapdance - VS	2004	9.000
Jillis Roshanali	Dansvakopleiding Koninklijk Conservatorium, Den Haag	2014-2015	4.400
Wisse Scheele	Dansopleiding aan de Nationale Ballet Academie, Amsterdam	2015	2.410
Rianne Slenema	Advanced dance lessons bij de Merce Cunningham Dance Company New York - VS	2008	5.500
Michael Snoey Kiewit	Balletopleiding aan de Royal Ballet School Londen - GB	2009	16.440
Benjamin Soerel	Balletopleiding aan de Royal Ballet School Londen - GB	2008	12.700
Jorge Antonio Sprangers	Dansopleiding International Dana Foglia Mentorship Program, Londen	2014	5.000
Reina Trifunovic	Dance Bachelor of Fine Arts, The Juilliard School, New York	2013	7.500
Rashaen Vaughn Arts	Opleiding Balanchine-techniek aan The Ballet Chigaco Studio Company - VS	2009	10.200
Sedrig Verwoert	Peridance Contemporary Dance Program, New York	2014	7.500
Daan Visser	Balletopleiding aan de Rudra Béjart school, Lausanne - Zwitserland	2006	6.270
Arianne de Vos Burchart	Masteropleiding Choreography aan het Laban Centre Londen, Londen - GB	2004	7.700
Jorijn Vriesendorp	Opleiding Contemporary Ballet Dance aan de Victorian College of the Arts, Melbourne	2008	8.150
Yonathan Wagner	Lesgeld vooropleiding Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas, Amsterdam	2007	850
Jura Wanga	Dansopleiding aan de École Supérieure de Danse - Jeune Ballet de Cannes, Frankrijk	2008-2009	17.500
Carly Wassenaar	Centre Internationale de Danse Jazz Rick Odums, Parijs - Frankrijk	2003	2.500
Naomi Weijand	Opleiding Dance and Professional Musical Theatre, Bird College, Londen	2011-2013	21.000
Nina Wollny	Zomercursus moderne dans aan het American Dance Festival North Carolina - VS	2005	2.000
Merlijn Wolsink	Opleiding moderne dans aan de Alvin Ailey School New York - VS	2007	2.340
Adva Zakai	Zomercursus moderne dans bij het Impuls Tanz Festival, Wenen - Oostenrijk	2004	2.675

Totaal alle dansbeurzen

541.499

Studiebeurzen theater

Naam	Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Victorine van Alphen	Zomercursus circusacrobatiek aan de Ecole Nationale de Cirque Montreal - Canada	2005	1.548
Judith Amsenga	Opleiding aan de London Academy of Music and Dramatic Arts - GB	2006-2007	29.254
Annelies Appelhof	Acteeropleiding aan ArtEZ Arnhem	2007-2009	22.854
Julliette van Ardenne	Individueel opleidingstraject workshops acteren	2009	4.330
Suzanne Bakker	Masteropleiding Ensemble based Physical Theatre, Dell'Arte School of Physical Theatre Los Angeles - VS	2004-2005	61.869
Ronald Beentjes	Opleiding Musical Theatre Course aan de Royal Academy of Music Londen - GB	2004	13.120
Karina Bes	Regie cursus The Director's Lab, Lincoln Center, New York - VS	2007	1.000

Wouter Bijdendijk	Materclass Magic & Meaning Conference Las Vegas - VS	2007	1.700
Fransje Boelen	Opleiding Classical Acting aan London Academy of Music and Drama Londen - GB	2005-2006	16.089
Tirza de Boer	Acteeropleiding aan Artez Arnhem	2008	4.483
Lola Bogaert	Master drama regie, RITS, Brussel	2014	3.000
Esmée Bosma	Workshops tv, film and theatre make up bij Greasepaint Londen - GB	2009	5.000
Collin van den Broek	Individueel opleidingstraject acteren en performing	2010	800
Lieke van den Broek	Summer Voice Festival, New York - VS	2013	3.000
Kilke van Buren	Post Graduate Performance Course Musical and Theatre aan de Mountview Academy of Theatre Arts Londen - GB	2008	4.732
Jurre Bussemaker	Individueel coachingstraject schrijfontwikkeling	2008	5.000
Joyce Chamaoun	Masteropleiding Classical Acting aan de Webber Douglas Academy of Dramatic Art Londen - GB	2003	7.900
Momar Diagne	Opleiding Dance & Theatre Performance, Bird College, Londen - GB	2011-2012	7.000
Annelot Dits	Masteropleiding Advanced Theatre Practice, Central School of Speech and Drama Londen - GB	2005	10.765
Nanette Drazic	Summerprograms aan de Stella Adler Studio of Acting New York - VS	2005	8.790
Joosje Duk	Acteer-, regie- en schrijfopleiding aan NYU Gallatin School - VS	2015	6.000
Giulia Flores	Opleiding bij The Fourth Monkey Theatre Company, Londen	2013	5.000
Elske van Gelder	Circusopleiding Le Centre des Arts du Cirque Le Lido in Toulouse - Frankrijk	2007-2008	11.000
Guido van Gennip	Circusopleiding Le Centre des Arts du Cirque Le Lido in Toulouse - Frankrijk	2002-2003	10.800
Hein Gerrits	Individueel opleidingstraject aan de Frank Sanders Akademie voor Musicaltheater	2005	5.430
Joris de Graaf	Studie aan de American Musical and Dramatic Academy en New School University for Public Engagement, New York	2012 en 2015	14.500
Nicolas Hall	Acteeropleiding aan het Drama Centre Londen - GB	2004-2006	23.071
Markoesa Hamer	MA Acting, Central School of Speech and Drama Londen - GB	2011	7.500
Marjolijn van Heemstra	Individueel opleidingstraject theatermaken en schrijven	2006-2007	21.500
Eva Heijnen	Acteerlessen bij Bill Hopkins, New York	2014	5.000
Lieke Jetten	Acteerworkshops aan het Lee Strasberg Institute New York - VS	2007	9.637
José Klaase	Individueel opleidingstraject acteren	2008	6.897
Doortje Kleinrensink	Opleiding aan Stella Adler Academy, New York	2013	7.000
Josefien Kleverlaan	Masteropleiding Musicaltheatre aan de Guildford School of Acting Surrey - GB	2009	7.500
Rainer Koeners	Opleiding Musicaltheatre aan de Guildford School of Acting Surrey - GB	2004	20.420
Werner Kolf	Acteeropleiding aan de Toneelacademie Maastricht	2009	5.560
Nina van Koppen	Cursus acteren, Lee Strasberg Institute, New York - VS	2015	4.000
Tonje Langeveld	Regieopleiding aan de Theaterschool Amsterdam	2009	3.380
Fahd Larhzaoui	Individueel opleidingstraject acteren	2008	2.250
Michiel van Leeuwen	Studie circustechnieken aan de Akademiet For Untæmed Kreativitet Daghøjskole Kigkurren Kopenhagen - Denemarken	2004-2005	14.432
Nikki Liem	Werkstage theaterkostuums Wicked London Costume Office - GB	2007	3.198
Marlien van Liempt	Master Regie, Universiteit van Birmingham - GB	2015	7.000
Erwin Maas	Regieopleiding aan de Columbia University new York - VS	2001-2004	63.824
Morwenna Marcus	Post graduate opleiding Musical Theatre aan de Royal Academy of Music Londen - GB	2005	8.304
Patrick Mathurin	Studiejaar aan The Actors Centre New York - VS	2001	13.613
Lemba de Miranda	Post graduate acteeropleiding aan de Webber Douglas Academy of Dramatic Art Londen - GB	2002	13.613
Theun Mosk	Workshop bij Robert Wilson en stage bij The Wooster Group New York - VS	2003	6.800
Tim Murck	Workshop Advanced Film Technique for Acting Bill Hopkins New York	2006	2.225
Mimoun Oaïssa	Intensieve vervolgcursus Meisnertechniek Barbara Marchant Londen - GB	2006	9.962
Linda Olthof	Intensive Training Course Actors Studio New York - VS	2003	5.000
Thijs Oudenhoven	Mastersopleiding Classical Acting aan de Central School of Speech and Drama Londen - GB	2008	9.496

Victorine Pasman	Workshops theaterkostuumontwerp aan de Central Saint Martins Academy Londen - GB	2010	1.200
Nienke Piena	Tweejarige Foundation Degree in Circus Arts, The Circus Space Londen - GB	2007-2008	34.125
Santhino Piqué	Acteeropleiding aan de Toneelacademie Maastricht	2009	5.560
Whoopie van Raam	MA in Acting, Guildhall of Music and Drama, Londen	2014	14.000
Wenner Regales	Stage bij Netherlands American Community Trust New York - VS	2008	10.420
Halina Reijn	Acteerworkshops Judith Weston Los Angeles - VS	2004	15.000
Dion van Rijt	Deelname Wereldkampioenschappen goochelen 2009 Beijing - China	2009	3.000
Thomas Schoots	Regie cursus Directors Lab, Lincoln Center, New York-VS	2011	2.000
Janine Slijkhuis	Onderzoek voor afstudeerscriptie Representatie van de Amerikaanse geschiedenis in de Broadway musicals	2003	3.812
Lucho Smit	Circusopleiding École Nationale des Arts du Cirque resp. Centre Nationale des Arts du Cirque - Frankrijk	2002-2005	15.094
Nina Spijkers	Regieopleiding aan Drama and Theatre Studies, University of Kent - GB	2008	5.340
Marike Splint	Mastersregieopleiding aan de School of the Arts, Columbia University New York - VS	2004-2006	69.000
Terri van Splunder	Shakespeare Course aan Royal Academy of Dramatic Arts Londen - GB	2009	5.000
Robin Steegman	Acteeropleiding aan de Guildhall School of Music & Drama Londen - GB	2006-2007	26.974
Effrem Stein	Postgraduate mimeopleiding aan de Theaterschool Amsterdam	2003	4.095
Bo Tarenskeen	Opleiding theatermaker RITS Brussel - België	2006-2008	29.485
Marjolein Teepen	Postgraduateopleiding Musical Theatre aan de Mountview Academy of Theatre Arts Londen - GB	2009	7.500
Amber Teterissa	Classical Acting course aan de London Academy of Music and Dramatic Art Londen - GB	2004	15.000
Thirsa van Til	Opleiding Camera-acting aan de Stella Adler Studio New York - VS	2010	2.500
Dwayne Toemere	Mime-opleiding aan de Theaterschool Amsterdam	2007-2009	16.892
Vincent van der Valk	Two years Professional Acting Program aan The Circle in the Square Theatre School Broadway New York - VS	2005	15.100
Machiel Veltkamp	Masteropleiding Digital Environment Design 3D aan de Nuova Accademia di Belli Arti, Milaan - Italië	2007	10.100
Daniëlle van de Ven	Individueel opleidingstraject acteren	2007	6.021
Dennis ten Vergert	Individueel opleidingstraject acteren	2009	4.330
Ramona Verkerk	Individueel opleidingstraject schrijven voor theater en film	2008	2.678
Sarah Vink	Acteercursussen in Londen en Amsterdam	2011	1.500
Sanne Vogel	Individueel opleidingstraject acteren	2004-2006	5.925
Allan Vos	Workshops theaterkostuumontwerp, Central Saint Martins Academy Londen - GB	2009	4.000
Eva Marie de Waal	Acteeropleiding aan de Theaterschool Amsterdam	2007-2008	10.293
Egbert-Jan Weeber	Individueel opleidingstraject acteren	2007	2.250
Christianne van der Weide	Studie aan Trinity Laban Conservatoire of Music and Dance, Londen	2013	5.000
Erik van Welzen	Individuele begeleiding door theatermaker en -schrijver Ko van den Bosch	2006	4.500
Marc Wortel	Regieopleiding theater aan de Hochschule für Schauspielkunst 'Ernst Busch', Berlijn - Duitsland	2006-2008	17.402
Jorien Zeevaart	Zomercursus Acting in Musical Theatre aan de Guildhall School of Music and Drama, Londen - GB	2008	2.276
Diede Zillinger Molenaar	Individueel opleidingstraject acteren	2009	4.330
Emmelie Zipson	Masteropleiding Advanced Theatre Practice aan de Central School of Speech and Drama Londen - GB	2003-2004	14.430
Yorick Zwart	Masteropleiding aan de Stella Adler Studio of Acting, New York	2002	1.685

Totaal alle theaterbeurzen

943.963

Studiebeurzen film en televisie

Naam	Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Fictie en documentaire			
Mohamed Al-Daradji	Masteropleiding Cinematography Leeds Metropolitan University, Leeds - GB	2002-2005	28.610
Aboozar Amini	Masteropleiding Filmmaking aan de London Film School	2011	14.500
Felice Bakker	Professional Filmproducers Program aan de UCLA, Los Angeles - VS	2008	5.140
Matthijs ten Berge	Filmproducersopleiding EAVE EU-Media Programme	2004	4.851
Moon Blaisse	Master Filmdirection, National Films and Television School, Londen	2011	7.000
Jet de Boer	Bachelor Film & TV Production, University of the Arts, Londen	2014	7.500
Bobby Boermans	Masteropleiding filmregie aan het American Film Institute Conservatory, Los Angeles - VS	2004-2005	32.230
Stijn Bouma	Bachelor Filmregie Fictie, Sarajevo Film Academy	2015	6.000
Tsilla van Coevorden	Masteropleiding American Academy of Dramatic Arts Los Angeles - VS	2001	15.155
Bibi Fadlalla	Documentary Media Studies Program aan de New School, New York	2007	14.700
Robert van Halteren	Master of Fine Arts in Filmmaking, Los Angeles	2011	7.500
Shady El Hamus (Hassan)	Master Directing Fiction aan de Nat. Film and Television School, Beaconsfield - GB	2013	7.000
Jasper van Hecke	Producers Training Programme UK Film Council, Londen	2006	4.417
Joris Henquet	Film- en mediaonderzoek aan de Tisch School of the Arts, New York - VS	2008	3.250
Iris Huizinga	Masteropleiding Film and Television Narrative aan het Victoria College of Arts, Melbourne - Australië	2004	16.707
Seth Kamphuijs	Masteropleiding filmproducing aan het American Film Institute Conservatory, Los Angeles - VS	2007	21.695
Olivia van Leeuwen	Film- en mediaonderzoek aan de Tisch School of the Arts, New York - VS	2006	8.355
Menno Otten	Masteropleiding Filmdirecting aan de National Film and Television School Beaconsfield - GB	2010	5.000
Marieke Oudejans	Program in Film, Television and Digital Entertainment Media aan de UCLA, Los Angeles - VS	2003-2005	57.100
Mees Peijnenburg	Vooropleiding aan het European Film College, Ebeltoft - Denemarken	2008	9.400
Mariia Ponomarova	Master of Film, Filmacademie, AHK, Amsterdam	2015	7.000
Natascha Riemsma	Masteropleiding filmregie aan het Californian Institute of the Arts, Los Angeles - VS	2008	7.700
Sandesh de Rijk	Regieopleiding aan de National Film and Television School Beaconsfield - GB	2006	15.650
Ruby Savage	Masteropleiding Photography and Urban Cultures aan Goldsmiths University, London - GB	2007	5.744
Brian De Vore	MA Screenwriting and Producing London	2007	14.470
Maartje Wegdam	Documentary Studies Program, The New School, New York	2009	8.900
Totaal			335.574
Animatiefilm			
Paulien Bekker	Animationfilm workshop 3D Character Animation, Viborg - Denemarken	2003	1.500
Dominique Bongers	Masteropleiding Filmanimation aan de School of Creative Arts, Bristol - GB	2008	11.300
Nina Gantz	Directing Animation, Nat.Film and Television School, Beaconsfield - GB	2013	7.000
Quentin Haberham	Regie Animatie Nat. Film and Television School, Londen	2015	15.000
Pepijn Schroeijers	Masteropleiding Filmanimation, School of Creative Arts, Bristol - GB	2010	5.055
Femina Sijtsma	Masterclass 3D animatie, The Animation Workshop, Viborg, Denemarken	2011	2.750
Totaal			42.605
Totaal alle film- en televisiebeurzen			378.179

Naam	PRESENTATIE JONG TALENT Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Amsterdam Roots Festival	Amsterdam Roots Festival	2001-2004	90.756
Amsterdams Kleinkunst Festival	Amsterdams Kleinkunst Festival 2002	2001-2004	170.378
amsterdamse jeugdte Aterschool	Jeugdtheaterproductie Een Midzomernachtsdroom	2007	9.000
Atalanta	Hiphop opera <i>Atalanta</i>	2006	75.000
Theater Bellevue	Lunchtheater Bellevue	2002-2009	175.500
Cement	Festival Cement	2004-2007	130.000
MC-Cosmic/Made in Da Shade	Hollandse Nieuwe; Presentaties jong theatertalent	2001-2005	180.189
Ducos productions	Stage X op Parkpop	2006	10.000
Fontys Hogeschool voor de Kunsten	Videoregistratie <i>The Dutch don't Dance</i>	2005	3.500
Fotoacademie	The Photoacademy Awards	2010	5.000
De Grote Prijs van Nederland	Coachingstraject prijswinnaars popmuziekcompetitie	2002-2004	60.000
Holland Festival	Productie <i>Sharing the same shade</i> Veenfabriek	2007	20.000
Huis a/d Werf	Werkplaats 2005-2008	2005	40.000
Intern.stichting Masterclass Apeldoorn	Masterclasses Kamermuziek	2001	3.403
ITs Festival	IT's Festival, Jonge Makers Programma	2001-2007	437.646
Jeugdtheater Hofplein	Tournee theatergroep Hofplein on Tour	2005	36.318
Koninklijke Christelijke Zangersbond	Erna Spooenberg Vocalistenpresentatie	2001	907
Korzo Theater	CaDance Festival 2002, onderdeel jonge makers	2002-2006	88.989
Theater Lantaren/Venster	Werkplaatsproject voor jonge urban theatermakers	2007	15.790
Nationaal Muziekinstrumenten Fonds	Presentatieconcert	2001	68.067
Het Nationale Ballet	Balletvoorstelling <i>Coppelia</i>	2007	34.555
Noorderkerkconcerten	Jong talent concerten	2004	15.000
Oerol Festival	Werkplaatsfunctie Oerol Festival	2001-2007	485.000
Prinses Christina Concours	Nationale finale	2002-2004	70.000
Saga Jeugdtheater	Kleutervoorstelling <i>Vos en Haas</i>	2001	18.197
Theater Instituut Nederland	Serie Nieuwe Theatermakers	2003-2007	87.500
Theaterburo Schmid	Theatervoorstelling <i>Lunch met Annie M.G.</i>	2001	24.341
De Theaterdagen	TF-1 - Theaterfestival	2005-2008	355.000
Verse Waar	Festival Verse Waar 4e editie	2007	9.500
Wereld Muziektheater Festival	Jeugdfestival en Zigeuneropera <i>De Kus van de Roos</i>	2001-2003	133.067
	Totaal presentatie jong talent		2.852.603

Naam	BEROEPSOPLEIDINGEN Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Academie voor Lichte Muziek	Deeltijdopleiding vocalisten lichte muziek	2001	122.521
Alba Theaterhuis	Opleidings- en workshoptraject	2004-2005	94.568
amsterdamse jeugdte Aterschool	Doorstart jeugdte Aterschool	2002-2003	114.000
—	Theaterlessen op het Berlage Lyceum	2008	4.000
Circus Elleboog	Vooropleiding jonge circustalenten	2001-2004	48.845
Circusschool De Hoogte	Opzet professionele beroepsopleiding circus	2001	12.074
Frank Sanders Akademie voor Musicaltheater	Stimulering Beroepspraktijkvorming	2005-2008	182.000
Gasthuis, werkplaats en theater	Randprogrammering	2007	24.990
Hal 4	Opleidingstraject <i>Rotterdams LEF</i>	2004	157.500
Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas	Onderzoeksproject deelname jongeren aan dansonderwijs	2003	7.870

Hogeschool Dansacademie Lucia Marthas	Opstart hbo-beroepsopleiding show- en musicaldans	2001-2005	716.971
—	Masterclass Anthony Burrell	2013-2014	9.000
Studio Dansland	Vooropleiding musical	2001	24.000
Stichting Dansvak	LEF dansproject voor kinderen in het basisonderwijs	2002-2003	35.000
Instituut Lichtontwerpen	Workshops LED-lichtontwerp en theateraal lichtontwerpen	2006	85.110
Jeugdtheater Hofplein	Theaterhavo/vwo	2007-2008	136.368
Jeugdtheaterschool Marmelijn	Jeugdtheaterschool	2005-2007	17.000
LikeMinds	Opleidingstraject LikeMinds	2004-2009	141.000
Nationale Reisopera	Resident Artists Programme	2006-2008	60.000
Nederlandse Film en Televisie Academie	Financiering gastlessen Daniel Knauf	2009	10.000
NKT Theaterproducties	Meerjarige ondersteuning marketing	2003	30.000
Platform Theaterauteurs	Schrijverstrajecten	2006-2007	27.500
Samponé Music Productions	Opleidingsproject Afro-Caraïbische muziek	2006	10.000
Scriptschool	Opstart Scriptschool	2003-2005	81.077
Segbroek College	TheaterPlan jongeren	2005-2007	156.000
Studio ST&M	Deeltijd kleinkunstopleiding	2001-2008	31.884
Theatergroep DOX	Opleidingstraject <i>DOX Works!</i>	2003-2008	260.000
Theaterstudio Apeldoorn	Vooropleiding showmusical, dans en zang	2002-2003	36.000
Theaterwerk NL	Brochure jeugdtheaterscholen	2003	2.500
Toneelschuur Producties	Talentontwikkeling theatermakers voor de grote zaal	2007-2009	225.000
Vereniging voor Podiumtechnologie	Workshop en themadag geluidsontwerpers	2006	5.100
Vrede van Utrecht	Theater en beelden kunstfestival Nieuwe Grond	2006	25.000
Totaal beroepsopleidingen			2.892.878

Naam	CULTUUREDUCATIE Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Ahoy' Rotterdam NV	Kids Adventure festival	2004-2005	50.000
Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid	Media Experience - educatieve route	2003-2004	400.000
Bekijk 't	CKV tournee	2002-2007	110.000
Het Brabants Orkest	Educatieve opera <i>MAVRA-huishouden op stellen</i>	2006-2008	22.000
Cinekid	Cinekid op locatie	2002-2004	208.529
Het Concertgebouw Fonds	Educatieprogramma <i>Grote Zaal en Kleine Zaal als klaslokaal</i>	2001-2009	1.072.689
—	Digitale leerlijn Muziek: <i>Kazoo</i>	2014	100.000
Concert- en congresgebouw de Doelen	Educatief muziektheaterprogramma <i>Lekker Spekkie</i>	2002	10.000
De Dutch Don't Dance Division	Educatieprogramma <i>Move!-De Notenkraker</i>	2007	10.000
European Cultural Foundation	Project Youth & Video-Stranger Festival	2008-2009	110.000
FilmSet	Filmeducatieprogramma	2003	12.830
Gasthuis Frascati	Jongeren theaterfestival <i>Breakin' Walls</i>	2005-2008	164.500
Stichting Hermitage aan de Amstel	Educatief Programma Hermitage voor Kinderen	2015	25.000
Holland Symfonia	Educatieprogramma <i>De Orkestkeuken</i>	2009	7.500
Jeugdfilmfestival Rotterdam	Filmeducatieprogramma <i>Hollywood in de klas</i>	2008	10.000
Jonge Harten	Jongerenfestival <i>Jonge Harten Festival</i>	2004-2008	160.792
Kdz! Foundation	Kinderfestival KDZ! Adventure	2006-2007	45.000
Stichting Koppoter Voorbij	Expositie kunst door kinderen	2001	12.340
St. Meer Doen Met Cultuur, Kunstbende	Internetplatform <i>Cult Online</i> + landelijk festival <i>Streetwise</i>	2003-2005	55.140
Kunsthal Rotterdam	Family-curator	2001-2005	266.067

St. Samenwerkende Leidsepleintheaters	Educatieprogramma <i>Kunstkoters</i>	2004	35.000
Theatergroep Max.	Educatieprogramma bij voorstelling <i>Dochters van Lear</i>	2006-2009	65.888
Mind the Generations	Jongerenfestival <i>Meet the Streets</i>	2006-2008	55.000
Muziekgebouw aan 't IJ	Klankspeeltuin	2005-2007	130.000
Het Nationale Ballet-Don't Hit Mama	Balletproject Zwanenmeer <i>Bijlmermeer II</i>	2008	40.000
Nederlands Blazers Ensemble	Diverse educatieprogramma's	2002-2008	176.615
Nederlands Kamerkoor	Educatief programma <i>Stemmen in de Klas</i>	2003	20.000
De Nederlandse Bachvereniging	Educatieprogramma's <i>Orfeo en Matthäeus Passion</i>	2004-2007	71.350
Nederlands Instituut voor Filmeducatie	Lesmateriaal bij dvd-serie <i>Allemaal Film</i>	2007	20.000
Oorkaan	Diverse muzikeducatie programma's	2002-2007	117.000
Toneelgroep Oostpool	Educatieprogramma <i>Hit & Run</i>	2005-2007	168.100
Orkest van de Achttiende Eeuw	Educatie programma	2004	50.000
Panakoustikon	Muzikeducatief project	2004	2.500
Saga Jeugdtheater	Kleutervoorstelling <i>Vos & Haas</i>	2001	18.197
School der Poëzie	Educatie programma Poetry Slam	2004	40.000
Stadsschouwburg Amsterdam	Opzet educatieprogramma	2008	25.000
Stichting Stimulering Muziekonderwijs	Project Meer Muziek In De Klas	2015	200.000
Stroom, Haags centrum v. beeldende kunst	<i>De luchtfitser</i> beeldende kunstuitgave voor kinderen	2001	24.829
Swing	Educatieprogramma <i>Xploring Music Tour</i>	2003-2004	30.640
Theater Instituut Nederland	Tentoonstelling <i>Speelruimte - 1000 jaar theater.NL</i>	2002	49.915
—	Tentoonstelling <i>Dit is Theater!</i>	2006	50.000
Het Theaterfestival	Programma-onderdeel jeugdtheater	2001-2003	47.689
ThiemeMeulenhoff (AVO / NLK)	Lesmateriaal bij dvd-serie <i>Allemaal Theater</i>	2003	35.035
De Toneelmakerij	Educatieprogramma bij theaterproductie <i>BATTE</i>	2008	31.650
Muziekcentrum Vredenburg	Educatief programma	2004	25.000
Vrije Val - Frank Groothof	Schoolvoorstellingen <i>Vincent & Theo</i>	2003	21.537
Waag Society	Digitaal educatieproject <i>ScratchWorx</i>	2004	50.000
Watch That Sound	Educatief filmmuziek programma	2007	25.000
YO! International Youth Opera Festival	YO! International Youth Opera Festival	2003-2005	18.400
Z@ppelin - CPNB	Kindermusical	2003	234.801
ZO! Cultuur Zuidoost	ZO! Jongerentheaterfestival	2006-2007	70.000
	Totaal cultuureducatie		4.801.533

VERSTERKING CULTUREEL ONDERNEMERSCHAP

Naam	Bijdrage bestemd voor	Jaar	Bijdrage
Amsterdams Historisch Museum	Marketing Museum8	2002	72.928
Amsterdams Uitburo	Projectmanager Uitmarkt	2002	225.000
Amsterdamse Kunsten Coalitie	Publicatie <i>Nieuw Mecenaat</i>	2004	4.500
Art for You(th)	Marketingcampagne jongerenkunsttijdschrift mister Motley	2006	23.200
Aslan Muziekcentrum	Professionalisering Aslan Muziekcentrum	2006-2009	113.000
Associatie Culturele Marketing en Communicatie	Professionalisering ACMC	2004-2005	50.000
Mimegezelschap Bambi	Bijdrage professionalisering	2004	45.000
Briantelli 's-Hertogenbosch	Marketing en publiciteit festival Circo Circulo	2005-2008	95.000
Bureau Promotie Podiumkunsten	Communicatiecampagne Theater 10-daagse	2001	45.000
—	Marketing Nationale Jeugdtheaterdagen	2003-2008	92.500

Bureau Promotie Podiumkunsten	Theatermarketing Jongeren	2003	18.310
—	Marketing trainingsproject Thinking Big!	2006	50.000
—	Trainingsprogramma Client Relation Management <i>Volle Bak</i>	2008	35.000
Colle van Stegeren	1e prijs Creatieve Financiering van de Kunsten	2011	3.000
Collectieve Danspromotie	Marketing en publiciteit Nederlandse Dansweek	2001-2003	135.378
Contactorgaan Nederlandse Orkesten	Marketing festival Symphony In Spring	2001-2002	118.070
Het Nationale Cultuurbal	Organisatie netwerkevenement Het Nationale Cultuurbal	2006 -2007	80.000
Dans In School	Marketing en communicatie project Dans In School	2007	37.000
Stichting Economie van de Podiumkunsten	Leerstoel voor de Economie van de Podiumkunsten Erasmus Universiteit	2007-2015	180.000
Eye Film Instituut v.h. Filmmuseum	Fondsenwervingsstrategie nieuwbouw	2005-2006	50.000
Foam-Fotografiemuseum Amsterdam	Bijdrage marketing en communicatie	2002-2015	1.370.500
Gasthuis, werkplaats en theater	Organisatie-advies/personeelsplan	2002-2004	368.759
Theatergroep Hendrick-Jan de Stuntman	Organisatie-ontwikkeling Hendrick-Jan de Stuntman	2006-2009	62.670
Hermitage aan de Amstel	Fondsenwervingsstrategie nieuwbouw	2004	60.000
—	De Hermitage voor Kinderen	2015	25.000
hetveem theater	Marketingplan	2007-2009	153.000
Holland Dance Festival	Marketingplan	2003-2009	405.038
Holland Festival	Marketing en communicatie	2001-2007	1.143.106
Huis a/d Werf	Promotiecampagne nieuwe Huis a/d Werf	2002	66.000
Het Huis van Bourgondië	Professionalisering marketing en communicatie	2005-2006	59.000
IJ Producties	Marketing en Communicatie Over het IJ Festival 2007	2007-2009	116.606
Introdans	Marktonderzoek	2004	29.980
Jeugdtheater De Krakeling	Marketing jubileumvoorstelling	2007	20.000
Kunst & Zaken	Basisprogramma's Kunst & Zaken	2006-2008	100.000
Leenaers & Verloop	2e prijs Creatieve Financiering van de Kunsten	2011	2.000
Mobile Arts	Boulevard of Broken Dreams Barcelona 2005	2005	5.000
Nationale Jeugdtheaterdag	Marketing Nationale Jeugdtheaterdagen	2002	25.000
Nederlands Dans Theater	Marketingcampagne nieuw publiek	2004-2007	300.000
Nederlands Philharmonisch Orkest	Marketing en sponsorbeleid	2002-2004	327.000
Noorderkerkconcerten	Marketing programma Muziek en Ruimte	2001-2003	55.000
Het Rozentheater	Marketing Het Rozentheater	2001-2008	345.000
Samenwerkende Leidsepleintheaters	Communicatiestrategie Leidsepleintheaters	2005	35.000
Stadsschouwburg Amsterdam	Fondsenwervingsstrategie nieuwbouw	2004-2006	92.000
Festivalbureau Storm	Marketing en communicatie Jongerenfestival Tweetakt	2005-2008	200.000
Theater Artemis	Marketing en publiciteit festival Cordoba!	2004	20.000
Het Theaterfestival	Marketing Theaterfestival	2004	72.989
Theaterfestival Boulevard	Marketing Festival Boulevard	2003-2007	200.000
Urban Myth	Professionalisering theatergroep Urban Myth	2003-2008	170.000
Vocaal Talent Nederland	Marketing- en communicatieplan	2002	15.125
VSCD	Actieonderzoek versterking bedrijfsvoering podiumkunsten	2006	25.000

Totaal versterking cultureel ondernemerschap

7.341.659

Naam	OVERIGE PROJECTEN	Jaar	Bijdrage
Televisie, documentaires, dvd-boxen	Bijdrage bestemd voor		
AVROTROS	Televisieprogramma over podiumkunsten Smaak	2001	791.756
—	Documentaire over actrice Ellen Vogel	2006	18.000
—	Documentaire <i>WarHorse</i>	2014	17.000
Digimode Entertainment Ltd.	Dvd oeuvrebox Willem Nijholt	2010	17.500
Flow Records	Dvd Oeuvrebox <i>Wim Sonneveld in beeld</i>	2006	24.665
Haanstra & Haanstra	DVD Oeuvre box Bert Haanstra	2007	35.000
IdTV Docs	Documentaire <i>Mevrouw</i> over Sonia Gaskell, oprichtster van Het Nationale Ballet	2006	50.000
Stichting Jan Vrijman Fonds	Bijdrage t.b.v. internationale documentairefilmprojecten	2001-2003	272.262
Nederlands Film Festival	Dvdbox van Gouden Kalf winnaars lange speelfilm	2005	25.000
Theater in de Regio	Regionaal televisieprogramma Theater Toppers	2007-2008	240.000
Theater Instituut Nederland	Distributie Dvdbox <i>Allemaal Theater</i>	2004	75.675
—	Website eenlevenlangtheater.nl	2005-2011	171.000
Theatergroep El Amal	Filmfestival Nagieb Mahfouz	2001	9.076
Vorst Media	Televisieportret van Barrie Stevens	2012	5.000
	Totaal		1.751.934
Boekuitgaven			
Boekmanstichting	Boekuitgaven <i>Podiumrechtwijzer</i> en <i>Zaken van Zalen</i>	2002	17.276
Roland de Beer	Biografie Pierre Audi	2011	7.500
Dansersfonds '79	Jubileumboek t.g.v. 25-jarig bestaan	2004	27.250
De Hallen Haarlem	Picture Book, catalogus fotocollectie Hans Kemna in De Hallen	2008	6.080
Den Haag Sculptuur	Catalogus Den Haag Sculptuur 2007	2007	30.000
Dogtroep-Theater van de Verbeelding	Overzichtsboek van Dogtroep	2008	35.000
Piet Hein Honig†	Samenstelling <i>Encyclopedie van het Nederlandse Lichte Lied</i>	2002-2005	55.000
Cuny Janssen	Uitgave fotoboek <i>Portrait / Landscape – Macedonia 2003</i>	2004	4.000
Jasper Krabbé	Jasper Krabbé - 100 zelfportretten & Scrapbook & Portraits	2001-2015	93.966
Sonja de Leeuw	Boekuitgave biografie televisiepionier Erik de Vries	2004	34.000
MasterArt Consultancy	Boekuitgave <i>Dansen met een legende</i> over Alexandra Radius en Rudolf Nureyev	2009	5.000
Stichting Melle	Overzichtsboek over schilder Melle Oldeboerrigter	2007	10.000
Frans Molenaar†	Boek en overzichtstentoonstelling over couturier Frans Molenaar	2004	50.000
OISTAT Nederland	Archiefonderzoek t.b.v. boek over geschiedenis van Nederlandse theaters	2006	6.000
Hans Schoots	Boekuitgave van dissertatie over filmmaker Bert Haanstra	2004	12.500
Stedelijk Museum	Publicatie Jeff Wall	2014	15.000
TM Vakblad voor de podiumkunst	Jubileumboekuitgave 10 Jaar Theatermaker	2006	10.000
Uitgeverij De Liefde/Nic Jonk	Biografie Nic Jonk beeldhouwer	2014	1.750
Uitgeverij Waanders	Fotoboek <i>Dutch Characters</i>	2013	7.500
Uitgeverij Thoth	Monografie Nicolaas Wijnberg Compleet	2006	10.000
Uitgeverij Uniepers	Biografie filmmaker Fons Rademakers	2003	5.000
Universiteit van Amsterdam	Onderzoek naar maatschappelijke betekenis populair televisiedrama	2001	22.689
Wich & de Vos Foundation	Boekuitgave oeuvre Harry Wich	2004	10.000
	Totaal		475.511

Tentoonstellingen

Art Brands Corporation b.v.	Schilderijtentoonstelling Bob Verstraete in Museum Jan van der Togt	2004	5.000
Beeld en Geluid	Tentoonstelling 'Horen, zien en lachen' over André van Duin	2012	20.000
Eye Film Instituut v.h. Filmmuseum	Tentoonstelling Beelden van Zwartboek van fotograaf Thom Hoffman	2006	15.000
Foam-Fotografiemuseum Amsterdam	Tentoonstelling <i>Portraits</i> van Mario Testino	2002	60.000
—	Retrospectief Richard Avedon	2008	20.000
—	Tentoonstelling Nederlandse fotografen in New York	2008	45.000
Joods Historisch Museum	Overzichtstentoonstelling <i>Het Joods theater</i> van Marc Chagall	2001	226.890
Kasteel Seijpesteijn	Jubileumtentoonstelling	2001	11.345
Museum Beelden aan Zee	Tentoonstelling moderne Chinese beeldhouwkunst Museum Beelden aan Zee	2005	100.000
Museum de Fundatie	Tentoonstelling 'De ondergang van Abraham Reiss', Jeroen Krabbé	2011	14.000
—	Heropeningstentoonstelling 2012	2012	20.000
Museum Jan van der Togt	Overzichtstentoonstelling schilder Friso Wieggersma	2006	9.000
Nationaal Monument Kamp Vught	Educatieve tentoonstelling bezoekerscentrum Kamp Vught	2002	49.916
De Nieuwe Kerk	Randprogrammering bij tentoonstelling <i>Indonesia</i>	2005	9.000
Paleistentoonstelling Verkade	Beeldtentoonstelling Kees Verkade	2001	192.857
Stedelijk Museum	Aanschaf audiovisuele apparatuur	2002	25.000
Stedelijk Museum	Tentoonstelling Andy Warhol	2007	30.000
Theater Instituut Nederland	Tentoonstelling Hella voor Freck	2004	23.556
—	Tentoonstelling Theaterkunst van Nicolaas Wijnberg	2007	25.000
Viktor&Rolf	Overzichtstentoonstelling in Musée de la Mode in Parijs en Barbican Art Centre in London	2003	200.000
Visioen en Visie	Tentoonstelling Onmetelijk Optimisme	2007	35.000
	Totaal		1.136.564

Voorstellingen, festivals en producties

Amsterdams Kleinkunst Festival	Hommage Willem Wilmink en Hommage aan het Nieuwe de la Mar Theater	2005-2006	45.000
Cultureel Centrum De Speeldoos	Jeugdvoorstellingen	2008	4.927
Cultureel Festival Baarn	Cultureel Festival Baarn	2004-2010	20.564
St. Dansersfonds '79	Ballet Gala 2014 2015	2014-2015	40.913
Diaghilev Festival	Diaghilev Festival - Groningen	2004	125.000
Federatie Filmbelangen	De Avond van de Nederlandse Film	2002	3.166
Festival de Muzen	Jazzfestival Festival de Muzen	2007	4.000
Haags Barokgezelschap	Jubileumconcert Jaap Hillen	2003	5.000
Het Toneel Speelt	Theaterproductie <i>Jozef in Egypte</i>	2001-2004	397.268
Holland Festival	Programmeringsbijdrage <i>Nono: Trilogie van het sublieme</i> en <i>The Crimson House</i>	2013	250.000
IN2	Interim programmering Nieuwe de la Mar Theater	2006	33.500
Input Rotterdam	Publieksprogramma Input omroepconferentie Rotterdam	2002	10.504
The John Adams Institute	Lezingen Amerikaanse literatuur	2001-2003	34.035
Stichting John Leerdam	Theaterproject Changá!	2007	25.000
Het Nationale Ballet	Hans van Manen Balletfestival	2007	33.900
De Nationale Opera	Operafestival Opera Forward 2016	2015	300.000
Nederlands Psychoanalytisch Instituut	Freud Festival	2006	10.000
Onafhankelijk Toneel/ Opera O.T.	Operaproductie <i>The Death of Klinghoffer</i>	2004	75.000
PINC	PINC conferentie - Next Generation	2008	25.000
Sahelopera	Operaproductie Sahelopera van het Prins Claus Fonds	2006	40.000
Stichting Sans Famille	Musicalproductie <i>Alleen op de wereld</i>		

Schubert Stichting	Slotconcert Schubert Masterclass	2001	9.076
Stadsschouwburg Amsterdam	Herdenking Nelson Mandela	2013	10.000
Toverbal Amsterdam	Theateractiviteiten voor asielzoekerskinderen	2001-2007	13.141

Totaal 1.584.307

Digitalisering archieven

Archief Kors van Bennekom	Digitalisering en openbaarmaking fotoarchief Kors van Bennekom	2007	47.250
EYE Film Instituut Nederland	Restauratieproject Breng Amsterdam in Beeld	2014	2.500
Hans van Maanen	Digitalisering archief Hans van Manen	2004	30.000
Kylián Foundation	Digitalisering archief choreograaf Jiri Kylián	2006	50.000
Maria Austria Instituut	Digitalisering selectie uit het oeuvre van fotograaf Paul Huf	2003	11.600
Stichting Menno ter Braak	Digitalisering archief schrijver Menno ter Braak	2008	16.726
TM Vakblad voor de podiumkunst	Digitale versie tijdschrift Theatermaker	2011	7.500

Totaal 165.576

Overige bijdragen

Stichting Bachorgel	Bijdrage bouw barokorgel voor de Grote Kerk van Dordrecht	2001	11.345
Bibliotheek Ets Haim	Donatie aan Bibliotheek Ets Haim	2004	10.000
Blijvend Applaus	Blijvend Applaus Prijs	2006-2009	60.000
Blockbusterfonds	Blockbusterfonds i.s.m. Prins Bernhard Cultuurfonds, VSBfonds en BankGiro Loterij	2012-2015	2.000.000
Carnegie Foundation	Bijdrage aan borstbeeld Nelson Mandela	2005	2.500
Eye Film Instituut v.h. Filmmuseum	Bijdrage in exploitatiekosten bioscoopzalen Cinerama	2003-2005	320.000
Haye van der Heijden	Engelse vertaling zes theaterstukken	2001	7.200
Helene Kröller-Müller Fonds	Vijfjaarlijkse donatie	2013-2015	15.000
Jasper Groen	Fotografieproject: A Portrait for Breakfast, Buenos Aires	2013	3.000
Koninklijke Bibliotheek	Bijdrage aankoop Middeleeuws Gruuthuse-handschrift	2005	250.000
Het Nationale Ballet	Vijfjaarlijkse donatie aan Het Nationale Ballet	2013-2015	40.000
Nationaal Muziekinstrumenten Fonds	Aankoop van Johannes Cuypers-viool en presentatieconcert	2001	108.907
Paul Huf Fonds	Bijdrage aan het Paul Huf Fonds van het Rijksmuseum	2008	10.000
Stadsschouwburg Amsterdam	Adoptie van 10 stoelen in de nieuwe Rabozaal	2009	4.781
Stedelijk Museum	Opzet fondsenwervingsstrategie	2004	29.400
—	Bijdrage ten behoeve van renovatie en nieuwbouw van het Stedelijk Museum	2006-2010	6.000.000
Tom Odems Cultuurfonds	Donatie aan Tom Odems Cultuurfonds	2007	5.000

Totaal 8.837.133

DELAMAR THEATER

DeLaMar Theater - theatergebouw, programmering	2002-2015	82.500.000
Reeds aangegane verplichtingen vastgoed	2015	12.500.000
DeLaMar Theaterproducties - bijdrage aan 9 eigen producties	2012-2015	1.700.000

Totaal 96.700.000

EIGEN INITIATIEVEN

Tentoonstelling Egyptische moderne kunst *Cairo, Modern Art in Holland*

Circustheater Scheveningen

Tentoonstelling P  p   Grégoire Nieuwe Luxor Theater Rotterdam

Tentoonstelling Zuid-Afrikaanse moderne kunst *Identity* Circustheater Scheveningen

Tentoonstelling *Popstar Art* Beatrixtheater Utrecht

DeLaMar Theater Photo Collection *One love, three acts*

Stichting Art & Theatre

2001

176.133

Stichting Art & Theatre

2003

187.545

Stichting Art & Theatre

2004

424.039

Stichting Art & Theatre

2004

90.060

Stichting Art & Theatre

2010

1.000.000

Totaal

1.877.777

Overzichts- en oeuvreboeken

Overzichtsboek *50 Jaar Musicals in Nederland*

Oeuvreboek *Willem Nijholt*

Oeuvreboek *John Kraaijkamp*

Overzichtsboek *Musicals in Nederland*

Oeuvreboek *Mary Dresselhuys, de Grande Dame van het Nederlands toneel*

Oeuvreboek *Wim Sonneveld, De parel van het cabaret*

Oeuvreboek *André van Duin, de glans van de eenvoud*

Oeuvreboek *Ellen Vogel, een hommage*

Oeuvreboek *Jan Jansen, I live, sleep and breathe shoes*

Oeuvreboek *Guus Verstraete, veertig jaar topamusement*

Uitgeverij D'jonge Hond

2010

17.500

Uitgeverij Nw Amsterdam

2009

12.220

Uitgeverij Nw Amsterdam

2010

6.633

Uitgeverij Terra Lannoo

2003

20.000

Uitgeverij Terra Lannoo

2005

30.021

Uitgeverij Terra Lannoo

2006

25.543

Uitgeverij Terra Lannoo

2006

24.956

Uitgeverij Terra Lannoo

2007

40.000

Uitgeverij Terra Lannoo

2007

290.515

Uitgeverij Terra Lannoo

2007

45.000

Totaal

512.388

Televisieprogramma's en dvdboxen

Dvd Oeuvrebox *Ko van Dijk, een hommage*

Documentaire *Schitteren* over Dansacademie Lucia Marthas

Televisieserie en dvdbox *Allemaal Theater*

Televisieserie en dvdbox *Allemaal Film*

Digimode Entertainment Ltd.

2007

152.500

IdtV Docs

2002

186.100

IdtV Docs en AVROTROS

2004

3.077.262

IdtV Docs en AVROTROS

2007

1.968.000

Totaal

5.383.862

Overige initiatieven

André van Duin Comedy Award - tweejaarlijkse oevreprijs voor bijzonder comedytalent

Coachingsproject zakelijk leiders *De Overdracht*

Onderzoek Letty Ranshuysen naar theater en muziekfestivals

M-Lab laboratorium voor muziektheater - programmerings- en exploitatiebijdrage

Mary Dresselhuys Prijs - tweejaarlijkse oevreprijs

Inventarisatie van theateropleidingen Verenigde Staten - opdracht van

de *VandenEnde Foundation*

Leerstoel Cultureel Ondernemerschap - Universiteit van Amsterdam

André van Duin

2014

20.000

De Baak

2005-2008

16.821

VSBfonds

2006

34.005

Diverse fondsen en donateurs

2007-2015

3.352.021

Stichting Mary Dresselhuys Prijs

2002-2015

117.155

Michael Johnson Chase

2006

5.523

2005-2009

250.000

Totaal

3795.525

Totaal Eigen initiatieven

108.269.552

Alle projecten - totaal

2001-2015

142.991.388

Organisatiekosten 7% per jaar - totaal

2001-2015

10.700.000

Bestedingen - totaal

2001-2015

153.691.388

FOTO: LEO VAN VELZEN

*André van Duin in zijn eerste toneelrol, met Kees Hulst in de succesvolle voorstelling
'The Sunshine Boys', 2015*

Bestuur VandenEnde Foundation

Joop van den Ende, voorzitter

Joop van den Ende (1942) heeft in de afgelopen dertig jaar duizenden televisieprogramma's, toneelstukken, musicals en theaterrevues geproduceerd. Als cultureel ondernemer lanceerde hij daarnaast vele initiatieven met als doel de bevordering van de kunst en cultuur in Nederland. Veel van zijn theaterproducties werden nationaal en internationaal onderscheiden met prestigieuze awards. Begin jaren tachtig richtte Van den Ende het gelijknamige televisieproductiebedrijf op dat in 1994 fuseerde met John de Mol Producties. Endemol Entertainment, zoals de nieuwe combinatie heette, werd daarmee een van de grootste commerciële televisieproductiebedrijven ter wereld. Sinds de verkoop in 2000 van Endemol aan het Spaanse Telefónica, heeft Joop van den Ende zich weer volledig toegelegd op zijn passie voor het theater en musicals in het bijzonder. Hij wist zijn bedrijf Stage Entertainment uit te bouwen tot het grootste theaterbedrijf van Europa met buitenlandse vestigingen in Duitsland, Frankrijk, Engeland, Amerika, Rusland, Spanje en Italië. Naast bekende titels uit het internationale musicalrepertoire presenteert Stage Entertainment met succes eigen ontwikkelde musicalproducties zoals *Ciske de Rat*, *Petticoat*, *Hij Gelooft in Mij*, *Sister Act*, *Ich war noch niemals in New York* (songboek Udo Jürgens), *Das Wunder von Bern* en *De Tweeling*, zijn meest recente succes. In 2015 verkocht Joop van den Ende een meerderheidsbelang in zijn onderneming aan CVC Capital Partners. In 2001 richtte hij samen met zijn echtgenote Janine van den Ende de *VandenEnde Foundation* op.

FOTO: MORRIS MAC MATZEN

Janine van den Ende, bestuurslid

Op jonge leeftijd volgde Janine Klijberg lessen om haar droom te verwezenlijken: een carrière op het podium als zangeres of danseres. Maar al tijdens haar opleiding aan de Academie voor Expressie door Woord en Gebaar in Utrecht, werd zij door Herman van Veen gevraagd als regieassistente voor zijn programma *Onder Water*. Janine werd regieassistente bij Sesamstraat en leerde de fijne kneepjes van het vak van televisie-professionals

FOTO: ROY BEUSKER

als Egbert van Hees en John van de Rest. Begin jaren tachtig werd ze regieassistente bij het spelprogramma De 1-2-3 Show met Rudi Carrell, geproduceerd door Joop van den Ende TV Producties, waar ze later uitvoerend producent werd van onder andere de Showbizzquiz, Moordspel en vele andere succesvolle televisieprogramma's. In 1989 werd zij uitvoerend producent van de *André van Duin Revue* in het kader van 100 jaar Carré. In 1988 trouwde Janine met Joop van den Ende. De start van Endemol en Stage Entertainment en de nieuwe stappen op de internationale entertainmentmarkt vormen enkele van de initiatieven waaraan zij samen met haar echtgenoot Joop van den Ende werkt als kritische én stimulerende partner. In die hoedanigheid is zij ook medeoprichter en bestuurslid van de *VandenEnde Foundation*.

De afgelopen jaren nam Janine van den Ende, in de rol van creatief producent, het initiatief voor verschillende tentoonstellingen van hedendaagse kunst waaronder *Cairo*, *Modern Art* en *Identity* in het Circustheater in Scheveningen, *Pop Star Art* in het Beatrix Theater in Utrecht, de overzichtstentoonstelling van beeldhouwer PÉPÉ Grégoire in het Nieuwe Luxor in Rotterdam en de collecties voor de Stage Entertainment theaters in Madrid, Milaan, Parijs en Duitsland. Een bijzondere vermelding verdient de kunstverzameling uit 2014 voor het Stage Theater an der Elbe in Hamburg. Janine van den Ende gaf Erwin Olaf opdracht om vijf nieuwe sprookjes te creëren. Voor het DeLaMar Theater stelde Janine een speciale fotografiëcollectie samen van toonaangevende fotografen onder de titel *Vijf opdrachten voor één theater*, gecompleteerd door een aantal aangekochte werken van vooraanstaande fotografen. Op 25 april 2014 werd Janine van den Ende benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Hans van Veggel, vice-voorzitter

Mr. Hans van Veggel (1941) is sinds 1969 advocaat te Amsterdam. Tot 2008 was hij partner bij Stibbe Sinds 2012 is hij zelfstandig gevestigd in Amsterdam. In zijn praktijk, die als algemeen kan worden omschreven, houdt hij zich in belangrijke mate bezig met vastgoedrecht, entertainmentrecht en advisering op het gebied van familiebedrijven. In de periode 2003-2007 was hij deken van de Orde van Advocaten in Amsterdam.

Hans van Veggel was onder meer voorzitter van het Prins Bernhard Cultuur Fonds Amsterdam en bestuurslid van het Bimhuis. Op dit moment is hij onder meer voorzitter van het Kersjes van de Groenekan Fonds, van de Stichting Cultureel Erfgoed Portugees-Israëlitische Gemeente in Amsterdam en van het Castrofonds in Ouderkerk aan de Amstel.

Frank Klijberg, bestuurslid

Drs. Frank Klijberg (1951) heeft zich na zijn studie geneeskunde gespecialiseerd tot psychotherapeut-psychoanalyticus. Hij is opleider in de psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie en heeft een eigen praktijk. Bestuurlijke ervaring deed hij op in diverse beroepsgerelateerde verenigingen en stichtingsbesturen. Zijn familieband met de stichters van de *VandenEnde Foundation* biedt Frank Klijberg een extra motief om zich in te zetten als bestuurslid.

Peter Prein, secretaris-penningmeester

Peter Prein RA-RV (1948) volgde na zijn accountantsopleiding (NIVRA), een opleiding aan de Rotterdam School of Management, studierichting Business Valuation. Van 1966 tot 1979 was hij werkzaam bij de interne accountantsdienst van diverse concerns, zoals Koninklijke NedLloyd, Meneba, SHV Holding en Sigma Coatings. Van 1979 tot 1999 was hij partner van accountantskantoor Arenthals Grant Thornton. Vanaf 2000 is hij werkzaam als zelfstandig adviseur van (familie)bedrijven.

Ewald Kist, bestuurslid

Ewald Kist (1944) was 35 jaar in dienst bij ING. Tot medio 2004 was hij bestuursvoorzitter van deze bankverzekeraar en daarnaast zeer actief op de terreinen corporate governance, maatschappelijk verantwoord ondernemen en diversiteit. Kunstliefhebber Ewald Kist is onder meer Commissaris bij Philips en DSM.

Oud-bestuursleden

Hans Croiset (2005-2009)

Eddy Habbema (2001-2004)

Hans Marseille (2001-2007)

Bestuur Stichting DeLaMar Theater

Joop van den Ende, voorzitter
Janine van den Ende, bestuurslid
Hans van Veggel, vice-voorzitter
Peter Prein, secretaris-penningmeester
Ewald Kist, bestuurslid
Frank Klijberg, bestuurslid

Oud-bestuursleden

Frits Spangenberg (2004-2011)
Wil Tonkens (2004-2011)

Bestuur Stichting DeLaMar Theaterproducties

Joop van den Ende, voorzitter
Janine van den Ende, bestuurslid
Hans van Veggel, vice-voorzitter
Peter Prein, secretaris-penningmeester
Ryclef Rienstra, bestuurslid

Directie en projectmedewerkers *VandenEnde Foundation*

Ryclef Rienstra, directeur

Ryclef Rienstra werd, na werkzaam geweest te zijn als geluidstechnicus, en uitvoerend producent voor verschillende Nederlandse filmbedrijven, in 1982 algemeen secretaris van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen. Vanaf 1984 was hij achtereenvolgens de eerste directeur van het Fonds voor de Nederlandse Film, het Europese filmcoproductiefonds Eurimages in Straatsburg en het Nederlands Fonds voor de film. Sinds de oprichting in 2001 is Ryclef Rienstra directeur van de *VandenEnde Foundation*.

Natasha Kyriakopoulos, medewerkster

Natasha Kyriakopoulos studeerde Film- en Televisiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Zij werkte vervolgens als directiesecretaresse bij Architectengroep NSL en als officemanager bij reclamebureau Van Walbeek Etcetera. Sinds januari 2003 is zij werkzaam als medewerkster bij de *VandenEnde Foundation*.

Oud-medewerkers projecten

Karin Meurs, hoofd projecten

Corinne van den Broek, stafmedewerker projecten

Dominique Citroen, stafmedewerker projecten

Marc van Zijp, stafmedewerker projecten

Maritt Kuipers, medewerker projecten

Directie DeLaMar Theater

Edwin van Balken, algemeen directeur

Robert Guijt, adjunct-directeur

Adviseurs

Adviseurs theater

Hans Croiset	acteur, regisseur, schrijver
Carline Brouwer	regisseur Stage Entertainment Productions BV

Adviseurs muziek

Monique Bartels	cellist, hoofvakdocent cello Conservatorium van Amsterdam
Peter Brunt	violist, hoofdvakdocent Koninklijk Conservatorium Den Haag en Conservatorium van Amsterdam
Jan Wijn	pianist, hoofdvakdocent piano Conservatorium van Amsterdam
Peter Beets	jazzpianist
Gijs Dijkhuizen	jazzdrummer
Maarten Koningsberger	bariton
Carolyn Watkinson	mezzo-sopraan
Dominique Citroen	adviseur podiumkunsten

Adviseurs film

Sytze van der Laan (fictie)	filmproducent
Gerben Schermer (animatie)	directeur Holland Animation Film Festival

Dans

Ted Brandsen	directeur en choreograaf Het Nationale Ballet
Angela Linssen	artistiek leider Hogeschool voor de Kunsten Amsterdam, opleiding Moderne Theaterdans
Marc van Loon	docent Fontys Hogeschool voor de Kunsten / Dansacademie

Met dank aan alle oud-adviseurs

Algemeen

Jessica de Heer, Hanneke Rüdelsheim, Karel Schampers, Jeanne Wikler

Muziek

Marius Beets, Marjès Benoist, Vera Beths, Michiel Borstlap, Frits Damrow, Ruud van Dijk, Sjoerd Dijkhuizen, Nelleke Geesink, Maarten van der Grinten, Kees Heus, André Heuvelman, Grégor Horsch, Rudolf Jansen, Alexander Kerr, Rik Knarren, Lex Korff de Gidts, Boudewijn Lucas, Peter Masseurs, Lucia Meeuwssen, Maarten Mostert, Simon Rigter, Henk Smit†, Bart Suèr, Lieuwe Visser†, Ad Welleman, Hein Wiedijk, Coosje Wijzenbeek, Theo Wolters

Theater en dans

Carel Alphenaar, Ernst Braches, Moos van den Broek, Hajo Bruins, Stanley Burleson, Liesbeth Coltof, Cees de Bever, Jacob Derwig, Hildegard Draaijer, Jarrod Francisco, Porgy Franssen, Job Gosschalk, Ramses Graus, Michael Johnson Chase, Sieta Keizer, Arjen Kolk, Angela Linssen, Eric van der Palen, Frank Sanders, Rezy Schumacher, Guido Severien, Jolanda Spoel, Jochem Stavenuiter, Barrie Stevens, Jürgen Tjon A Fong, Marjolein Touw, Jan Versweyveld

Film, televisie en nieuwe media

Emiel Heijnen, Marieke Oudejans, Orlow Seunke

Colofon

VandenEnde Foundation 15 jaar ondernemend cultuurmecenaat - 5 jaar DeLaMar Theater
omvat tevens het verslag van het jaar 2014

Tekstbijdragen Ryclef Rienstra, Paul Schnabel, Jowi Schmitz, Lonneke Kok, Maarten van Nispen

Beeldresearch Natasha Kyriakopoulos

Correctie Peter Moree

Eindredactie Frank Klijberg, Ryclef Rienstra

Vormgeving Gerard Unger, Peter Kingma

Zetwerk, opmaak en drukvoorbereiding Chang Chi Lan-Ying

Druk Offsetdrukkerij Jan de Jong

Afwerking Binderij Callenbach, Zwolle

De teksten in dit boek zijn gezet in de *Alverata*, een nieuw ontworpen
lettertype in 2013 ontworpen door Gerard Unger

ISBN/EAN 978-90-9029400-1

© Copyright *VandenEnde Foundation*, Amsterdam 2015

Bij gehele of gedeeltelijke overname uit deze publicatie is voorafgaande
toestemming van de *VandenEnde Foundation* vereist.

Het copyright van foto's berust bij de genoemde fotografen.

De foto's in dit boek zijn gerelateerd aan door de *VandenEnde Foundation*
ondersteunde personen en instellingen.

De *VandenEnde Foundation* volgt de gedragscode van de FIN Vereniging
van Fondsen in Nederland

VandenEnde Foundation

De Boelelaan 32, 1083 HJ Amsterdam

Postbus 75461, 1070 AL Amsterdam

020-57 45 075 info@vdef.nl www.vdef.nl

DeLaMar Theater

Marnixstraat 402, 1017 PL Amsterdam.

Postadres: Leidsekade 91, 1017 PN Amsterdam

020-55 52 627 info@delamar.nl www.delamar.nl

Blockbusterfonds

Herengracht 474, 1017 CB Amsterdam.

Postadres: Postbus 19750, 1000 GT Amsterdam

06 12 41 91 94 info@blockbusterfonds.nl www.blockbusterfonds.nl

VandenEnde
FOUNDATION

